

57682

ANGEWANDTE LINGUISTIK

LINGÜSTICA APLICADA

ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY

PRIMENJENA LINGVISTIKA

Primenjena lingvistika

LINGUISTICA APLICADA

IX. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

PRIMENJENA LINGVISTIKA

2009

Applied Linguistics

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Alapító főszerkesztő (Founder Editor-in-Chief)

LENGYEL ZSOLT (Veszprém)

Főszerkesztő (Editor-in-Chief):

NAVRACSICS JUDIT (Veszprém)

Szerkesztőbizottság elnöke (Head of the Editorial Board):

GÓSY MÁRIA (Budapest)

Szerkesztőbizottság (Editorial Board):

GALGÓCZI LÁSZLÓ (Szeged)

HIDASI JUDIT (Budapest, Szombathely)

KONTRA MIKLÓS (Budapest, Szeged)

KLAUDY KINGA (Budapest, Miskolc)

LENGYEL ZSOLT (Veszprém)

Tudományos tanácsadók (Advisory Board):

DEZSŐ LÁSZLÓ (Budapest)

KIEFER FERENC (Budapest)

SZÉPE GYÖRGY (Pécs)

A folyóiratot kiadja az MTA Nyelvtudományi Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága; szerkeszti a Pannon Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke. Megjelenik évente.

(*Hungarian Journal of Applied Linguistics* is issued by the Applied Linguistics Committee of the Hungarian Academy of Sciences and is edited and published by the Department of Applied Linguistics of the University of Pannonia. One issue of the journal is published annually.)

Megvásárolható vagy megrendelhető:

HÜLBER ATTILÁNÉ

Pannon Egyetem, MFTK, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Veszprém, 8201, Egyetem u. 10., Tel./Fax: 06/88/624-003

ISSN 1587 – 1061

Készült az OOK-PRESS Kft. nyomdájában
8200 Veszprém, Pápai u. 37/b.
Felelős kiadó: Szathmáry Attila

2010 -01- 27

IX. évfolyam 1-2. szám 2009.

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Veszprém

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

Az egyes tanulmányokat és recenziókat szakterületi kompetenciával rendelkező szakemberek lektorálták.

(Manuscripts for this issue were reviewed by recognised experts of the respective fields.)

FÖLDES CSABA (Veszprém)

GÓSY MÁRIA (Budapest)

HORVÁTH VIKTÓRIA (Veszprém)

IMRE ANGÉLA (Budapest)

HELTAI PÁL (Veszprém)

KONTRA MIKLÓS (Budapest)

KURTÁN ZSUZSA (Veszprém)

LENGYEL ZSOLT (Veszprém)

MARKÓ ALEXANDRA (Budapest)

NAVRACSICS JUDIT (Veszprém)

PUSZTAY JÁNOS (Badacsonytomaj)

Technikai szerkesztő (Technical and graphic editor):

SIMON ORSOLYA (Veszprém)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CZÉKMÁN ORSOLYA ÉS FÓRIS ÁGOTA:

Német-magyar kontrasztív terminológiai vizsgálatok matematika
tankönyvek korpuszán 5

MÉSZÁROS ÁGNES:

A magyar egészségbiztosítási szakszókincs kialakulásának és
módosulásának vizsgálata 17

MÁTIS BERNADETT:

Új sportágak nyelvi metaforái 35

JÁSZ ANIKÓ:

Az érzetek verbalizálásának sajátosságai a borkóstolás nyelvében 53

ZÖLDI KOVÁCS KATALIN:

Egészségügyi szaknyelvet tanuló hallgatók hallásértési stratégiái 69

BÓNA JUDIT ÉS IMRE ANGÉLA:

Felnőttek hangos olvasása az életkor, a nem és a foglalkozás
függvényében 85

RÁKLI VERONIKA:

A hírolvasás temporális sajátosságai 97

KÖNYVSZEMLE

Balázs Géza és Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe (Kovács László)	115
Holló Dorottya: Értsünk szót! (Oszlánszki Éva)	117
Pintér Márta: Nyelv és politika Írország történetében (Szilágyi-Kósa Anikó)	121
Sztanó László: Olasz-magyar kulturális szótár (Tamás Dóra és Tóth Gabriella)	123

KONFERENCIASZEMLE

XI. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem (Navracsics Judit)	127
Dis/solutions: the future of the past in Australia, New Zealand and the Pacific (Forintos Éva)	128
Beszédkutatás 2009 (Váradi Viola)	129
Jelnyelvi konferencia a Miskolci Egyetemen (Csetneki Sándorné)	132
A IX. Országos Neveléstudományi Konferencia (Sebestyén József)	135
Alkalmazott nyelvészeti tanszékek első országos találkozója (Simon Orsolya)	137
 <i>AZ ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY LEENDŐ SZERZŐIHEZ</i>	139

CZÉKMÁN ORSOLYA – FÓRIS ÁGOTA

Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Károli Gáspár Refomátus Egyetem TERMIK

czekman.orsolya@t-online.hu, aforis@t-online.hu**Német-magyar kontrasztív terminológiai vizsgálatok matematika tankönyvek korpuszán¹**

The aim of the paper is to present our findings on the terminological analysis of German language course books of Mathematics used in Hungarian public education. The study was focused on the mathematical terminology used in public education. The aim of the contrastive terminological analysis was to investigate the differences between the German and Hungarian conceptual and terminological systems of Mathematics. Aspects of translation were detected through the contrastive analysis of school books originally written in German, and those translated from Hungarian into German.

According to our conclusion it is necessary to publish course books which take the two different conceptual systems and approaches into consideration. However, these yet to be written Mathematics course books can only assist the acquisition of the conceptual systems and terminology of both languages if they are preceded by a large number of meticulous, comparative terminological studies.

1. Bevezetés

A közoktatási tankönyvekben egyre hangsúlyt helyeznek a tankönyvek végén terminológiai glosszárium (*fogalomtár*) megjelentetésére, és a bennük szereplő kulcsfogalmak definícióval történő megadására. A tananyagban együttesen jelennek meg a régi terminusok (eredeti vagy módosult jelentéssel), és korábban nem ismert, új terminusok. Ennek is köszönhető, hogy egyre fontosabbá válik a különböző oktatási szinteken használt tankönyvek terminológiai vizsgálata. Két, egymással szorosan összefüggő kérdéskört tartunk különösen fontosnak: 1) a tudományos ismeretanyag gyors növekedése következtében az oktatás minden szintjén új fogalmak, és ennek megfelelően új terminusok kerülnek be a tananyagba; 2) a fejlett társadalmakban a nemzetközi mobilitás szükségessé teszi az oktatott tananyag fogalmi és terminológiai harmonizációját.

Az új követelmények a tankönyvek szövegének a folyamatos fogalmi-terminológiai szempontú átdolgozását, pontosítását kívánják meg. Egy-egy fogalom az oktatás különböző szintjein jelenik meg, a tanulók más-más előzetes tudására építve, ennek következtében ezeken a szinteken a terminusok jelentését eltérő módon, de minden esetben a valóságnak megfelelő tartalommal kell megadni. Ez azt jelenti, hogy az alacsonyabb szinteken a terminus definícióját egyszerű-

¹ A tanulmány a *Deutsch-ungarische vergleichende terminologische Untersuchungen unter Zuhilfenahme von Lehrbüchern* címmel 2009. június 12-13-dikán Badacsonytomajban, a *The terminology of school subjects in public education* konferencián elhangzott előadás magyar nyelvű változata.

sítve kell megadni úgy, hogy az ismeretek magasabb szintjén a fogalmi/ terminológiai rendszer ellentmondásoktól mentesen legyen bővíthető.

Napjainkra jellemző, hogy a munkavállalók az optimális munkafeltételeket hosszabb-rövidebb időre idegen nyelvű környezetben találják meg. A külföldre került családok iskolás korosztályú tagjai tanulmányaikat nem anyanyelvükön, hanem idegen nyelven kénytelenek végezni. Az idegen nyelvű oktatás másik fajtája a kis nyelveket beszélő nemzetekben egyre jobban terjedő két tannyelvű oktatás, amelynek során a közismereti tárgyak egy részét az anyanyelvüktől eltérő nyelven (pl. angol, német, francia) oktatják. A felsőfokú képzésben egyre gyakoribbak a külföldön folytatott egyetemi tanulmányok, szakképzések, melyeket az EU többféle módon is ösztönöz. A részben vagy teljesen idegen nyelven folytatott tanulmányok terminológiai problémákat is felszínre hoznak, amelyek nagy része abból származik, hogy a különböző nyelveket beszélő és különböző kultúrájú népek fogalmi rendszere kisebb-nagyobb mértékben eltér egymástól. A fogalmi rendszerek eltérése természetesen megjelenik a tankönyvekben is, részben az egyes jelölők jelentésének különbségében, részben pedig az ismeretanyag csoportosításában, a tankönyvek szerkezetének eltérésében.

Írásunkban a Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK) keretében *Vizsgálatok a matematika magyar terminológiájának alakulásáról* címmel folyó kutatásaink (pl. Czékmán, 2007, 2008b; Fóris, 2006) eredményeiből a tankönyvek nyelvezetére vonatkozóak közül a terminológiai vonatkozásúakat emeljük ki. Azokat az eredményeket mutatjuk be, amelyek jól szemléltetik, hogyan tükröződnek a tankönyvekben a fentebb érintett problémák.

2. A vizsgálatok célkitűzése és módszere

Az ismeretanyag gyors bővülésének következménye elsősorban a terminusok számszerű növekedésében, a nyelvi jelölők összetett rendszerének kialakulásában és a terminusok jelentésének fogalmi összetettségében jelenik meg. Ezek az egymásra is ható összetett folyamatok a tanulók terhelésének jelentős megnövekedéséhez vezetnek. Együtt jelenik meg az oktatással szemben támasztott két ellentétnek látszó követelmény: 1) minél több ismeretet megtanítani, 2) a tanulók terhelését csökkenteni. Az ellentét feloldásához vezethet, ha kisebb hangsúlyt fektetnek a lexikai tudás növelésére, és többet foglalkoznak a kompetenciák fejlesztésével. A fogalmak szelekciója, a legfontosabb fogalmak leírása és a terminusok kiválasztása és elsajátíttatása ezért különösen fontossá válik. Az új szemléletű munkákat segítheti a tankönyvek szövegének kvantitatív és kvalitatív vizsgálata.

Az ezredfordulón Magyarországon különlegesen fontossá váltak a tankönyvvizsgálatok, melyek eredményeként nagy számban jelennek meg a pedagógiai célú szövegekkel kapcsolatos vizsgálati eredmények és módszerek (pl. Karlovitz, 2001; Dárdai, 2002; Kojanitz, 2004a, 2004b, 2005). A tankönyvvizsgálatokban fontos szerepet kap 'a szakszavak számának' és 'a mondatok hosz-

szának' vizsgálata. Legutóbb az Origo internetes portál közölte 2009. június 8-án interjút Magyar Bálinttal, aki a tankönyvvizsgálatok egyik kezdeményezője volt. Ebben az interjúban olvasható, hogy

2004-ben, a tankönyvvrendelet mellékletében meghatároztuk, hogy hány szakszó fordulhat elő oldalanként, és hogy milyen lehet a mondatok hossza. Mert már a másodikos könyvekben ötsoros mondatok vannak, de egyes szakiskolai tankönyvekben oldalanként negyvenhatvan szakszó is előfordul, pedig tudjuk, hogy a szakiskolai diákok küzdenek legreménytelenebbül a verbalitással (Magyar, 2009).

A tárgykörben megjelent publikációk áttekintése során látható, hogy a közoktatás tankönyveinek vizsgálatát túlnyomó többségében a szövegek jellemzőinek statisztikai elemzésén alapuló kvantitatív módszerekkel végzik (www.om.hu; Kojanitz, 2004a). Háttérbe szorul viszont a szövegek szemantikai tartalmának tanulmányozása. Egyértelműen megállapítható azonban, hogy az egyoldalú, kvantitatív szemlélet ellentmondásokhoz vezet, hiszen a számszerűsített statisztikai adatok alapján nem mutathatók ki a szövegekben gyakran előforduló fogalmi ellentmondások, hibák.

Vizsgálatainkat azzal a célkitűzéssel indítottuk, hogy a tankönyvek minőségének vizsgálatát a terminológia oldaláról közelítsük meg. Vizsgálatainkat a matematika terminológiájának a közoktatásban szereplő részére összpontosítottuk. Azért választottuk a matematika tárgykört, mert közismerten ennek a tudományterületnek jól rendezett a fogalmi és terminológiai rendszere. Az a tény pedig, hogy a matematika fogalmi rendszere internacionális, lehetőséget ad különböző nyelveken írott tankönyvek kontrasztív vizsgálatára. Több ok szólt amellett, hogy a vizsgálatainkat német-magyar összehasonlításban végezzük. A magyar-német két tannyelvű oktatásban különböző kiadású tankönyveket használnak: hivatalosan a magyar oktatási rendszer tankönyveinek német nyelvre fordított változatát, segédkönyvként pedig esetenként a német oktatási rendszerben használt tankönyveket vesznek át. Elvértve fordul elő a magyar oktatási rendszerbe illő, de idegen nyelven megírt, más szemléletű tankönyvek használata; és egyáltalán nem tudunk két tannyelvű, a kettős fogalmi rendszereket természetesen kezelő tankönyvekről.

A vizsgálatok egy részében magyar nyelvű tankönyvek szövegének terminológiai analízisét végeztük azzal a céllal, hogy a terminushasználat és a szövegben lévő információ tartalmának összefüggéseit állapítsuk meg.

A kontrasztív terminológiai vizsgálatok célja az volt, hogy feltárjuk, milyen eltérések találhatók a matematika német és magyar fogalmi és terminológiai rendszerében. Választ kerestünk arra, hogy a nyelvek közötti terminológiai eltérések különböző típusainak milyen következményei vannak a matematikai ismeretek átadására. A fordítási vonatkozásokat eredeti, német nyelven írott, és a magyarról németre fordított tankönyvek kontrasztív vizsgálata alapján mutattuk ki. A Hajnal (2003a, 2003b) tankönyvcsaládot és annak német nyelvű fordítását

(Hajnal és Némethy, 2000, 2001) használtuk vizsgálati korpuszként, mivel ez az egyetlen matematika tankönyvsorozat, amelynek elkészítették a német nyelvű fordítását is. A német eredeti megfelelőket a *Mathematik heute* tankönyvcsalád köteteiben (Griesel & Postel, 1993, 1994) kerestük, mivel ezek a német tankönyvek a magyarországi középiskolai tananyag jelentős részét is tartalmazzák. Azon definíciókat, tételeket, amelyeket a Griesel-féle tankönyv nem tartalmaz, a Schied-féle (Schied & Kindinger, 1999) *Mathematik I.* című matematika lexikonból kerestük ki. A vizsgálatokat további két tankönyvre német és magyar 9. osztályos tankönyvre is kiterjesztettük (Schmid, *et al.*, 2002; Kosztolányi J., *et al.*, 2001).

3. A terminushasználat tendenciái a közoktatás tankönyveiben

A bevezetőben vázolt kettős probléma megoldására a közoktatásban alkalmazott tankönyvek minőségével kapcsolatosan két, egymásnak részben ellentmondó tendencia különíthető el.

(1) Az egyik szemlélet szerint kizárólag az olvasott szöveg értését befolyásoló tényezőket tekinti meghatározónak a tankönyv minőségének megítélésében, mint az idegen szavak előfordulása, a mondatok és szavak túlzott hosszúsága, a szövegek túl nagy terjedelme, a terminusok több tagból összetett nyelvi jelölői stb. A szövegeknek ilyen jellemzői statisztikai módszerekkel meghatározhatók, és a különböző szövegek egymással összehasonlíthatók. Ezek a jegyek az olvasási folyamat elsajátításában való előrehaladás mérésére alkalmasak, abban a fázisban, amikor az olvasási technika kialakítása folyik, és még csak másodlagos szerepet játszanak a szöveg kognitív-tartalmi vonatkozásai. A felsőbb évfolyamok számára tudományos/szakmai ismeretek átadása céljából készített tankönyvek feladata már nem az olvasási kompetencia fejlesztése, hanem a kognitív tartalom rögzítése és továbbítása (Nagy, 2004; Csapó, 2006; Fóris, 2006).

A kizárólagosan statisztikai elemzés alapján felállított kritériumok szemléletében készült tankönyvek megfelelnek a szövegolvasás képességének ellenőrzésére kidolgozott statisztikai kiértékelés szempontjainak. A szöveg egyszerű, amennyire lehet, mentes a szaknyelvek köznyelvtől eltérő jellemzőitől. A rövidsége és egyszerűsége való törekvés miatt a szöveg belső összefüggéseinek hálózata, mélystruktúrája kevésbé bonyolult (egyes esetekben hiányzik). Az idegen szavak és szakszavak összekapcsolása, nem nyelvészeti alapon történő minősítése következtében a szaknyelvben régen meghonosodott, és a köznyelvben is ismert és használt idegen eredetű szavak is csak kis számban kerülnek e szövegekbe. A „nemzeti” nyelvhasználat biztosítása érdekében a tudományos/szakmai kommunikációban használt nemzetközi szavak, az összetett kifejezéssel jelölt terminusok egyre kisebb számban fordulnak elő a tankönyvek szövegében.

A tankönyvírás ilyen tendenciái ellentmondanak az információk minél hatékonyabb és gyorsabb továbbítására kialakult szaknyelvi kommunikáció mai gyakorlatának. Fontos szándék, hogy a szaknyelveknek az oktatott tananyag is-

mereti szintjéhez nem tartozó részével ne terheljék a tanulókat, de a túlzott egyszerűsítés bizonytalan referenciát (vonatkozást) eredményez. Éppen azért alakultak ki a nemzeti szaknyelvek és az azok részét képező terminusok, hogy megkönnyítsék a szakmai ismeretek egyértelmű megfogalmazását és továbbítását. Az elfogadott és meghonosodott terminusok kiiktatása csökkenti a szöveg egyértelműségét. Az egy-egy objektum vagy folyamat lényeges részleteit leíró szöveg lerövidítésével elvesznek azok a szövegben lévő kapcsolatok, amelyek a leírt ismeretek hatékonyabb megértését biztosíthatják. A „túl nehéz”-nek tartott szakszavak kiiktatása a tankönyvekből – akár azért, mert maga a szóalak idegen eredetű, akár azért, mert nem köznyelvi szó – megnehezíti az ismeretanyag fogalmainak pontos megértését, másrésztől később nehézséget okoz a pontatlanul rögzített lexikális és enciklopédikus ismeretek korrigálása (a fogalmi gondolkodásról részletesen Korom, 2005). Az iskolás korosztály nyelvhasználata mutatja, hogy a fiatalok nagy biztonsággal sajátítják el az idegen szavakat, nem jelent számukra kommunikációs nehézséget az idegen hangzás vagy a bonyolult szerkezet.

(2) A közoktatás problémáinak megoldását más módon közelítik meg azok a tankönyvek, amelyek szövege a terminusok pontos használatán keresztül kívánja biztosítani a szövegértést. A matematika tankönyvek követik a több évszázados hagyományokat, így a kognitív tartalmat előnyben részesítő szemléletben készülnek. A fogalomalapú szövegekben megfelelő helyen szerepelnek a nemzetközi szóhasználathoz is igazodó matematikai terminusok.

A társadalmi mobilitás nemzetközi méretekben való kiszélesedése által kialakult helyzethez akkor igazodik az oktatás, ha a tankönyvek a tudományos ismeretek használatát terminológiai megalapozással készítik elő. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a használt terminusok jelentése a nemzetközi fogalmi és terminológiai rendszerrel harmonizált legyen. A tankönyvek és más forrásmunkák egyik legfontosabb feladata az, hogy a tudomány jelenlegi ismereteinek és normáinak megfelelően használják a terminusokat. A terminológiai megfelelés másik kritériuma az, hogy a korábban kialakult nemzeti és nemzetközi terminológiai rendszerek hagyományait megőrizve segítsék elő, hogy a tanulók korszerű terminológiai rendszert sajátítsanak el. Ez a tankönyvek fogalomalapú szemléletét, a szakma pragmatikai szokásaihoz igazodó szövegszerkezetet, és a terminusok nyelvi jelölőinek a szakmai/tudományos területen kialakult módon való használatát kívánja meg.

4. Német és magyar matematikai terminusok kontrasztív vizsgálata

A matematika fogalmi rendszere szoros, évezredek múlttal rendelkező nemzetközi tudományos együttműködés során jött létre. Ebből az az általánosan elfogadott vélemény alakult ki, hogy a különböző természetes nyelvek matematikai szaknyelvének fogalmi/terminológiai rendszerei azonosak. Vizsgálataink azt mutatják, hogy ez az állítás egyes esetekben igaz, számos más esetben azonban nem, mivel kimutathatók kisebb-nagyobb eltérések az egyes nyelvek fogalmi rendszereiben, amelyeket figyelembe kell venni az oktatás során is.

Célkitűzésünknek megfelelően vizsgálatainkat a matematika német és magyar fogalmi rendszerének összehasonlításával kezdtük. Megállapítottuk, hogy a közoktatásban használatos matematikai szaknyelv fogalmi rendszerében nem mutatható ki jelentős különbségek. A talált kisebb eltérések abból adódnak, hogy az egyes halmazok elemeit a két nyelv különböző módon osztályozza. Akkor adódik formális eltérés a fogalmak halmazában, ha a két különböző nyelvet beszélő közösség eltérő módon jár el a fogalom kialakításában (Czékmán, 2008b). Erre a másodfokú egyenlet gyökképletének eltérő meghatározásával mutatunk példát.

1. táblázat

A másodfokú egyenlet, gyökök és együtthatók közötti összefüggések (Czékmán, 2007)

	Magyar jelölés	Német jelölés
Másodfokú egyenlet általános alakja	$ax^2+bx+c=0$	$x^2+px+q=0$ (ahol $p=b/a$ és $q=c/a$)
Megoldóképlet (Lösungsformel)	$x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$	$x_{1,2} = -\frac{p}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{p}{2}\right)^2 - q}$
1. Viète-formula	$x_1 + x_2 = -\frac{b}{a}$	$x_1 + x_2 = -p$
2. Viète-formula	$x_1 x_2 = \frac{c}{a}$	$x_1 x_2 = q$

Az 1. táblázat első sorában a másodfokú egyenlet általános alakját írtuk fel a magyar és a német felfogásnak megfelelően. Ez a két egyenlet tökéletesen azonos matematikai kapcsolatot fejez ki, eltérés csak formai megjelenítésükben van. Ezekből az egyenletekből a második sorban lévő kifejezéseket (megoldóképletet) lehet az egyenlet gyökei meghatározására előállítani. Az

egyenlet gyökei és a benne szereplő együtthatók kapcsolatát pedig a harmadik és negyedik sorban lévő képlet adja meg. A *megoldóképlet* és a *gyökök és együtthatók kapcsolata* (*Viète-formula*) fogalmak e két esetben egymástól eltérnek. A közöttük lévő egyértelmű kapcsolat a $p=b/a$ és $q=c/a$ helyettesítéssel megadható, azaz a két oszlop kifejezései egymásba átvihetők.

A német és a magyar lexéma is, és az általuk jelölt fogalom is azonos. A megoldóképlet (*Lösungsformel*) mindkét esetben egy képletben megfogalmazott algoritmus. Az egyik eljárás algoritmusának lépései mások mint a másiké, ezért az algoritmusok nem azonosak.

Vizsgálataink többféle eltérést mutattak ki a matematika német és magyar terminológiájában (Czékman és Fóris, 2007, Fóris, 2006a; Czékman, 2008a, 2008b). Ezek többsége azonban nem a fogalmi rendszer különbségéből, hanem a nyelvi jelölő különböző megadásmódjából származik. A nyelvi jelölőkben megjelenő különbségek formai eltérésnek minősíthetők, ennek ellenére a nyelvi jelölő normatív használatára vonatkozó ismeretek hiánya fogalmi zavar forrása lehet. Ilyen zavart okozhat például a szinonimák előfordulása a szövegben. Megállapítható, hogy a terminusok között számos szinonima fordul elő mindkét vizsgált nyelvben.

2. táblázat

Szinonimák a magyar matematikai szaknyelvben

szám négyzete	szám második hatványa szám a másodikon szám a négyzeten
szám köbe	szám harmadik hatványa szám a harmadikon szám a köbön

3. táblázat

Szinonimák a német matematikai szaknyelvben

<i>gleichwertig</i>	<i>äquivalent</i>
<i>Grundzahl</i>	<i>Basis</i>
<i>Hochwert</i>	<i>Exponent</i>
<i>Rauminhalt</i>	<i>Volumen</i>
<i>Kehrzahl</i>	<i>Kehrwert</i>
<i>vereinfachen</i>	<i>kürzen</i>
<i>Wurzelziehen</i>	<i>radizieren</i>
<i>abbrechende Dezimalzahl</i>	<i>endliche Dezimalzahl</i>

A két vizsgált nyelv terminusai közötti eltérés több módon tipizálható. Ezek a kategóriák ismertek a szaknyelv kutatás szakirodalmából. Vizsgálataink nagyszámú anyagából az alábbi csoportokból mutatunk be néhány példát:

- *Terminusok, amelyeknek a két nyelvben azonos az alakja, és teljesen más a jelentése (hamis barátok).*

A magyar matematikai szaknyelvben a *normálalak* terminust a számok egy-
sleges felírására használjuk. Egy szám normálalakja olyan kétféle szorzat,
amelynek egyik tényezője egy 1 és 10 közé eső szám, másik tényezője pedig 10
valamely egész kitevőjű hatványa (német ekvivalense nincs). A német termino-
lógiában is létezik a *Normalform* szó, de más fogalmat jelöl: nem a számok
normálalakjára használják, hanem a másodfokú egyenlet nullára redukált alak-
jára, ahol a négyzetes tag együtthatója 1 (magyar ekvivalense nincs). Valójában
tehát 'hamis barátoknak' tekinthetők. A *Normalform* a matematikai logikában is
használatos, ekkor mindkét nyelvben ugyanazt a jelentést hordozza, de a magyar
ekvivalens ez esetben nem a normálalak, hanem a *normálforma*. Ekkor a magyar
terminus szinte változtatás nélkül megtartja az idegen alakot.

- *Terminusok, amelyeknek azonos az alakja, és részben eltérő a jelentése.*

Például a *Seitenhalbierende* német terminus szó szerinti magyar jelentése 'ol-
dalfelező' volna, de a magyar szaknyelvben 'a háromszög oldalfelező merőle-
gese' jelentésben használatos, és magyar ekvivalense a *súlyvonal*. Ez csak rész-
leges eltérés, hiszen a háromszögben mind az oldalfelező merőleges, mind pedig
a súlyvonal az oldalfelező ponton átmenő egyenes, csak az oldalfelező merőle-
ges az oldalra merőleges, míg a súlyvonal a szemközti csúcsot köti össze az ol-
dalfelező ponttal.

- *Terminusok, amelyek azonos jelentésűek, azonban egyik vagy mindkét nyelv-
ben több szóalak (szinonimák), vagy többféle helyesírással írt lexéma a je-
lölő.*

A kerületi szög német megfelelői az *Umfangswinkel*, *Peripheriewinkel*,
Sehnenwinkel. A Thalész-tétel vagy Thalész tétele német ekvivalensei: der Satz
des Thales, der Thalesatz és der Satz von Thales.

- *Terminusok, amelyeknek egyik vagy másik nyelvben nincs vagy részleges
ekvivalense van.*

A német matematikai terminusok közül például a *rein quadratische
Gleichung* ('tisztán másodfokú egyenlet') alaknak magyar ekvivalense nincs. A
magyar matematika tankönyvekben a *hiányos másodfokú egyenletek* terminussal
találkozunk, amely azonban tágabb fogalom, vagyis egymással hiponima-
hiperonima viszonyban vannak. A *rein quadratische Gleichung* a hiányos má-
sodfokú egyenletek azon típusa, amelyből az x -et tartalmazó tag hiányzik.
Azonban hiányos lehet a másodfokú egyenlet akkor is, ha nem az x -et tartal-
mazó tag, hanem a konstans tag hiányzik az egyenletből.

Mindezeket azért tartjuk fontosnak kiemelni, mert a fogalmak és terminusok elsajátításának kezdeti szakaszában nagy bizonytalanságot okozhatnak akár a fogalmi, akár a jelölésbeli eltérések. Az ismeretek elsajátításának kezdeti szakaszában, például ha egy diák először találkozik szinonim terminusokkal, joggal hiheti, hogy a különböző alakhoz különböző jelentés társul. A helyesírásbeli eltérés lehetőségének az ismerete szintén fontos a szakmai szövegek írásánál. Nemcsak az oktatásban, hanem máshol is (például a fordításnál, lektorálásnál) bizonytalanságot okozhatnak a terminusok nyelvtani szerkezetében vagy helyesírásában lévő eltérések.

5. A terminológiai szemlélet szerepe a két tannyelvű oktatás tankönyveiben

A német és a magyar fogalmi és terminológiai rendszer nem minden része ekvivalens, erre pedig a matematika német nyelvű oktatása során tekintettel kell lenni.

Az idegen nyelven oktatott tantárgyak fogalmi és terminológiai rendszerével a diák a tanórákon és a tankönyvekben találkozik. Az anyanyelv és a célnyelv terminológiai rendszerének harmonizációjában a tankönyveknek fontos feladatuk van. Feladatuk nem csupán a célnyelv terminusainak a megadása, lefordítása – hanem ennél jóval több: a tankönyvnek igazodnia kell a célnyelv fogalmi rendszeréhez, a fogalmak, a tudományos ismeretek másfajta osztályozási módjához. Arra, hogy egy adott ismeret többféle módon közelíthető meg, példa a fentebb már idézett *másodfokú egyenlet megoldóképletének levezetése*. A *másodfokú egyenlet megoldóképletének* levezetésében különbség van a két nyelv között (1. táblázat). A magyar matematika az egyenlet $ax^2+bx+c=0$ alakba rendezett, nullára redukált formájából indul ki, s ennek megfelelően írja fel a

megoldóképletet: $x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$ formában, a Viète-formulákat pedig

$x_1 + x_2 = -\frac{b}{a}$ és $x_1 x_2 = \frac{c}{a}$ alakban. A német terminológia a másodfokú egyenlet általános alakjának az $x^2+px+q=0$ alakot tekinti (ahol magyar jelölésekkel ösz-

szevetve $p=b/a$ és $q=c/a$) és a megoldóképlet $x_{1,2} = -\frac{p}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{p}{2}\right)^2 - q}$ alakban kerül

megadásra. A Viète-formulákat is ezzel a jelöléssel vezeti be: $x_1+x_2=-p$ és $x_1x_2=q$. Látjuk tehát, hogy azonos problémát más-más úton megközelítve, formailag más-más részeredményeken keresztül lehet eljutni ugyanahhoz a megoldáshoz. Ezért nemcsak az egyes fogalmak/terminusok pontos megadását, hanem a fogalmi/terminológiai rendszerek egyeztetését is el kell végezni az oktatási folyamatban.

A tudományos és szakmai szemlélet különbsége miatt az oktatott ismeretanyag osztályozása, és ebből következően annak tananyagban való csoportosítása eltérő a különböző nyelvterületeken. Ez az eltérés nemcsak a tantárgyi egy-

ségek sorrendjének felcserélését, kihagyását vagy beiktatását jelenti, hanem a tananyag és így a tankönyv logikai szerkezetének az eltérő felépítését is. Ennek az eltérésnek az illusztrálására áttekintettünk két, ma is használt gimnáziumi kilencedik osztályos matematika tankönyvet (Schmid, 2002; Kosztolányi, 2001). A tankönyvek és a tananyag felépítését nem tekintjük át részletesen, hanem kiemelünk egy témakört, a *függvények* kérdéskörét, és megvizsgáljuk, milyen alapismeretekre épül, mely ismeretek vezetnek be, illetve milyen módon, milyen mélységben kerülnek tárgyalásra a két eltérő szemléletben. A magyar nyelvű tankönyv a függvények témakört harmadik fejezetként tárgyalja részletesen kitérve a lineáris, az abszolútérték-, a másodfokú, a négyzetgyök-, a lineáris tört-, egészrész-, törtrész- és előjelfüggvényre. Ennek megelőző fejezete pedig az algebra és számelmélet, ahol a hatványozás az a téma, amely kapcsolható a másodfokú függvény problémaköréhez. A német nyelvű tankönyv második fejezete a valós számok témakörét vizsgálja, ezen belül egy alfejezet a négyzetgyök-függvény. Az ötödik fejezet a másodfokú függvény témaköre, majd a hetedik fejezet a másodfokú egyenletek témakörét dolgozza fel. A német nyelvű tankönyv tehát a kilencedikes tananyagot a négyzetre emelés és a gyökvonás műveletek köré csoportosítja, ezen függvénytípusokat elemzi, míg a magyar nyelvű tankönyv egyszerre tárgyalja a trigonometrikus függvények kivételével az összes (középiskolában tanult) függvénytípust.

Ebből az következik, hogy az egyik nyelven megírt tankönyvek fordításai nem nyújtanak megfelelő megoldást a másik nyelven történő oktatás számára. Szükség lenne a két tannyelvű oktatás számára speciálisan kifejlesztett tananyagokra, amelyeknek az alapját a célnyelvi tankönyvek, szakkönyvek, szótárak képeznék, de megfelelő módon építenének a forrásnyelv terminológiai sajátosságára is. Sőt, fontos volna a diákok figyelmét felhívni arra, hogy fogalmi, terminológiai, szemléletbeli különbségek vannak a két nyelv között. Ilyen terminológiai szemléletű tankönyvekre szükség lenne mind a hazai idegen nyelven folyó oktatás, mind pedig a határon túli magyar nyelvű oktatás számára (Kontra, 2004; Fóris, 2005). Ez utóbbi esetben a magyar célnyelvű tankönyvekben a többségi nyelv (román, szlovák stb.) terminológiai sajátosságait kellene beépíteni. Ez biztosítaná az előzetes ismeretek optimális felhasználását, és azt, hogy az elsajátított anyag mind a magyar nyelvi, mind a többségi nyelvi környezetben alkalmas legyen a felhasználásra és a további elsajátításra.

6. Konklúzió

A vizsgálatok eredményeiből következik, hogy a tankönyvek minőségének biztosításában a fogalmi megfeleltetések kulcsszerepet játszanak.

Tanulmányunkban konkrét példákon keresztül mutattunk rá a matematikai szaknyelv német-magyar terminológiai eltéréseiből eredő problémákra. Megállapítottuk, hogy olyan tankönyvekre volna szükség, amelyek figyelembe veszik a kétféle fogalmi rendszert és szemléletet. Ahhoz azonban, hogy az elkészítendő matematika tankönyvek mindkét nyelv fogalmi rendszerének és terminológiájának elsajátíttatására alkalmasak lehessenek, nagyszámú előzetes, részletekbe menő összevető terminológiai vizsgálat szükséges.

A vizsgálataink eredménye alapján megállapítható, hogy a magyar és a német matematikai terminológiában formai és tartalmi eltérések mutathatók ki. Ez szemléletbeli különbségekre, illetve a fogalmi rendszer eltérő felépítésére vezethető vissza. Hangsúlyozzuk, hogy az eltérések ellenére a szövegek ugyanazokat a kapcsolatokat írják le. A megfogalmazásbeli eltérés abból adódik, hogy a fogalmak definiálása többféle módon történhet, más-más meghatározó jegyek kiemelésével adhatjuk meg ugyanazt a fogalmat; illetve a különböző kultúrákban más-más szempontok szerint és más-más sorrendben osztályozhatják a fogalmakat, ez pedig a fogalmi és terminológiai rendszer szerkezetbeli eltéréseihez vezet.

Források

- Griesel, H. – Postel, H. (1993) *Mathematik heute*. 9. Schuljahr. Hannover: Schroedel Schulbuchverlag.
- Griesel, H. – Postel, H. (1994) *Mathematik heute*. 10. Schuljahr. Hannover: Schroedel Schulbuchverlag.
- Hajnal I. – Némethy K. (2000) *Mathematik I*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hajnal I. – Némethy K. (2001) *Mathematik II*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hajnal I. – Számadó L. – Békéssy Sz. (2003a) *Matematika 9. a gimnáziumok számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hajnal I. – Számadó L. – Békéssy Sz. (2003b) *Matematika 10. a gimnáziumok számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kosztolányi J. – Kovács I. – Pintér K. – Urbán J. – Vincze I. (2001) *Sokszínű matematika 9*. Szeged: Mozaik Kiadó.
- Magyar B. (2009) *Most kell változtatni*. Origo, 2009.06.08. www.origo.hu
- Schied, H. – Kindinger, D. (1999) *Mathematik I. Schüler Duden*. Mannheim: Dudenverlag.
- Schmid, A. – Buck H. – Dürr R. – Enz E. – Freudigmann H. – Reimer R. – Selinka M. – Stark J. (2002) *LS 9. Mathematisches Unterrichtswerk für das Gymnasium. Ausgabe Baden-Württemberg*. Stuttgart/Düsseldorf/München: Ernst Klett Verlag.

Irodalom

- Czékmán O. és Fóris Á.** (2007) Matematikai terminusok vizsgálata középiskolai tankönyvekben. In: Heltai, P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. MANYE Kongresszus előadásai. Gödöllő. 2006. április 10-12.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 3.) MANYE – Szent István Egyetem, Pécs-Gödöllő. 789-793.
- Czékmán, O.** (2007) Die terminologischen Probleme der Mathematik im Vergleich Deutsch-Ungarisch. In: Fóris, Á. & Pusztay, J. (eds.) *Current Trends in Terminology*. Proceedings of the International Conference on Terminology. Szombathely, Hungary, 9th–10th of November, 2007. (Terminologia et Corpora 4.) BDF, Szombathely.
- Czékmán O.** (2008a) A matematika-tankönyvek német nyelvű fordításainak terminológiai problémái. In: Sárdi Cs. (szerk.) *Kommunikáció az információkorszakában. A XVII. MANYE Kongresszus előadásai. Siófok. 2007. április 19-21.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 4.) Vol 1-4. Pécs-Siófok: MANYE – Kodolányi János Főiskola. 466-471.
- Czékmán O.** (2008b) Matematikai terminusok német-magyar kontrasztív vizsgálata. *Magyar Terminológia* 1/2. 217-242.
- Csapó B.** (2006) A formális és nem-formális tanulás során szerzett tudás integrálása. *Iskolakultúra* XVI/2. 3-16.
- Dárdai Á.** (2002) *A tankönyvkutatás alapjai*. Pécs: Dialóg Campus.
- Fóris Á.** (2005) *Hat terminológia lecke.* (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á.** (2006) A terminológiai szemlélet a tankönyvek minőségi megítélésében. *Iskolakultúra* XVI/5. 33-42.
- Karlovitz J.** (2001) *Tankönyv. Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kojanitz L.** (2004a) *A tankönyvek használhatóságát meghatározó minőségi összetevők elemzése és összehasonlítása.*
http://www.om.hu/letolt/kozokt/tankonyvkutatasok/cd1_kojanitz/vizsgalat_eredmenyeinek_bemutata.pdf
- Kojanitz L.** (2004b) Lehet-e statisztikai eszközökkel mérni a tankönyvek minőségét? *Iskolakultúra* 9. 38-56.
- Kojanitz L.** (2005) Tankönyvanalízisek. *Iskolakultúra* XV/9. 135-143.
- Kontra M.** (2004) Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* VI/4. 25-42.
- Korom E.** (2005) *Fogalmi fejlődés és fogalmi váltás*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Nagy J.** (2004) Olvasástanítás: a megoldás stratégiai kérdései. *Iskolakultúra* XIV/3. 3-26.
www.om.hu

MÉSZÁROS ÁGNES

PTE ETK, Szaknyelvi Tanszék, Zalaegerszegi Képzési Központ

meaghu@yahoo.com**A magyar egészségbiztosítási szakszókincs kialakulásának és módosulásának vizsgálata – a társadalombiztosítás és az egészségbiztosítás szavaink eredete**

Linguistic research has left the area of health insurance quite untouched up to now. This research intends to describe the roots of health insurance terms, and how their form and meaning have changed over 120 years. Language change in health insurance vocabulary has been induced by the fast developing system of health insurance. Linguistic change in vocabulary can be studied and analysed from the aspect of word formation which involves the creation of neologisms.

Legal regulation of this area has preserved the adequate language use of each era, consequently the corpus consisting of laws and decrees makes diachronic research possible.

This study is going to show the history of two key terms of this relatively young area: *social security* and *health insurance*.

0. Bevezetés

A különböző tudományterületek részekre tagozódása egyre speciálisabb szakirányok és szaknyelvek kialakulását eredményezi. Korunk egyik jellegzetes, viszonylag fiatal és sokréttű tudományterülete az egészségbiztosítás, amely a társadalombiztosítás egyik rohamosan fejlődő ágává nőtte ki magát a rendszerváltás után.

A társadalombiztosítás és az egészségbiztosítás területén a szolgáltatások kiépülése és az intézkedések módosulása az elmúlt 120 év alatt folyamatos nyelvi változást idéz elő az egészségbiztosítás szakmai nyelvhasználatában. A leglátványosabban kimutatható változás a szakszókincsben keletkezik. Az egészségbiztosítási szakszókincs rendszerváltás utáni robbanásszerű fejlődése mindennapi életünkre is hatással van (a médián keresztül) olyan terminusok köztudatba kerülésével, mint például a *vizitdíj*, *finanszírozás*, *kórházi kapacitás*, *OEP*, *tajszám*, *gyógyszertámogatás*, *gyes*, *gyed*, *egészségbiztosítási járulék* és még sorolhatnánk tovább ... Ezeknek a köznevesült szakkifejezéseknek és a kevésbé közismert egészségbiztosítási terminusoknak az eredetéről és fejlődéséről keveset tudunk, hiszen az egészségbiztosítás jellegzetes szakszókincse a nyelvtudomány számára még felderítetlen terület.

A társadalom életében bekövetkező változások következményeként folyamatosan módosuló szóképletünk vizsgálatáról már készült kiváló tanulmány (Minya, 2003), amely a rendszerváltástól az ezredfordulóig tematikus csoportosításban a társadalmi lét szinte minden területét érinti. Jelen kutatás témája csak

az egészségbiztosítás tárgykörén belül szorítkozik a szakszókincs kialakulásának és módosulásának elemzésére, azonban a vizsgált időintervallum lényegesen szélesebb. Az egészségbiztosítás törvényi szabályozásának kezdete óta eltelt 127 év alatt a rendszer kialakulásával, a szolgáltatások fejlődésével, a biztosítottak körének kiszélesítésével, a finanszírozás átalakulásával egyidejűleg nyomon követhető a szakszókincs bővülése és módosulása is.

A főként egészségügyi, közgazdasági és jogi terminusokból álló szakszókincs kialakulásának és fejlődésének vizsgálatára alkalmas korpusz kiválasztását a kommunikációs színterek elemzése (Mészáros, 2008: 88) segíti elő.

A legmagasabb szakmai tartalommal rendelkező színtér tipikus tevékenységei közül lényeges kiemelni a *törvényi szabályozást*, amely a szakszókincs kiépülését alapvetően befolyásoló és meghatározó tevékenység. A törvények pontosan jelzik és rögzítik az adott korszak jellemző szakmai nyelvhasználatát és a rendszerben megjelenő változásokat, amelyeket a szakszókincs érzékenyen tükröz. A törvényi szabályozás felülről jövő, tudatos nyelvi változást indít el.

A *korpusz* a témához kapcsolódó *jogszabályok* folyamatos és zárt láncolatából áll 1891-től 2008-ig.

A diakrón jellegű kutatás *célja* a terminusok keletkezéstörténetének és szóalkotási módjainak a vizsgálata, valamint a nyelvi változást előidéző tényezők felderítése.

Jelen tanulmány, amely a magyar egészségbiztosítási szakszókincs diakrón vizsgálatával foglalkozó kutatás része, mindössze két alapterminus, a *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* elemzésére szorítkozik.

1. A magyar egészségbiztosítási szakszókincs vizsgálatához szükséges korpusz összeállítása

Az elemzéshez összeállított korpuszt az írásbeli kommunikáció műfajain belül az egészségbiztosítással kapcsolatos közel 100 jogszabály alkotja. A korpuszt alkotó műfajok: *törvények, törvénymódosítások és rendeletek*.

1.1. A társadalombiztosítás és egészségbiztosítás területéhez kapcsolódó fontos törvények

Az egészségbiztosítási szakszókincs kialakulását és fejlődését a következő három korszakban vizsgáljuk: a törvényi szabályozás kialakulásának idején, a szocializmus időszakában és a rendszerváltás után.

• A törvényi szabályozás kialakulásának idején

Az 1891-1950-ig terjedő időszakban megfigyelhető a szakszókincs kialakulása és folyamatos gazdagodása a rendszer kiépülésével párhuzamosan. A vizsgált időszakban néhány jelentős törvény járult hozzá az egységes biztosítási rendszer kialakulásához. Az 1891. évi törvény rendelkezett elsőként a kötelező betegségi biztosítás bevezetéséről (Buda, 2001). Az 1907-es törvény már a baleseti biztosítást is kötelezővé tette. Az 1927-es és az 1928-as törvények megal-

pozták a társadalombiztosítási rendszer kialakulását Magyarországon (Prónai, 2005).

- **A szocializmus időszakában**

Az 1955. évi rendelet összegzi az államosítás utáni változásokat. A szocializmus időszakában csak az 1970-es években alkottak a társadalombiztosítás szabályozására vonatkozó törvényeket, amelyek közül a legfontosabb az 1975. évi II. tv.

- **A rendszerváltás után**

1989-től a társadalombiztosítás elkülönült az állami költségvetéstől, és létrejött egy önálló, állami garanciát élvező pénzalap, a Társadalombiztosítási Alap, a társadalombiztosítási juttatások finanszírozására. Az 1991. évi LXXXIV. törvény a Társadalombiztosítási Alapot két részre osztotta: Egészségbiztosítási Alapra és Nyugdíjbiztosítási Alapra. Ezzel a társadalombiztosítás két nagy ágazatra, *egészségbiztosításra* és nyugdíjbiztosításra különült el. A rendszerváltást követő fontos változásokat a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény összegzi (www.1000ev.hu).

Az utóbbi két esztendőben az egészségbiztosítás rendszerét érintő módosítások és változtatások a 2006-os reformtörvény életbelépésével kezdődően az egészségbiztosítást a napi sajtó állandó szereplőjévé tették. Az egészségbiztosítás gyökeres átalakítását célzó 2008. évi I. törvény (pénztártörvény) óriási vitát és ellenállást váltott ki a társadalom minden rétegében. A pénztártörvény hatályát veszítette a 2008. évi XXIV. törvény alapján.

A rendszerváltást követő időszakban az egészségbiztosítási ágazat átalakításával, folyamatos módosulásával felgyorsult az új szakkifejezések születése. A szókincs gyors változását idézi elő a törvények, törvénymódosítások és rendeletek sokasága közvetlenül az 1990-es évek elején, majd az utóbbi két évben.

2. Az egészségbiztosítási szakszókincs elemzésének szempontjai

2.1. Az egészségbiztosítási szakszókincs keletkezéstörténeti kutatása

- **A terminus keletkezési ideje**

Az egészségbiztosításban előforduló jellegzetes terminusok eredetéről alig vagy egyáltalán nem találunk adatot történeti-etimológiai szótárainkban. A vizsgálat célja felderíteni a legjellegzetesebb egészségbiztosítási terminusok kialakulásának idejét, fejlődését és módosulását, esetleg szócsaláddá válását a korpuszban található adatok segítségével 1891 és 2008 között.

- **A terminus társadalmi érvényessége** (általános vagy korlátozott használatú elem)

A szókincs módosulását látványosan jellemzi az új szavak megjelenése és bizonyos kifejezések elavulása, ezért alapvetően fontos kutatási cél a *neologizmusok* megszületésének és az *archaizmusok* kikopásának kutatása is a vizsgálathoz

összeállított korpuszban. Ezzel az eljárással nyomon követhető a terminus nyelvhasználati útja is: elterjedése vagy visszaszorulása a szakszókincsből. Ennek megfelelően a következő elemzési szempont a terminus társadalmi érvényességének a rögzítése: archaizmus, neologizmus vagy általános használatú elem-e. Megállapítható, hogy az államosítás előtti korszakban és a szocializmus idején keletkezett terminusok közül melyek váltak általános használatú elemként a mai szakszókincs részévé. A korpuszban található kifejezések közül azokat, amelyek a Magyar értelmező kéziszótár 1978-as kiadásában még nem szerepelnek, neologizmusnak tekintettük. Az archaizmusokat is a kéziszótár alapján határoztuk meg.

A szókincs változásának vizsgálata alkalmas arra is, hogy tendenciákat, törvényszerűségeket figyelhessünk meg az egészségbiztosítás tárgykörét jellemző *alapterminusok* kialakulásában, további fejlődésében és *jelentésbeli kapcsolódásaiban*. A vizsgálat alapján következtetni lehet a *szakszókincs kialakulásának és fejlődésének mozgató rugóira* is.

2.2. Az egészségbiztosítási szakszókincsben leggyakoribb szóalkotási módok

• A terminusok keletkezési módja

A vizsgálat célja bemutatni, hogy milyen szóalkotási módok jellemzik az egészségbiztosítási szakszókincset. A terminusokat keletkezési módjuk alapján a következő csoportokba soroljuk:

- szóképzés,
- szóösszetételek,
- lexéma értékű szószerkezetek,
- mozaikszó-alkotás,
- idegen szavak,
- jelentésbővülés,
- rövidülés,
- elvonás,
- szóvegyülés.

A mai terminusalkotásra jellemző a szószerkezetek megjelenése a korábbi korszakokban is produktív szóösszetétel-képződés mellett. A lexéma értékű szószerkezet elnevezést Minya Károly (2003: 19) adta a több szóból álló kifejezéseknek. A szószerkezetes terminusalkotás korábban készült szakkönyvekben nem kapott szerepet valószínűleg azért, mert a szakszavakkal szemben az egyik követelmény a rövidség volt. Elrettentő példaként az angol repülőgép-szakirodalomból származó 7 szóból álló terminus a *szörnyeteg* elnevezést kapta (Grétsy, 1964: 55). Bárczi *több szóból álló kifejezésnek* nevezi ezt a nyelvtani egységet, amikor a szórövidítések és a betűszók keletkezéséről ír (1966: 367). Fóris a lexéma értékű szószerkezet helyett a *többszavas lexikai egység* kifejezést használja, amelyről megállapítja, hogy a szaknyelvben gyakoribb mint a köz-

nyelvben (2005: 59). Az euró nyelv jellemzőit vizsgáló tanulmány a szóalkotási módok közé sorolja, és elemzi is a *szó szerkezeteket* (Révay, 2000: 83) az idegen szavak, a képzett szavak, a szóösszetételek és a mozaikszavak mellett.

A mozaikszó-alkotás a 20. században terjedt el (Lengyel, 2000: 337). A mozaikszavak első, a beszélt nyelvben is előforduló példái a 19. század végén keletkeztek tudatos szóalkotás eredményeként (Zsilinszky, 2005: 731). A 60-as években a betűszók, szórövidítések nyelvünk új elemeinek számítottak. A betűszók többsége csoportnyelvi szó, amelyek csak akkor kerülnek át a köznyelvbe, ha az intézmény is közismert, például SZTK, MÁV (Bárcki, 1966: 367).

A magyar szókészlet egyik jellemzője, hogy a szóalkotásmódok nem maradnak egyformán produktívak minden nyelvtörténeti korszakban. Az ősmagyar korban legelterjedtebb szóalkotásmódunk a szóképzés, még a nyelvújítás korában is megelőzte a szóösszetétel-képződést (Dömötör, 2003: 113). Benkő azt említi meg, hogy egy évezrede nagyon ritkán termelődtek ki az összetett szavak, az utóbbi évszázadokban fokozatosan szaporodtak, a legújabb nemzedék pedig robbanásszerű gyarapodásukat tapasztalhatja (1999: 39). Mínya is kimutatja, hogy a rendszerváltás óta eltelt időszak alatt szókincsünk bővülését az összetett szavak keletkezése, és az idegen szavak beáramlása nagymértékben jellemzi (2003: 90).

A szakirodalmi ismeretek alapján feltételezhető, hogy az egészségbiztosítási szaknyelvben is van a szóalkotási módokban észrevehető változás 1891 és 2009 között. Jelen tanulmány adatai hozzájárulnak a kutatás egészére vonatkozó hipotézis igazolásához.

3. Alapterminusok kialakulása és fejlődése

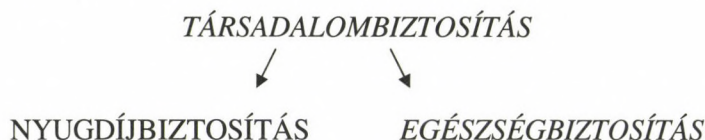
A *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* szakkifejezések keletkezéséről történeti-etimológiai szótáraink nem közölnek adatot (TESz; Zaicz, 2006).

Az egészségbiztosítás témakörében a *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* kifejezések alapterminusoknak tekinthetők. Mindkét alapterminus gyorsan gyarapodó szócsaládot alkot.

3.1. A *társadalombiztosítás* alapterminus elemzése

Bevezetésként szükséges rávilágítani a *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* alapterminusok kapcsolatára. Az egészségbiztosítás rendszerének történeti áttekintéséből ismerhetjük, hogy 1991-ben a társadalombiztosítás önkormányzati igazgatásáról szóló törvény következményeként a társadalombiztosítás két önálló ágazatra különült el: nyugdíjbiztosításra és egészségbiztosításra.

Nyelvészeti szempontból megvizsgálva a *társadalombiztosítás* terminust megállapíthatjuk, hogy a *nyugdíjbiztosítás* és az *egészségbiztosítás* terminusok a *társadalombiztosítás* szakkifejezés hiponimái (1. ábra).

1. ábra

A társadalombiztosítás, az egészségbiztosítás és a nyugdíjbiztosítás terminusok kapcsolata

A *nyugdíjbiztosítás* és az *egészségbiztosítás* egymás kohiponimái. A *társadalombiztosítás* a fentiek alapján az *egészségbiztosítás* és a *nyugdíjbiztosítás* terminusok hiperonimája. A hiperonima, hiponima és kohiponima terminusok a nyelvészetben fölé-, alá- és mellérendelési viszonyokat fejeznek ki (Károly, 1980: 147).

A nyugdíjbiztosítás tárgykörébe tartozó szakszókincs vizsgálata jelen kutatásnak nem célja. A *társadalombiztosítás* terminus nem minősül neologizmusnak, sem archaizmusnak, hanem szókészletünk általános használatú eleme (ÉKSz.).

• **A *társadalombiztosítás* alapterminus kialakulása**

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint *társadalom* szavunk a nyelvújítás korában, 1834-ben született kifejezés (TESz).

A *társadalombiztosítás* jelentéssűrítő szóösszetétel kialakulása 1928-ra tehető, ugyanis a kifejezés először az Országos *Társadalombiztosító* Intézet nevében, az OTI-ban jelenik meg. Az OTI 1928-ban jött létre, és egészen 1950-ig volt a magyar társadalombiztosítás országos szerve.

Mivel a törvényi szabályozás a 19. század végén kezdődött el, érdemes megvizsgálni, hogy milyen előzményekből alakult ki a *társadalombiztosítás* szavunk. Egy 1918-ban íródott tanulmányban a *szociális biztosítás* kifejezést használják a mai *társadalombiztosítás* jelentésében (Propper, 1918).

Az egészségbiztosítási szakirodalomból ismerjük, hogy az 1927. évi XXI. törvény megalkotása és az öregségi nyugdíj bevezetése tette teljes körűvé a magyar társadalombiztosítás szolgáltatásait. Az öregségi nyugdíjat az 1928. évi XL. törvénycikk az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról szabályozza először. Feltételezhetjük, hogy az 1927-es törvényben is már megtalálható a *társadalombiztosítás* terminus. Az 1927-es törvényben azonban nem szerepel egyetlen helyen sem a vizsgált kifejezés. Az 1928-as törvény rendelkezése az OTI megalakulásáról rögzíti a szakszókincsben a *társadalombiztosító* jelző első írásbeli előfordulását. A folyamat során megfigyelhetjük, hogy először kialakult a „társadalombiztosítás” rendszere, majd a szókincs-

ben szükségszerűen megszületett a hiányzó terminus, amely a kialakult rendszer nevét jelöli.

Egy ugyancsak 1928-as keltezésű műben *A magyar társadalmi biztosítás történetéről* olvashatunk (Buda, 2001: 133). A *társadalmi biztosítás* szakkifejezés azonban nem bizonyult életképesnek az egy szóösszetételbe tömörült *társadalombiztosítás* terminussal szemben. Az alapterminus kialakulásában itt is megfigyelhető az egyszerűsödés.

Összefoglalva a társadalombiztosítás terminus kialakulására vonatkozó adatokat, az alábbi évszámokhoz a következő kifejezések megjelenése köthető:

1918 – *szociális biztosítás* (lexéma értékű minőségjelzős szószerkezet),

1928 – *társadalmi biztosítás* (lexéma értékű minőségjelzős szószerkezet),

1928 – *társadalombiztosítás* (jelentéssűrítő szóösszetétel).

Miután a *társadalombiztosítás* alapterminus gyökeret vert a szókincsben, a társadalombiztosítás rendszerének további kiépülésével az alapterminusból mozaikszavak és lexéma értékű szószerkezetek sokasága született.

• *A társadalombiztosítás alapterminusból származó kifejezések*

A *társadalombiztosítás* alapterminus gyakori használata hozta létre a *tébé* betűszót: *tb* (mozaikszó: betűszó) A *tb* betűszó szószerkezetekben gyakran előfordul köznyelvi használatban: pl.: *tb-járulék*.

Az országos társadalombiztosító intézetek nevében tovább öröklődött az alapterminusból szóképzéssel származtatható *társadalombiztosítási* minőségjelző:

OTI (1928-50) – Országos *Társadalombiztosító* Intézet,

SZTK (1950-89) – Szakszervezeti *Társadalombiztosítási* Központ.

Az egymást váltó *OTI* és *SZTK* társadalombiztosítók nevei nemcsak a törvényekben szerepelnek, hanem a köznyelv is gyakran használatba vette. Az *OTI* 1950-es megszűnése után az idős emberek szókincsében még néhány évtizeddel később is aktívan élt. Az *OTF* mindössze 4 éves, viszonylag rövid fennállása miatt csak szűk szakmai körben maradt ismeretes:

OTF (1989-1993) – Országos *Társadalombiztosítási* Főigazgatóság.

Az 1975-ös törvény rögzíti a szocializmus időszakában hatályban lévő társadalombiztosítási szabályozásokat. A következő kifejezések lexéma értékű szószerkezeteket alkotnak:

társadalombiztosítási ellátások / járulék/ igények/ jogszabályok.

Az 1988-as törvény létrehozta a *Társadalombiztosítási Alapot*, amellyel újabb neologizmus kerül a szakszókincsbe. A szocializmus időszaka alatt a társadalombiztosítási rendszer nem változott lényegesen, tehát viszonylag kevés terminus született ebben az időszakban. Így a rendszerváltásig összesen 9 kifejezés található a vizsgálat tárgyát képező korpuszban, amelyek a *társadalombiztosítás* alapterminusból származnak. A 9 kifejezésből neologizmusnak tekinthető: az *OTF* és a *Társadalombiztosítási Alap*.

A rendszerváltás után felgyorsultak a társadalombiztosítási rendszer átalakítását célzó törekvések, amelyek eredményeként törvénymódosítások és újabb tör-

vények sokasága lépett hatályba az 1990-es évek elején. Az elmúlt 20 évben még 11 neologizmus keletkezett. Az 1991-es törvények további szószerkezeteket hoztak létre a társadalombiztosítás alapterminusból:

társadalombiztosítási kifizetőhely/ pénzügyi tevékenység/ támogatás,
társadalombiztosítási jogviszony / önkormányzat/ szerv/ igazgatási szerv.

Az 1997-es törvény vezeti be a tárgykörbe a mindenki által ismert *TAJ-kártya*, *TAJ-szám* kifejezéseket:

társadalombiztosítási azonosító jel – TAJ (mozaikszó: betűszó),
szóösszetételben: *TAJ-szám*, *TAJ-kártya*.

A később megalkotott törvényeinkben nem szerepelnek újabb kifejezések, amelyek a vizsgált alapterminusból képződtek. A jelenség oka valószínűleg az a tény, hogy a társadalombiztosítás két önálló ágazatra (egészségbiztosításra és nyugdíjbiztosításra) különült el 1991 után, majd a továbbiakban e két ágazat indult rohamos fejlődésnek.

A korpusz adatai alapján 20 szakkifejezés született a *társadalombiztosítás* alapterminusból, amelyek közül 14 szószerkezetben, 6 kifejezés pedig mozaikszóban található.

3.2. Az *egészségbiztosítás* alapterminus elemzése

Az *egészségbiztosítás* terminus közvetlenül a rendszerváltás után született neologizmus, amely a társadalombiztosítás önkormányzati igazgatását szabályozó 1991. évi LXXXIV. törvényben jelenik meg legelőször.

A törvényi szabályozás egészen 1891 óta rendelkezik az *egészségbiztosítás* szolgáltatásairól, azonban szókincsünkben korábban más szakkifejezések szolgáltak a fogalom megnevezésére.

- **Az *egészségbiztosítás* alapterminus kialakulása**

Az 1891. évi törvény az ipari és gyári alkalmazottak *betegség esetén való segélyezését* szabályozza:

betegség esetén való segélyezés (lexéma értékű szószerkezet),
betegsegélyezés (jelentéssűrítő szóösszetétel).

A szószerkezetes kifejezés jelzi, hogy a nyelvben még nem jött létre a megfelelő terminus. Viszonylag körülményes, kettőnél több szóból álló szerkezet írja körül a kialakuló szolgáltatást. A *betegsegélyezés* ugyancsak gyakran szerepel a törvényben, amely egy összetételbe sűríti a jelentést. Az egységes biztosítási rendszer további kiépítését és a kötelező baleseti biztosítás bevezetését az 1907. évi törvény szabályozza. Ez a törvény a *segélyezés* helyett a *biztosítás* terminust alkalmazza, ám visszatér a bonyolult szószerkezetes kifejezéshez:

betegség esetére való biztosítás (lexéma értékű szószerkezet).

Az 1927-es törvényben megjelenő *betegségi biztosítás* egyetlen minőségjelzőbe foglalja a *betegség esetére való* és a *betegség esetén való* szószerkezetes körülírást:

betegségi biztosítás (lexéma értékű minőségjelzős szószerkezet).

További egyszerűsödés után a kifejezés jelentéssűrítő szóösszetételbe tömörödik: kialakul az alapterminus, a *betegbiztosítás* (jelentéssűrítő szóösszetétel). A *betegségi biztosítás* és a *betegbiztosítás* egészen a rendszerváltásig egymással párhuzamosan létezik és szerepel a szakirodalomban.

Összegzésként tekintünk át az *egészségbiztosítás* terminus kialakulásához vezető szakkifejezések megjelenését a vizsgált korpuszban:

1891 – *betegség esetén való segélyezés* (lexéma értékű szószerkezet), *betegsegélyezés* (jelentéssűrítő szóösszetétel),

1907 – *betegség esetére való biztosítás* (lexéma értékű szószerkezet),

1927 – *betegségi biztosítás* (lexéma értékű minőségjelzős szószerkezet).

A rendszerváltás a negatív jelentéstartalmú *betegségi biztosítás* és a *betegbiztosítás* terminusokat pozitív konnotációjú kifejezésre, az: *egészségbiztosítás* szóösszetételre cserélte:

1991 – *egészségbiztosítás* (jelentéssűrítő szóösszetétel).

A *betegségi* jelzőt, illetve a *beteg* előtagot → *egészség* előtag váltotta fel.

Az *egészségbiztosítás* terminus tehát a rendszerváltás szülte neologizmus, amely legelőször a biztosítási alapok elkülönüléséről rendelkező 1991. évi törvényben jelenik meg. A rendszerváltást követő megváltozott gondolkodásmód nemcsak a politikai és gazdasági rendszer átalakulását eredményezte, hanem a magyar szókincs bizonyos elemeinek megváltozását is. A megváltozott szemlélet egyes szavakat elavultnak ítélt, és új kifejezésekre, neologizmusokra cserélt. A vizsgált korpuszban több példával is illusztrálható ez a szemléletbeli átalakulás.

Az *egészségbiztosítás* terminus megszületésében feltételezhető az idegen nyelvi hatás: angol nyelven – *health insurance*, németül – *Gesundheitsversicherung* a vizsgált terminus megfelelője.

• **Az *egészségbiztosítás* alapterminusból kialakuló további neologizmusok**

Az 1991-1997-ig terjedő időszakot új rendeletek, törvénymódosítások és törvények sokasága jellemzi. A rendszerváltást követő átalakulásokat a kötelező egészségbiztosításról szóló 1997-es törvény foglalja össze. Az elmúlt 17 évben az egészségbiztosítás alapterminus „burjánzásnak” indult. Főként lexéma értékű szószerkezetek, kisebb mértékben mozaikszavak születtek az alapterminusból.

Az egészségbiztosítás főnévből szóképzéssel alkotott melléknév az *egészségbiztosítási* jelző, amely lexéma értékű szószerkezetek és mozaikszavak sokaságában szerepel.

Mozaiszavak (betűszavak):

Az 1991. évi törvényekben jelennek meg az *OEP*, *MEP* betűszavak.

OEP (Országos Egészségbiztosítási Pénztár),

MEP (Megyei Egészségbiztosítási Pénztár).

Az egészségbiztosítás ügyviteli feladatait az *Országos Egészségbiztosítási Pénztár* 1991-től látja el, melynek megyei szerve a *Megyei Egészségbiztosítási Pénztár*. 1991 és 1997 között az alábbi lexéma értékű szószerkezetek jöttek létre:

az egészségbiztosítás baleseti ellátásai/ egészségügyi szolgáltatása,

(kötelező) egészségbiztosítási ellátások, pénzbeli ellátások,

Egészségbiztosítási Alap, egyéni/munkáltatói egészségbiztosítási járulék,
egészségbiztosítási járulékfizetési kötelezettség.

Az egészségbiztosítás rendszerének további fejlődése maga után vonja a szervezeti felépítését leíró kifejezések egyre bonyolultabbá válását:

egészségbiztosítási pénztár / felügyeleti hatóság,

egészségbiztosítási igazgatási szerv,

egészségbiztosítási feladatokat ellátó szerv.

A 2006-os reformtörvény elindítja az egészségbiztosítás gyökeres átalakítását célzó törekvések törvényes keretekbe foglalását. Ezzel egyidejűleg az egészségbiztosítási szakszókincs soha nem látott gyarapodásnak indul. A reformtörekvések nemcsak az újabb neologizmusok létrejöttét gyorsítják fel, hanem bizonyos, korábban kialakult terminusok cseréjét is. Az 1997-es törvényben olvasható *egészségbiztosítási pénztár, egészségbiztosítási igazgatási szerv, egészségbiztosítási felügyeleti hatóság*, valamint az *egészségbiztosítási feladatokat ellátó szerv* terminusokat a 2006-os reformtörvény a szóképzéssel létrejött *egészségbiztosító* szakkifejezésre módosítja. A terminuscseré lexéma értékű szószerkezetek helyett egyetlen terminust, egy jelentéssűrítő szóösszetételt hozott létre. Ebben a folyamatban is megfigyelhető az egyszerűsödés. A 2006-os törvény az *egészségbiztosító* terminust az *egészségbiztosítási szerv* terminussal definiálja:

egészségbiztosító = egészségbiztosítási szerv.

Az *egészségbiztosításért felelős miniszter* kifejezést a korábbi *egészségügyi miniszter* helyett alkalmazza. Az egészségbiztosítási szakszókincs tovább bővül az *Európai Egészségbiztosítási Kártya = EU-Kártya* terminus bevezetésével.

A 2008-as, sokat vitatott pénztártörvény, amely 111 oldalával egyben a leg-hosszabb egészségbiztosítási törvényünk, 42 neologizmussal gazdagítja az egészségbiztosításból származó terminusok számát. A törvényben olvasható szakkifejezések jelenleg csak szűk szakmai kör számára ismeretesek. Mivel a törvényben leírtak nem valósulnak meg, nincs nagy valószínűsége annak, hogy ezek a terminusok átvándoroljanak a köznyelvbe.

A törvény alkotói ismét alkalmazzák a 2006-os reformtörvényben lecserélt *egészségbiztosítási pénztár* terminust az *egészségbiztosító* helyett, amely nagyfokú **bizonytalanságot** tükröz a terminusok használatát illetően.

A törvény lexéma értékű szószerkezetek sokaságát hozza létre:

*egészségbiztosítási pénztár (újra!) = EBP (betűszó),
egészségbiztosítási szolgáltatás / egészségbiztosítási pénztári rendszer,
egészségbiztosítási szolgáltatási bevételek / ráfordítások,
egészségbiztosítási finanszírozás / Egészségbiztosítási Felügyelet.*

A törvényben szerepelnek olyan intézménynevek, amelyek még nem léteznek:

A *Nemzeti Egészségbiztosítási Központ* 2009.01.01-én kezdi meg működését az OEP jogutódjaként. (Mivel a pénztártörvény hatályát veszítette a 2008. évi XXIV. törvény alapján, a Nemzeti Egészségbiztosítási Központ nem alakul meg.)

A törvényben szereplő kifejezések közül a leggyakrabban az *EBP* terminus fordul elő, amely az *egészségbiztosítási pénztár* szószerkezetből létrejött betűszó. Az *EBP* a következő kifejezésekben található:

szóösszetételekben: *EBP-törvény, EBP-számla.*

Az *EBP* betűszó olyan sok szószerkezetben szerepel, hogy érdemes a szószerkezetek jelentésbeli kapcsolódásait vizsgálni, és a létrejött kifejezéseket témakörök szerint rendezni:

Az *egészségbiztosítási pénztárak* egészségügyi szolgáltatásait kifejező terminusok:

az EBP betegút-szervezési tevékenysége/ szabályzata.

Az *egészségbiztosítási pénztárak* működéséhez és szabályzatához kapcsolódó terminusok:

*az EBP belső szabályzata/ alapszabálya/ szerződéses kötelezettségei,
az EBP működése/ működési engedélye/ ellenőrző orvosa / cégvezetője,
az EBP felügyelő bizottsága / szervezete/ taglétszáma/ igazgatósága,
átadó EBP / átvevő EBP.*

Az *egészségbiztosítási pénztárak* pénzügyi, gazdasági tevékenységéhez kapcsolódó terminusok:

*EBP pénztári számla / az EBP részvényei / forgalomképes részvényei,
az EBP saját tőkéje/ alaptőkéje/ biztonsági tőkéje,
az EBP bevételei/ fejkvóta-bevétele/ szükséglet alapú bevétele/ igénybevétel alapú bevétele / az EBP tartalékai/ eredménytartaléka,
az EBP végelszámolása és felszámolása / az EBP felszámolási eljárása.*

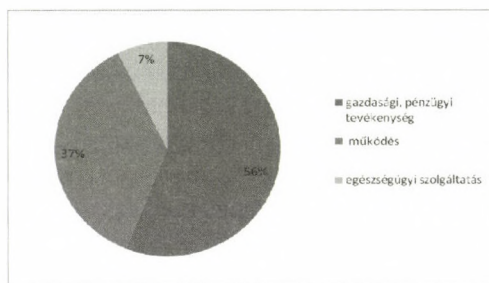
A törvény jól szemlélteti a folyamatosan változó és fejlődő szakszókincset olyan szószerkezetek felbukkanásával is, amelyek sejtetik a további egyszerűsödést. A törvényben legalább háromszor szerepelt a következő körülményes, szinte magyarázatszerű szerkezet:

az EBP-ben történő befolyásoló részesedés megszerzésére vonatkozó engedély / az EBP-ben való befolyásoló részesedés engedélyezése.

Érezhető a szókincs hiányossága egy születőben levő eljárás esetében.

4. Eredmények

Az *egészségbiztosítás* neologizmus rohamos gyorsasággal csaknem 60 terminusból álló szócsaládot hozott létre az 1991-től 2008-ig terjedő időszakban. Ebből 41 új szakkifejezés a 2008. évi I. törvényben (pénztártörvény) található. Ha a létrejött neologizmusokat témakörök szerint rendezzük, akkor a rendelkezésre álló adatokból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le. A következő kördiagram (2. ábra) ábrázolja a pénztártörvényben szereplő egészségbiztosítás alapterminusból született kifejezések jelentésbeli kapcsolódásait.

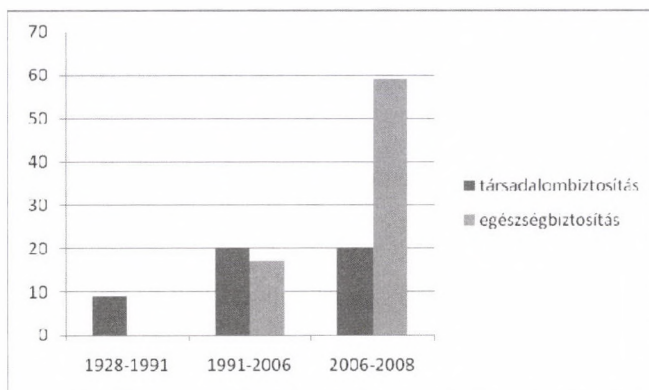
2. ábra

Az egészségbiztosítás terminusból származó szavak jelentésbeli kapcsolódása (2008-as pénztártörvény)

A pénztárak pénzügyi, gazdasági tevékenységéhez kapcsolódó terminusokból 23 kifejezés található a törvényben. A pénztárak működéséhez 15 szakszó kapcsolódik. Csak 3 terminus sorolható a pénztárak egészségügyi szolgáltatását kifejező szakszavak körébe, amelyeket a legkisebb körcikk szemléltet. Mind a gazdasági tevékenységhez, mind a pénztárak működéséhez kapcsolódó terminusokat a gazdasági kifejezések családjába lehet sorolni.

A két nagyobb tartomány összesítve egyértelműen jelzi a gazdasági kifejezések domináns jelenlétét a vizsgált tárgykörben. A gazdasági kifejezéseken belül a pénzügyi tevékenységet kifejező terminusok irányában eltolódás tapasztalható.

Jelen tanulmány a *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* alapterminusokból származó kifejezéseket is elemzi. Érdeemes megfigyelni a létrejött új szakszavak számának alakulását az előzőekben ismertetett korszakokban. A következő oszlopdiagram (3. ábra) szemlélteti a *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* terminusokból született kifejezések számának alakulását az idő függvényében. Az ábra alapján következtetni lehet a szakszókincs kialakulásának és fejlődésének mozgató rugóira.

3. ábra

A társadalombiztosítás és az egészségbiztosítás terminusokból származó kifejezések számának alakulása

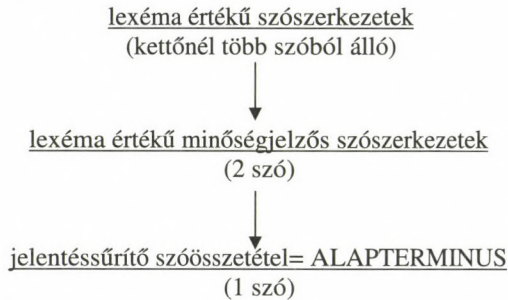
1928-tól a rendszerváltásig tartó időszakban viszonylag kevés törvény szabályozza a társadalombiztosítás rendszerét. A szocializmus korszakában, amikor a rendszer nem fejlődött számottevően, mindössze 9 kifejezés keletkezett a *társadalombiztosítás* alapterminusból. A rendszerváltást követő átalakítások a szakszókincs további gyarapodását eredményezték. Az utóbbi két esztendő reformtörvényei már nem tettek hozzá újabb neologizmusokat a társadalombiztosítás terminusból származó kifejezések népes családjához. Ennek oka feltehetően abban rejlik, hogy 1991 után a társadalombiztosítás két ágazatra – nyugdíjbiztosításra és egészségbiztosításra – különült el, majd e két ágazat az önálló fejlődés útjára lépett. Így az *egészségbiztosítás* neologizmusból létrejött terminusok megjelennek 1991 után, majd az egészségbiztosítás reformját szabályozó törvények az újabb terminusok sokaságát szülik. A 2008. évi pénztártörvénnyel bezárólag az egészségbiztosításból született kifejezések száma közel 60 terminusból áll.

Megállapítható, hogy a *szókincs változásának mozgató rugói* a rendszer fejlődésében és átalakításában rejlenek. Azokban az időszakokban, amikor a társadalombiztosítás és az egészségbiztosítás rendszere átalakítás alatt állt, a szak-

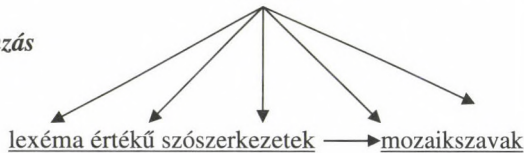
szókincs jelentős fejlődésnek indult. Ezeket az időszakokat törvények, törvény-módosítások és rendeletek gyakorisága jelzi.

A *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* szakkifejezések alapterminusnak tekinthetők az egészségbiztosítási szókészletben. Mindkét kifejezés rendkívül termékenynek bizonyul, és jelentős méretű szócsaládot hoz létre. A *társadalombiztosítás* és *egészségbiztosítás* szavaink kialakulásában hasonlóságok és szabályszerűségek figyelhetők meg (4. ábra).

1.szakasz: egyszerűsödés

2.szakasz: szóbujánzás

4. ábra

Az alapterminusok kialakulásában és fejlődésében megfigyelhető szabályszerűségek

Mindegyik terminus kialakulása két szakaszra osztható.

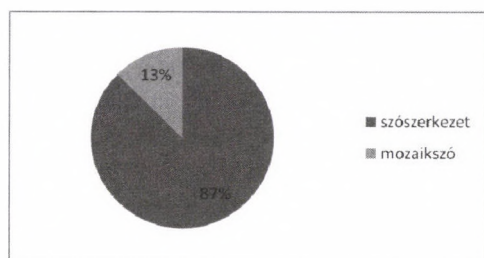
1. **szakasz:** A szolgáltatás kialakulásának kezdetén a nyelvből hiányzó terminust kettőnél több szóból álló lexéma értékű szószerkezet pótolja: (*betegség esetén való biztosítás*).

A rendszer fejlődésével a terminus folyamatos egyszerűsödésen megy keresztül (*betegségi biztosítás, társadalmi biztosítás*). Az alapterminus kialakulásával a jelentés egyetlen szóösszetételbe tömörödik (*társadalombiztosítás, egészségbiztosítás*).

2. **szakasz:** A tovább fejlődő rendszer az alapterminusból lexéma értékű szószerkezetek és mozaikszavak sokaságát hozza létre.

Jelen tanulmány egyik célja a *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* szakkifejezések kialakulásának és fejlődésének elemzése szóalkotási és szókincsbővülési módok szerint. Mindkét alapterminus szóalkotással létrejött jelentéssűrítő szóösszetétel, a belőlük keletkezett kifejezések pedig lexéma értékű szószerkezetekben, majd mozaikszavakban figyelhetők meg.

Az alábbi kördiagram (5. ábra) szemlélteti az alapterminusokból született kifejezésekben a mozaikszavak és a lexéma értékű szószerkezetek arányát a vizsgált korpuszban.

5. ábra

A társadalombiztosítás és az egészségbiztosítás terminusokból származó kifejezésekben a szószerkezetek és a mozaikszavak aránya

Összesítve, közel 80 terminus született a *társadalombiztosítás* és az *egészségbiztosítás* alapterminusokból, amelyek közül 10 mozaikszó és 69 lexéma értékű szószerkezet. Megállapítható, hogy a szószerkezetek és a mozaikszavak aránya csaknem 7:1. Tehát az elemzett kifejezések között a lexéma értékű szószerkezetek száma lényegesen több, majdnem hétszerese a mozaikszavak számának. A mozaikszavak kialakulását mindig megelőzi a lexéma értékű szószerkezet, ugyanis a mozaikszavak létrejöttének feltétele egy már meglévő szószerkezet, de fordítva nem igaz.

5. Összegzés

Az egészségbiztosítási szókészlet kialakulásának és módosulásának kutatására alkalmas korpuszt a társadalombiztosítási és egészségbiztosítási *törvények* alkotják. A törvények pontosan rögzítik az adott időszaknak megfelelő terminushasználatot, melynek változása nyomon követhető a vizsgált korszakokban.

A törvényekben megjelenő neologizmusok először csak szűk szakmai körben ismeretesek: a szakemberek körében, akik közvetlenül részt vesznek a törvény előkészítésében, vitájában, megalkotásában. Majd a törvény jogerőre emelkedése után és alkalmazása alatt eltelt időszakban a köznyelvbe is belekerülhetnek az eredetileg széles körben ismeretlen kifejezések.

A vizsgált tárgykört jellemző terminusok megjelenése a szakszókincsben a törvények alapján évszámokhoz köthető, amelyek a legtöbb esetben azonosak a keletkezésük idejével. A *társadalombiztosítás* (1928) és az *egészségbiztosítás* (1991) terminusok kialakulásában megfigyelhető az egyszerűsödés folyamata, majd a jelentés egyetlen *jelentéssűrítő szóösszetételbe* tömörödik. Mindkét alapterminusból a tovább alakuló egészségbiztosítási rendszer elsősorban *lexéma értékű szószervezetek* és kisebb mértékben *mozaikszavak* létrejöttét eredményezi.

A vizsgált korpuszban a *társadalombiztosítás* alapterminusból 13 *neologizmus* származik. Az *egészségbiztosítás* neologizmusból a gyorsan fejlődő rendszer csaknem 60 új szakkifejezést hozott létre. A népes szócsalád jelentésbeli kapcsolódásai szintén vizsgálhatók. A kifejezéseket az egészségügyi szolgáltatások és a gazdasági tevékenységet kifejező terminusok körébe lehet sorolni. Észrevehető a *gazdasági kifejezések* számának jelentős növekedése.

A vizsgálat alapján megállapítható, hogy a *szakszókincs kialakulásának és fejlődésének mozgató rugói* az egészségbiztosítási rendszer fejlesztésében és átalakításában rejlenek. Ezeket az időszakokat törvények és rendeletek sokasága jelzi. Az egészségbiztosítás gyorsan fejlődő és változó rendszere önmaga mozditja elő az egészségbiztosítási szakszókincs nagymértékű gyarapodását és módosulását.

A szakszókincs változásában közrejátszó okok részletesebb feltárása, amely az *összehasonlítás* elvén (Kiss, 2005: 63) alapszik, a kutatás további menetében meghatározó.

Irodalom

- Bárczi G.** (1966) *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Gondolat.
- Benkő L.** (főszerk., 1967-1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. (TESz.) I-IV. Budapest.
- Benkő L.** (1999) A történeti nyelvtudomány feladatköréről mai nyelvünk állapota és változása ügyében. In: Glatz F. (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest. 35-48.
- Buda J.** (2001) *Betegségi biztosítás*. Pécsi Tudományegyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar, Pécs: Bornusz Nyomdaipari Kft.
- Dömötör A.** (2003) A nyelvújítás. In: Kiefer F. (szerk.) *A Magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 103-116.
- Fóris Á.** (2005) *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Grétsy L.** (1964) *Szaknyelvi kalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Juhász J., Szőke I., O. Nagy G., & Kovalovszky M.** (szerk., 1978) *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (ÉKSz.)
- Károly S.** (1980) A magyar szinonimaszótár és a szinonimitás. *Magyar Nyelv* 76. 143-156.
- Kiss J.** (2005) Általános kérdések /A nyelvi változás. In: Kiss J. & Pusztai F. (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 13-68.
- Lengyel K.** (2000) A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 337-346.
- Mészáros Á.** (2008) Az egészségbiztosítási szaknyelv kommunikációs színterei. In: F. Silye M. (szerk.) *PORTA LINGUA-2008. Cikk, tanulmányok a hazai szaknyelvtanításról és -kutatásról*. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum. 87-96.
- Minya K.** (2003) *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Prónai B.** (2005) Egészségbiztosításunk kialakulása, szolgáltatásaink fejlődése, 1. rész. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*. 43/ 3. 52-57.
- Prónai B.** (2005) Egészségbiztosításunk kialakulása, szolgáltatásaink fejlődése, 2. rész. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*. 43/ 4. 5-13.
- Propper S.** (1918) A munkásbiztosítás reformjához. *Szocializmus* XI. 11-12. 462-466.
- Révay V.** (2000) A kialakuló magyar eurónyelv. In: *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 73-93.
- Zaicz G.** (2006) *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Zsilinszky É.** (2005) Az új magyar kor/ Szókészlet-történet. In: Kiss J. & Pusztai F. (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 725-738.
- www.1000ev.hu

Meghívó

Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága és az MTA Nyelvtudományi Intézete szeretettel meghívja Önt a 2010. február 5-én megrendezésre kerülő

IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferenciára.

Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferenciák megrendezésére évente kerül sor.

A negyedik konferencia helyszíne az MTA Nyelvtudományi Intézete (1068 Budapest, Benczúr u. 33.).

A konferenciára való jelentkezés határideje 2009. december 11.

Résztvételi díj: 3000 Ft. (2500 Ft + ÁFA). Előadók és résztvevők jelentkezését egyaránt várjuk.

Angol és magyar nyelvű jelentkezési lapok letölthetők a <http://www.nytud.hu/alknyelvdok10/reg.html> weboldalról. A kitöltött jelentkezési lapokat e-mailben kérjük elküldeni az alknyelvdok@nytud.hu email címre.

A beküldendő kivonatok formai és tartalmi követelményeire vonatkozó útmutató a <http://www.nytud.hu/alknyelvdok10/absinfok.html> webhelyen található.

A konferenciával kapcsolatos további részleteket szintén a konferencia webhelyén (<http://www.nytud.hu/alknyelvdok10>) olvashatnak.

Továbbá örömmel értesítjük Önöket, hogy a III. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia online kötete hivatalosan megjelent, azaz felkerült a <http://www.nytud.hu/alknyelvdok09/proceedings.pdf> webhelyre.

MÁTIS BERNADETT

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program

matisbetti@hotmail.com**Új sportágak nyelvi metaforái**

We have to adapt our language use to the enormous changes in economic, historical, social and scientific fields of our life. These changes greatly affect the areas of expertise, therefore the study of terminology becomes a hot topic nowadays.

Sport terminology is an integral part of everyday language use. Recently, a number of new games appeared in our country, of which conceptual and terminological systems are not, or only on a very small scale described. The examinations of the terminology of new sports focus on the vocabulary first. These investigations pointed out that, like ordinary language, the language of sports also contains an abundance of metaphors. This paper describes and groups the metaphors of the domestic terminology of four newly appeared ball games – korfbal, rugby, American football and baseball.

The metaphors of the basic elements of sports are the first group. The already known sport termini from other sports constitute the second group. Metaphors used in language areas completely different from the sport language including other terminologies form the third category. The fourth category group contains metaphors directly translated from the original language. The groups overlap, for example a characteristic action could be a loan translation and a terminus used in other language areas than sport (e.g. *wedge*, *walk*). The new sport metaphors are generally very talkative and innovative, created by good translation and by proper interpretation of the terminology. Most of them are loan translations and termini known from other contexts. The groups are shown in summary tables at the end of the study.

1. Bevezetés

Világszerte rendkívül hasonló változásoknak lehetünk szemtanúi a gazdaság, a tudomány és a kultúra területén, ezt a folyamatos és gyors átalakulást, fejlődést pedig – szükségszerűen – nyelvünk is követi. A legtöbb változás az egyes szakterületeken ment és megy végbe, így természetesen megnőtt a szakmai kommunikáció és a szaknyelvek jelentősége, a nyelvészeti vizsgálatok előtérbe kerülő ága lett a szaknyelvek kutatása, elemzése.

Hazánkban a rendszerváltás volt az a választóvonal, amely megváltoztatta világunkat az egyén és a közösség szintjén egyaránt, ennek nyelvi vetületei pedig igen gyorsan jelentkeztek, többek között például a szókészlet és a szemantika területén. Balázs szerint e jelenségekkel egy angol dominanciájú nyelvi monokultúra kialakulásának lehettünk-lehetünk tanúi (Balázs, 1998), hiszen az angolszász kultúra volt, amely hazánkban hangsúlyosabban éreztette és érezteti hatását napjainkban is.

A változásoknak nem sarkalatos pontja a sport, mégis egy olyan terület, amely különböző módokon végigkísérheti életünket. A kitáruló világgal új

sportágak elterjedése volt megfigyelhető hazánkban, számunkra szokatlan kultúrával, és jellegzetes, többnyire angol nyelven alapuló terminológiával. Az 1930-as évek sportnyelvi nyelvújítása óta kevés szó esett a sportnyelvről, de az új sportágak megjelenése óhatatlanul is megerősíti az új terminológiák vizsgálatát. Ehhez kapcsolódik az az alapkérdés, hogy a sportnyelv hol helyezkedik el nyelvünk rétegzettségében? Sebestyén felosztása szerint a társadalmi nyelvváltozatok, azaz a csoportnyelvek hobbinyelvei közé tartozik (Sebestyén, 1988), míg Wacha (1992) a társadalmi nyelvváltozat kategóriája mellett felállított, foglalkozás szerinti rétegződés osztályának részévé tette. Az újabb elméletek és adatok már abba az irányba mutatnak, hogy a sportnyelvet szaknyelvnek tekinthetjük (Grétsy, 1988; Bérces, 2006; Mátis, 2008a), a dolgozat is ezt az álláspontot képviseli. Az utóbbi évtizedek ugyanis átalakították a sport és a társadalom viszonyát, már nem csupán a szabadidőben űzött hasznos elfoglaltságról van szó, hanem többek megélhetéséről is, legyen az sportoló, edző, szakember vagy a sporthoz kapcsolódó egyéb, kiegészítő szolgáltatásokat végző személy. A témáról bővebben Fóris és Bérces tanulmányaiban olvashatunk (Fóris és Bérces, 2005, 2006).

Az új sportágak terminológiai vizsgálatai elsősorban szókincsvizsgálatok. Mindegyikük esetében felmerül az esetleges kétnyelvűség, ehhez kapcsolódóan morfológiai, helyesírási problémák, valamint terminológiai rendezettségük kérdése is. Vizsgálatom négy, hazánkban újonnan megjelenő labdajátékra – korfball, rögbi, amerikai futball, baseball – terjed ki. A korfball és a rögbi hazai nyelvéről elmondhatjuk, hogy szinte teljes mértékben beépült a magyar nyelvbe (Mátis, 2008a, 2008b), míg az amerikai futball és a baseball nyelvhasználata és kommunikációja még kétnyelvű, az angol és magyar terminusok váltakozó használata figyelhető meg mind szóban, mind írásban (Mátis, 2008c).

A szókincsvizsgálatok rámutattak arra, hasonlóan a hétköznapi nyelvhasználathoz, hogy az új sportágak nyelve is bővelkedik metaforákban. A dolgozat a négy sportág hazai terminológiájának nyelvi metaforáit mutatja be, négy csoportra bontva azokat. A sportágak alapelemeinek metaforáit (I.) követi egy kisebb csoport, olyan metaforák, amelyeket más sportágak révén már ismer a magyar sportnyelv (II.). Ezután következnek a más szakterületen, más szaknyelvben, illetve teljesen hétköznapi kontextusban használt terminusok (III.) és végül a különbözőképpen lefordított metaforák (IV.). A dolgozat végén a négy csoport összesített táblázatai láthatók.

2. A vizsgálat forrásai, módszere

A vizsgálatok alapforrásai a sportágak hivatalos szabályzatai voltak (KB 2008, IRB 2007, JSZ 2009, HBSZ). Ezeket egészítették ki a Wikipédia rögbi és amerikai futball sportági szócikkei (Wikip.Rg, Wikip.Af), valamint az egyes játékok szógyűjteményei, szabálymagyarázatai, ismeretterjesztő művei. A korfball esetében *A korfball szabályai* című anyag (KBSzt), amelyet formailag a szótárak, a szabályzatok és az enciklopédiák egyvelegeként jellemezhetünk, valamint *A korfball alapjai* (KBAlap) című, egy testnevelő tanárok számára készített alapfokú szakmai összefoglaló. A rögbi hivatalos szóanyagát egy játékos által írt szógyűjtemény (Nikowitz, 1988), és egy szintén testnevelők számára készült oktatási segédlet (Gacsai, 1995) bővítette. Az amerikai futballnál sok adatot találtam az amerikai ligáról, az NFL-ről készült hazai internetes oldalon és szótárában (NFL), valamint egy nagyon korai, a hazai szövetség megalakulása előtt bő tíz évvel íródott ismeretterjesztő könyvben (Cawley & Brogden, 1992). A baseball kapcsán a *Baseball Szótár* (BSZ), egy angol-magyar értelmező szótár volt hasznos kiegészítő korpusz.

A vizsgálat módszere forráselemzés, azon belül is szókinszvizsgálat volt. A hivatalos szabályzatok mindegyikében – kivéve a korfball szabálykönyvét – szerepel egy-egy szógyűjtemény, amelyek az alapot szolgáltatták. Ezekből, és a többi korpuszból gyűjtöttem ki a metaforákat, majd a lehetséges módokon csoportosítottam azokat.

3. Metaforák a nyelvészetben

Egyre gyakrabban tűnik fel nyelvészeti kutatások témájaként a metaforák vizsgálata, megfigyelése, leírása. A generatív nyelvészet nyomán, azzal szembe kerülve bontakozott ki a kognitív nyelvészet, amely a racionális felfogással szemben az empirikus látásmódot állította előtérbe (Evans & Green, 2006), „az emberi megismerés folyamata szerves részének tekinti a nyelvet” (Kiss, 2008), és megteremtette azt az irányt, amely a metaforakutatást az irodalom mellett a nyelvészetben is meghonosította. A metafora e szerint az ember megismerési, gondolkodási folyamatait tükrözi, így minden nyelvhasználó kommunikál metaforák segítségével, sőt, az egész kommunikáció alapvetően metaforákkal történik. A metafora ugyanis egy nyelvi kép, amelyben egy dolgot úgy hasonlítunk egy másikhoz, hogy a kettőt azonosítjuk egymással. Kövecses (2005) e mellett azt mondja, hogy a fogalmi metaforák egy absztrakt fogalomkört (céltartományt) fogalmaznak meg egy konkrétabb fogalomkör (forrástartomány) segítségével, és ezek általában nem cserélhetők fel egymással. A metaforákat akkor érthetjük meg, ha ismerjük a forrás- és a céltartomány közötti leképezést, megfelelést, azaz pl. a sport, mint forrástartomány és a háború, mint céltartomány közötti lehetséges megfelelések, hogy a sportolók a harcosok vagy az egymás elleni játék maga az ütközet stb.

A fogalmi metaforák mellett meg kell említenünk a metaforikus nyelvi kifejezéseket vagy más néven nyelvi metaforákat is, amelyek jelentése a különböző lehetséges megfeleltetésekből jön létre, ezt látjuk az új sportágak metaforáinál is.

A Lakoff és Johnson (1980) által kidolgozott elmélet szerint a metafora a természetes nyelv működésének egyik alapvető módja és eszköze. A szerzőpáros azt a tételt is tagadja, hogy a metafora mindig hasonlóságon alapul, valamint, hogy csupán művészi, „díszítő” funkciója van, azaz nem csupán irodalomelméleti tényező. Banczerowski (1999: 82) hozzáteszi, hogy mindezen túl „a metafora olyan eszköze az embernek, amely lehetővé teszi bizonyos absztrakt cselekvések és tartalmuk konkrét módon történő kifejezését”, az ember jobban felfogja azt, amit eredetileg képtelen volna megérteni, az érzelmeket, értékeket és pszichikai folyamatokat.

A bevezetőben már említett világméretű változások, átalakulások rendszerint nagyon gyorsan zajlanak le, időt sem hagyva a fokozatos megszokásra, az életünkbe való beépülésre. Sokszor ezért egyszerűbb nem a nevükön nevezni, hanem metaforákkal megszépíteni a megjelenő új tárgyakat, folyamatokat, jelenségeket. Különösen jellemző ez a szaknyelvekre, hiszen a beszélők a szaktudományos vagy szakmai köznyelvi kifejezést gyakran túl hivatalosnak érzik, változtatnak rajta, és metaforákat alkotnak az adott terminus mellé. A szaknyelv ezáltal szemléletesebb, gyakran gazdaságosabb lesz, a megszületett metaforák az eredeti terminusnál általában rövidebbek, érdekesebbek, és közelebb hozzák a megnevezés tárgyát (Tolcsvai Nagy, 1989). Egy elmélet szerint a metafora csak a nyelvi változásban, új kifejezések alkotásában játszik szerepet, ez a szakterületek esetében nem kizárólagos jellemzőként, de jelen van.

4. Metaforák az új sportágakban

Hazánkban a sportnyelv kialakulásával párhuzamosan megfigyelhető volt a metaforák megjelenése a sportági nyelvhasználatban. Az egyik legnépszerűbb sportágunk, a labdarúgás terminológia kialakulásának kapcsán állapítja meg Bánhidi, hogy „a metaforák száma állandóan nő” (Bánhidi, 1971: 118). Főnévi, melléknévi és nagyszámú igei metafora alakult ki és szilárdult meg sportnyelvünkben a XIX-XX. század fordulóján.

A hagyományos megközelítésben a metafora alapja a hasonlóság, azonban az egyes megfeleltetések, leképezések nem ugyanazok minden nyelvben, nagy szerepe lehet a kulturális különbségeknek a metaforák alkalmazásában. Ez különösen fontos és izgalmas a fordítások esetében. Lehetséges, hogy a forrásnyelv metaforája a célnyelvben is ugyanúgy, tükörfordítással megadható, de az is előfordulhat, hogy az eltérő kulturális hagyományok miatt kell terminológiai értelmezéssel alkotni egy-egy új szót, szakkifejezést. Schäffner (2004) is kihangsúlyozza, hogy a metaforafordítás két nyelv kultúrájának fogalmi rendszeréhez kapcsolódó kérdés is. Ezt az új sportágak kapcsán is láthatjuk, hiszen például a

rögbi egy jellegzetes támadástípusának fordítása a következőképpen alakult: angl. *flying wedge* > magy. *faltörő kos*. A hasonlóság alapja a játékosok sajátos felállása, az ék alakú látvány, amelyet ebben a támadó helyzetben nyújtanak. Azonban a *flying wedge* szó szerinti fordítása, a *repülő ék* hazánkban nem jelent semmit, a *faltörő kos* viszont annál inkább, a magyar kultúrában ezt a kifejezést mindenki érti. Bár maga az *ék* alakzat a magyar metaforából nem szűrhető le, a játékot nem ismerők is beazonosíthatják a kifejezés jelentését. A metaforafordítások nehézségéről több tanulmányban olvashatunk (Kövecses, 2007; Nagy, 2008).

Mindegyik vizsgált sportág nyelve tartalmaz olyan metaforákat, amelyek számos sportági tudósításban előkerülnek. Ezek többnyire kifejezések, szókapcsolatok, pl. a csapat *stratégiája kiváló volt, betartották a szabályokat, nem egyenlők az esélyek, méltón küzdöttek egymással az ellenfelek, edzőtáborba mennek a játékosok, sarokba szorította a futót, jól szerepelt az újonc* stb., és legtöbbször a sport, mint háború, mint harc, mint viadal metafora megtestesítője. Kövecses szerint ez abból is adódhat, hogy sok sportág, pl. „a birkózás, a bokszt a háború és harc intézményéből fejlődött ki” (Kövecses, 2005: 86). E mellett a hadtudomány nyelve alapja volt a hazai sportnyelv kialakulásának (Bánhidi, 1971). A harcok egyszerűsített világa a pályán is gyakran látható, pl. a jelen dolgozatban tárgyalt rögbi *tolongásában*, amikor a játékosok összekapaszkodva néznek farkasszemet a másik csapattal, vagy az amerikai futball játéka közben, amikor sisakjukat egymásnak feszítik. A sport természetszerűen önmagában is a győzelem eléréséhez kapcsolódik, akár csapatjátékról, akár egyéni sportágról van szó, a *sport* és *harc* kettőse egymástól elválaszthatatlan fogalmak. A sportágak és játékok gyakori forrástartományok, a fogalomkör gyakran szerepel metaforikus konceptualizációként.

A felsorolt kifejezésekről, állandósult szókapcsolatokról nem szólok az egyes játékoknál, csak az adott sportág egyedi metaforáit, „metafora-terminusait” mutatom be. Többségük az eredeti nyelv tükörfordítással létrehozott metaforái (pl. *ék, élő labda, hirtelen halál, vak oldal* stb.), de vannak terminológiai értelmezéssel kialakított metaforák (pl. *tolongás, összefogó*), vagy más szaknyelvben előforduló és abból származó terminusok, szókapcsolatok is (pl. *pillér, csatlakozás, végrehajtási pont*). Mint már említettük, ezek a nyelvi metaforák a lehetséges megfelelések alapján alakulnak ki, pl. a *tolongásban* részt vevő játékosok megszűröl úgy hatnak, mint a tolongó, egymást fellökő tömeg, a megfeleltetés tehát a testtartás, a játékosok egymáshoz viszonyított helyzete.

Megvizsgálva a négy sportág szókincsét, több csoportosítást készítettem. Táblázatok mutatják be az I. kategóriát (1-3. táblázat), valamint a dolgozat végén a négy kategória elemeit összevontan (I. Függelék, 4-5. táblázat). A III. és a IV. kategória bemutatásánál elemzem részletesen az egyes metaforák jelentését.

I. Az első csoport a sportágak alkotóelemeinek, összetevőinek metaforái. Egy-egy akciónak, azaz a játékon belüli szokásos, a cél elérésére indított cselekvésnek, cselekvésfolyamatnak, vagy egy játékosnak, az általa betöltött posztnak ugyanúgy van képi megfelelője, mint a játékon belül használt vagy a játékot kiszolgáló eszköznek. A táblázatokban a hasonlóság alapját is feltüntettem.

1. táblázat

„Akció-metaforák az egyes sportágak hazai nyelvén

hasonlóság alapja	korfball	rögbi	amerikai futball	baseball
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	fedett / védett pozíció	tolongás faltörő kos csoomag csatlakozás	fejelés lándzsázás ék ollózás varrás dadogós lépés villanás lopakodás csapda	séta lopás
cselekvés-folyamat befejezése vagy annak következménye	szabad pozíció	-	hirtelen halál leégetés végrehajtási pont	telt ház hazafutás öngyilkos pré-selt vad dobódobás

2. táblázat

Eszköz-metaforák az egyes sportágak hazai nyelvén

hasonlóság alapja	korfball	rögbi	amerikai futball	baseball
alaki hasonlóság	-	-	nyalóka vasrács	gyémánt hazai tányér
a mozgás, az élet, a létezés		élő labda halott labda	élő labda halott labda	

3. táblázat

Poszt, játékos metaforák az egyes sportágak hazai nyelvén

hasonlóság alapja	korfball	rögbi	amerikai football	baseball
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartása	-	pillér leváló nehéz lovasság összekötő összefogó	falember támadó fal	
végzett mozdulat, cselekvés	-	sarkazó	labdatartó előszörögető söprögető ász	tüzérség

II. Egy másfajta csoportot alkotnak azok a terminusok, amelyeket más sportágból már ismerünk, vagy hasonló szóalakkal több sportágban használnak, de a vizsgált új sportágakban speciális alakot vettek fel.

Az **amerikai football** nyelvén a *támadó fal* és *falember* terminusok a kézilabda védekezőire emlékeztetnek (pl. „passzív magyar fal”). A *labda őrzése* és a *labdatartó* pedig ugyanarra a helyzetre mutatnak rá a labdarúgásban és az amerikai fociban egyaránt: egy játékos átmenetileg birtokolja, azaz *megtartja a labdát*.

A **korfball**, **rögbi** és **baseball** nyelvén nem találunk ilyen típusú metaforát.

III. Hasonlóan nagy csoport az a terminuskör, amelyek köznyelvi szavak ugyan, de nem más sportból ismeretesek, hanem általában a sporttól idegen, attól eltérő kontextusban, esetleg más szaknyelvben fordulnak elő.

A **korfball** nyelvén ezek a *fedett / védett* és a *szabad pozíció*. A *fedett, illetve védett pozíció*, „amikor a védő a támadójátékos előtt, kartávolságnál nem messzebb, felemelt kézzel áll” (KBAlap: 4), azaz a két kéz felemelésével mintegy lefed, védi az előtte lévő területet. A kifejezés szintén elsősorban a háborús kommunikációban fordul elő, de a munka világában sem ismeretlen. A *szabad pozíció* kifejező elnevezés, a játékos olyan pozíciókat alakít ki, amiből szabadon, mások által nem akadályozva kosárra tudja dobni a labdát.

A **rögbi** nyelvében a köznyelvi terminusok szintén beszédesek: *tolongás, pillér, nehéz lovasság, csatlakozás, csomag, faltörő kos*.

- A *tolongás* a rögbi legjellegzetesebb pillanata, a két csapat tagjai egymással szemben, összekapaszkodva feszül egymásnak, ebből a helyzetből igyekeznek továbbítani a labdát a pont megszerzése érdekében. A *csomag* ugyanennek egy „nyitottabb, szellősebb” változata, *nyitott tolongásnak* is hívják.
- A *pillér* egy játékos pozíció, a tolongás első sorának két szélső játékosa, mintegy tartva, megtámasztva erejükkel a közöttük levőket.
- A *nehéz lovasságról* a legtöbb embernek egy felállított „hadrend” jut eszébe, a *faltörő kosról* pedig szintén egy harci helyzet – ismét látható a sport és a viadal kettősének szimbiózisa. És valóban, a rögbiben mindkettő egy-egy támadás-típus és szabálytalanság elnevezése.
- A *csatlakozás* az a mozdulat, amikor egy játékost a társa a váll és a csípő között, teljes karhosszal átkarol, átölel.

Az **amerikai futball** nyelvében ebbe a kategóriába tartoznak a *nyalóka, lándzsázás, vasrács, végrehajtási pont, impulzus* terminusok.

- A *nyalóka* itt nem az édességet jelenti, hanem az oldalvonalon kívül használt távolságmérő eszköz a labda helyzetének megállapítására. Az alakja miatt kapta a magyar nevét.
- A *lándzsázásról* két harcos összeütközése juthat eszünkbe, de nem a szó szerinti csatamezőn, hanem a pályán, ahol a játékosok nem rendeltetészerűen használják a sisakjukat. Ez a szó a szabályzat etikai kódexének része, jelentésében megegyezik a *fejeléssel*, mégis külön tárgyalják. „A *fejelés* az, amikor a játékos a sisakját (vagy annak rostélyát) arra használja, hogy az ellenfelét megbüntesse”(JSZ, 2009: 31). Az angol szabályzat, amelyből a magyar fordítás készült, mindkét pontban ugyanazt a terminust alkalmazza: angl. *spearing* > magy. *lándzsázás, fejelés*. Logikusabb volna a *lándzsázás* egységes használata, hiszen a *fejelés* már a labdarúgás jól ismert és használt terminusa. Ott az *össze-fejelés* jelentése felel meg az amerikai futball *lándzsázás* terminusa jelentésének.
- A *vasrács* maga a pálya, a rajta keresztben futó és a játékban nagy szerepet játszó vonalokról, yardjelölésekről kapta ezt a nevet.
- A *végrehajtási pont* a játékban az a pont, ahonnan a szabálytalanság utáni büntetést végrehajtják, a mellett az informatika nyelvének sokszor használt kifejezése.
- Az *impulzus* szó nagyon meglepő ebben a szövegkörnyezetben, hiszen a *hirtelen rövid hatás, lökés, indítás* jelentésű terminus leginkább a fizikában kerül elő. Egyértelmű, hogy az angol nyelvű szabályzatból szó szerint fordították le azt a részt, amely a labda impulzusáról és lendületéről szól, „olyan *impulzust* adott a labdának, amely a célterületre juttatta azt ...”

(JSZ, 2009: 79) E helyett megfontolandó volna a *labda indítása* szókapcsolat használata, amely például a labdarúgásban ugyanazt jelenti.

A **baseball** nyelvében nem találunk ilyen típusú metaforát.

IV. A következő csoportosítási szempont a fordításhoz kapcsolódik. Három egységet különítettem el e kategórián belül, minden sportágnál kifejtem, hogy milyen alaki és tartalmi hasonlóságról van szó, amely alapján metaforáknak nevezhetjük e terminusokat.

A) Az első csoportot a tükörfordítások alkotják.

A **korfball** nyelvében az eredeti nyelvből: holl. *verdedigd positie* > magy. *védett pozíció*, illetve angolul: engl. *defended position* > magy. *védett pozíció*. A III. pontban kifejtettük a jelentését.

A **rögbi** nyelvében: engl. *live ball* > magy. *élő labda*, engl. *dead ball* > magy. *halott labda*, és egy poszt elnevezése, engl. *prop* > magy. *pillér*. A *pillért* érintettük már. Az *élő labda* azt a helyzetet takarja, amikor a labda a játékban van, azaz játszanak vele, mozog, tehát „él”. Ennek ellentétpárja a *halott labda*, értelemszerűen az a helyzet, amikor a labda nincsen játékban, nem mozog.

Az **amerikai football** nyelvében: engl. *wedge* > magy. *ék*, engl. *live ball* > magy. *élő labda*, engl. *dead ball* > magy. *halott labda*, engl. *sudden death* > magy. *hirtelen halál*, engl. *blind side* > magy. *vak oldal*, engl. *blind snap* > magy. *vak feladás*, engl. *scissored* > magy. *ollózás*, engl. *seam* > magy. *varrás*, engl. *stutter steps* > magy. *dadogós lépés*, engl. *ace* > magy. *ász*, engl. *screen* > magy. *ernyő*, engl. *shotgun* > magy. *puska*, *vadászpuska*, engl. *sneak* > magy. *lopakodás*, engl. *trap* > magy. *csapda*, engl. *wishbone* > magy. *villacsont*, engl. *blitz* > magy. *villanás*, engl. *holder* > magy. *(labda)tartó*.

- Az *ék*, *ollózás*, *villacsont*, *csapda*, *vak feladás* és *villanás* jellegzetes akciók, játékhelyzetek elnevezése, pl. az *ollózás* alkalmával, kétfelől ketten szerelik a játékoszt, a *csapda* során pedig egy védőt becsalogatnak a támadósor egy részén, majd kizárják a játékból. *Vak feladás*ról akkor beszélnek, amikor nagyon rövid távolságra dobják a labdát anélkül, hogy látnák a célt. A *villanás* a labda átadásának előre megtervezett, villanásszerű lerochanása.
- A *vak oldal* az a terület, amelyet az irányító nem lát be, mert a háta mögött van.
- A *hirtelen halál* az a helyzet, amikor döntetlen mérkőzés után hosszabbítás következik, és az dönti el a mérkőzést, hogy ebben az időben melyik csapat szerzi az első pontot. Korábban ez volt pl. a labdarúgásban is, jelenleg csak a jégkorong alkalmazza.
- A *varrás* az a képzeletbeli vonal, amely a sorban álló hátvédek és a védők között húzódik a zónavédekezésben.
- Az *ász* az egyetlen hátsó támadó.

Ezek közül a legtöbb terminust a jelenlegi hazai amerikai futballban nem használják, illetve csak angolul, mert egy 1992. évi könyvben szerepelnek,

amelyet a 2005-ben létrejött szövetség alapítói valószínűleg nem ismertek (Cawley & Brogden, 1992), holott több kiváló példát találunk benne az angol terminusok lefordítására.

A **baseball** nyelvében: engl. *diamond* > magy. *gyémánt*, engl. *battery* > magy. *tűzérség*, engl. *walk* > magy. *séta*, engl. *steal* > magy. *lopás*, engl. *suicide squeeze play* > magy. *öngyilkos préselt (játék)*, engl. *wild pitch* > magy. *vad dobódobás*, engl. *homerun* > magy. *hazafutás*, engl. *home plate* > magy. *hazai tányér*.

- A *gyémánt* a hétköznapiokban egy szénmódosulat és az abból készített drágakő, miközben a baseballban a pálya elnevezése – az alakja miatt kapta ezt a nevet.
- A *tűzérség* esetében joggal gyanakodhatunk egy megerősített „hadtestre”, és valóban, a dobó és az elkapó kettőset hívja így a szabályzat.
- A *séta* során a dobójátékos ugyanazon ütőjátékosnak négy dobóhibát dob, tehát négyszer rosszul dob, ilyenkor az ütőjátékos ütés és akadályoztatás nélkül elsétálhat az első bázisig.
- A *lopás* az a mozzanat, amikor a futójátékos ütés nélkül szerez meg egy bázist, azaz nem dolgozik meg érte, ellopja azt.
- Az *öngyilkos préselt játék* és a *vad dobódobás* első hallásra igen meglepőek. Az előbbi egy olyan akció a játék során, amelynek kimenetele kétséges, a futó lehet, hogy a veszébe rohan. Az utóbbi pedig egy olyan rossz dobás, amelyet meggondolatlanul, „vadul” végez a dobójátékos.
- A *hazafutás*, a köznyelvben külön írva egészen mást jelent, mint a játék során, amikor is az ütőjátékos úgy eltalálja a labdát, hogy az a pálya felett átszállva, általában a kerítés mögött, illetve a nézőtéren ér földet. Ilyenkor a másik csapat tagja a labdát nem tudja elkapni, ezért a pályát és az azon lévő bázisokat az ütőjátékos akadály nélkül körbefutja, míg haza nem ér, azaz meg nem érkezik a *hazai bázisra* (*home base*), tehát haza fut.
- A *hazai tányér* a *hazai bázis* egy alakváltozata, az első és legfőbb bázist jelölik így, az angol nyelv is alkalmazza ezt a metaforát, és a *home base* helyett gyakran a *home plate*-et használják.

B) Vannak terminusok, amelyek a fordítás során alkalmazott terminológiai értelmezés eredményei, ezek alkotják a második csoportot. Megfigyelhető, hogy egyes esetekben maga az eredeti angol terminus is metafora.

A **korfball** nyelvében ilyen metaforát nem találunk.

A **rögbi** nyelvében: engl. *binding* > magy. *csatlakozás*, engl. *maul* > magy. *csomag*, engl. *flying wedge* > magy. *faltörő kos*, engl. *hooker* > magy. *sarkazó*, engl. *flanker* > magy. *leváló*, engl. *number eight* > magy. *összefogó*, engl. *scrum half* > magy. *összekötő*.

- A *csatlakozást*, a *csomagot* és a *faltörő kost* már érintettük. Ezeken kívül minden terminus egy-egy poszt elnevezése.
- A *sarkazó* a hivatalos megfogalmazás szerint „A tolongás első sorának középső játékosa, aki általában a 2-es számú mezt viseli.” (IRB, 2007: 7). Ez a definíció azonban nem sokat árul el arról, hogy miért éppen ezt a nevet kapta az adott játékos. Az angol *hookert csatár*nak szokták fordítani, és a *sarkazó* hasonló szerepet tölt be, mint a labdarúgás *csatára*, rá támaszkodhat a többi játékos. A *sarkazó* ugyanis a tolongás első sorának közepén mintegy alapját, gerincét adja magának a tolongásnak, és szó szerint belé kapaszkodnak, rá támaszkodnak a többiek. A *sarkazás* abból eredhet, hogy támadóállásban helyezkedik el, és a lábfejtartásnak, a sarok elhelyezkedésének is fontos szerepe van abban, hogy meg tudja tartani társait.
- A *leválók* azok a játékosok, akik a tolongás második vagy harmadik sorához kívülről csatlakoznak, nem a tolongás alapemberei, és bármikor leválhatnak arról, ha szükséges.
- Az angol nyelvben egyszerűen csak 8. *számú*nak titulált játékos fontos szerepet tölt be, a tolongást hátulról mintegy összekapcsolja, összefogja, ezért lett magyarul *összefogó*.
- Az *összekötő* az a játékos, aki bedobja a labdát a tolongásba, azaz ezzel megnyitja, elindítja az új akciót, összeköti a játékfolyamatot.

Az **amerikai football** nyelvében ide sorolható: engl. *offensive line* > magy. *támadó fal*, és tagjai, a *falemberek*, engl. *strong safety* > magy. *előszörőgető*, engl. *free safety* > magy. *sörőgető*.

A labdarúgásból is ismert *sörőgető* poszt a mozdulat, a cselekvés hasonló-sága után, a *támadó fal*, *falember* pedig a játékosok elhelyezkedése alapján kapta a nevét.

A **baseball** nyelvében: engl. *sacrifice fly* > magy. *feláldozott magas (ütés)*, engl. *bases loaded* > magy. *telt ház*, engl. *run* > magy. *pont*, engl. *force play* > magy. *tolás*.

- A *feláldozott magas* ütéskor nem az ütést áldozzák fel, hanem a labdát olyan magasra ütik, hogy a védők megfogják, és ezáltal egy ütőjátékos kiesik, mintegy feláldozódik, de a csapat pontot szerezhet.
- A *telt ház* nem a baseball stadion telítettségére utal, hanem arra a helyzetre, amikor mindhárom bázison futójátékos található, azaz a csapat „háza telítődött”.
- A *run* azért lett *pont*, mert az a támadójátékos, aki a bázisokat érintve visszaérkezik a hazai bázisra, azaz körbefutja, pontot szerez a csapatának.
- A *tolás* akkor jön létre, amikor egy futó a meghatározott szabályok keretén belül, az ütő futóvá válása miatt elveszti a jogát, hogy elfoglaljon egy bázist. Ilyenkor a következő bázist foglalhatja csak el a csapat, azaz az eredeti helyzet eltolódik egygel.

Vannak esetek, amikor az angol eredeti nem metafora, de a magyar elnevezés ugyanúgy terminológiai értelmezés következménye. Ilyen pl. az amerikai futballban: engl. *line to gain indicator* > magy. *nyalóka*.

Létezik ennek a fordítottja is, amikor az angol terminus egy nagyon szellemes, találó metafora, a baseballban *bullpen* – *bika akol*, de a magyar nyelv nem vette át, hanem terminológiai értelmezéssel alakította ki a magyar megfelelőjét: *dobójátékosok bemelegítő helye*.

Ugyanez figyelhető meg az engl. *wings* > magy. *szélsők* és az engl. *fly half* > magy. *irányító* terminusoknál is. A *szélső* és *irányító* játékosok magyar elnevezésekor a kulturális és sportbeli hagyományainkat vették figyelembe a fordítók, a *szárnyacsok* és *repülő fél* helyett régi sportnyelvi terminusokat alkalmaztak.

C) Számtalan kifejezés van, amelyet egyáltalán nem fordítottak le, de szóban a pályán, mérkőzés közben használják őket, ezek alkotják a harmadik csoportot, legtöbbjük a szleng közé is sorolható.

A **korfball** nyelvében nem találunk rá példát.

A **rögbi** nyelvében egyetlen angol nyelvű metafora van, ez a *sin bin*, a „bűnöző vagy vétkes tároló/láda”: „az a meghatározott terület, ahol a 10 perc játékidőre ideiglenesen kiállított játékosnak tartózkodnia kell” (IRB 2007: 10).

Az **amerikai футбол** nyelvében az *air raid* (légitámadás), a *hail Mary* (üdvözlégy Mária), a *bootleg* (csizmaszár), a *flea flicker* (bolhaugrás, bolhapöccintés), a *hurry-up offense* (sietős támadás), a *jumbo* (óriás), a *pancake* (palacsinta) egy-egy taktika vagy szerelés elnevezései. Például a *hurry-up offense* olyan támadás, amikor minél rövidebb idő alatt igyekeznek a játékosok minél hosszabb távolságot megtenni. A *pancake* egy olyan agresszív szerelés, melynek következtében a szerelt játékos – palacsintaszerűen – egész testével elterül a földön, a *hail Mary* pedig a támadó csapat egyik utolsó esélye, ha kifut az időből és pontokat akar szerezni. (Ilyenkor már csak Mária segíthet a játékosokon.)

A *bust* (csőd) azon játékos, akit hatalmas külsőségek közepette az elsők között választanak amatőrből profi sportolóvá, de hamar kiderül, hogy mégsem tud megfelelni az elvárásoknak. A *bomb* (bomba) a hosszú passz elnevezése, a *nickel back* (öt centes hátvéd) pedig a védekező egység extra, azaz 5. játékosa-ként a játékba beálló *defensive backje*, azaz hátvédje.

A **baseball** nyelvében nem találunk rá példát.

4. Összefoglalás

A dolgozatban négyféle módon csoportosítottuk új labdajátékok metaforáit. A sportjátékok alapegységeinek (eszközök, akciók és játékosok, posztok) metaforáiból áll az első csoport. A más sportágak nyelvéből már ismert sportnyelvi terminusok alkotják a második csoportot. A sportnyelvtől teljesen eltérő kontextusban, esetlen más szaknyelvben használatos metaforák hozták létre a harmadik kategóriát. A negyedik csoportban az eredeti (angol, illetve a korfball esetében holland) nyelvből készült fordítások alapján osztottam szét a talált metaforákat. Ez alapján három alcsoportot különböztettem meg. A tükörfordításokat, amelyekre az jellemző, hogy a forrásnyelvben és a célnyelvben is megegyezik a metaforák jelentése (pl. engl. *free safety* > magy. *söprögető*). A terminológiai értelmezés alapján létrehozott metaforákat, melyek között vannak, amikor a forrásnyelv is metafora. Ekkor a metaforák jelentése és többnyire a fogalmi metafora is különbözik (pl. engl. *flying wedge* > magy. *faltörő kos*). Ezen csoporton belül vannak esetek, amikor a forrásnyelvi metaforát a célnyelv, a magyar egy már ismert sportnyelvi szakszóval, de nem metaforával írta le (pl. engl. *wings* > magy. *szélsők*). És arra is volt példa, hogy a forrásnyelvben egy szakkifejezés nem metafora, de a magyar nyelv azzá tette (engl. *line to gain indicator* > magy. *nyalóka*). Végül azokat a metaforákat vettem számba, amelyeket nem fordítottak le, maradtak eredeti angol nyelven (pl. *air raid*, *jumbo*).

A csoportosítások átfedik egymást, azaz például egy akció, jellegzetes cselekvés egyben tükörfordítás és más kontextusból ismert köznyelvi terminus is egyben (pl. *csatlakozás*, *csapda*). A legkevesebb metafora a korfball nyelvében fordul elő, nemcsak hazánkban, hanem az eredeti nyelvben szintén. A legtöbb metafora az amerikai futball nyelvében van, melyek között sok az angol terminus. Ez a kétnyelvűség a sportág hazai terminológiájára is jellemző. Angol metafora ezen kívül csak a rögbi nyelvében található, abban is csak egy, a *sin bin*, hiszen a sportág hazai terminológiája mára már beépült nyelvünkbe, és mindenki számára érthető terminológiával dolgozik. A baseball nyelvében is viszonylag kis számban vannak magyar nyelvű metaforák. Az új sportági metaforák összességében nagyon találóak és beszédesek, jól sikerült fordítások, illetve alkotások. A legtöbb a tükörfordítás és a más kontextusból ismert terminus közöttük. A csoportokat összefoglaló táblázatok a dolgozat végén láthatók.

A metaforákat szinte már észrevétlenül alkalmazzuk kommunikációnk során, használatuk mindennapi gondolkodásunk és nyelvhasználatunk szerves részévé vált. Látható, hogy az új sportágak nyelvében is számtalan nyelvi metafora él, azt is mondhatnánk, hogy a sport játékossága a sportnyelvben is előkerül. A felsorolt példák nagyon különböző, sokféle és sajátos alaki, formai, viselkedéssel hasonlóság alapján kapták a magyar elnevezésüket. Sokszor olyan terminusokról van szó, amelyek első hallásra egyáltalán nem kötődnek a sporthoz (pl. *nyalóka*, *vasrács*, *gyémánt*, *séta*), de léteznek kifejezőbb, már ismert metaforák

(pl. *söprögető, falember*), és kifejezetten a sportra, sportolásra utaló terminusok is (pl. *hazafutás, élő labda*). Számos példát láttunk az emberi alkotóképesség határtalanságára, egyes sportági metaforák már-már kész nyelvi leleményeknek tekinthetők (pl. *faltörő kos, lándzsázás, nehéz lovasság*), Kiefer (2000: 102) szavaival élve: „A metaforák a nyelvi kreativitás legegységelműbb jelei, ...”.

A metafora jelenségéről és a metaforarendszerekről bővebben a már sokat említett Kövecses tanulmányban olvashatunk (Kövecses, 2005).

Irodalom

- Balázs G. (1998) A rendszerváltozás időszakának politikai-közéleti szemiotikai-nyelvi jelenségeiből. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. Budapest: A-Z Kiadó. 55-65.
- BSZ BASEBALL SZÓTÁR. www.hetimix.hu/csoportok/4-sport/Baseball/4r3-001.htm (hozzáférés: 2009. 02. 26.)
- Banczerowski J. (1999) A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123/1. 78-87.
- Bánhidi Z. (1971) *A magyar sportnyelv története és jelene*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bérces E. (2006) *A sportlexikográfia és -terminológia az új sportágak megjelenésének tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Cawley, B. and Brogden, Ch. (1992) *Amerikai futball*. Budapest: Metrum.
- Evans, V. and Green, M. (2006) *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fóris Á. és Bérces E. (2005) Sport, gazdaság, terminológia. *Tudásmenedzsment* VI/2. 117-127. <http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php?ulink=735>
- Fóris Á. és Bérces E. (2006) A wellness terminológiája. *Magyar Nyelvőr* 130/4. 399-413.
- Gacsai J. (1995) *Rugby az iskolában*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet.
- Grétsy L. (1988) *A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban*. In: Kiss J. és Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése. I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 85-107.
- HBSZ HIVATALOS BASEBALL SZABÁLYOK é.n. Hozzáférés a Magyar Országos Baseball Szövetségnél.
- IRB 2007 Argat Z. – Priskin Cs. *A Rögbi Unió Szabályai*. Magyar nyelvű kiadás. www.mrgsz.hu.
- JSZ 2009 2009. évi magyarországi Amerikai Football Szabályok és Magyarazatok. <http://www.mafsz.org/mafsz/media/4/20090310-jszab2009.pdf> (hozzáférés: 2009. 05.16.)
- KB 2008 *A korfball szabályai 2008*. www.mkba.hu/letoltes/A_korfball_szabalyai_2008.10.pdf (hozzáférés: 2009.02.03.)
- KBALAP (2001) Morvai A. és Nagy B. *A korfball alapjai*. Budapest: Magyar Korfball Szövetség.
- KBSZT *A korfball szabályai*. <http://korfball.hu/eb2006/hu/korfball/szabalyok> (hozzáférés: 2009.02.13.)
- Kiefer F. (2000) *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Kiss J. (2008) A nyelvi változás – kutatói dilemmák. *Magyar Nyelv* 104/3. 257-274.
- Kövecses Z. (2005) *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó Kft.
- Kövecses Z. (2007) *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G and Johnson, M. (1981) *Conceptual Metaphor in Everyday Language. Philosophical Perspectives on Metaphor*. University of Minnesota Press. 286-325.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mátis B. (2008a) Tolongás, utolsó láb és faltörő kos, avagy a rögbi terminológiája. *Magyar Terminológia* 1/1. 77-92.
- Mátis B. (2008b) Kosárlabda vagy mégsem? – a korfball terminológiája. In: Kukorelli K. és Tóth A. (szerk.) *A nyelvi, a szaknyelvi és a szakmai kommunikáció jövője Európában. A X. Dunaújvárosi*

- Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia előadásai. Dunaiújvárosi Főiskola. 2008. április 24-25. Dunaiújváros. 144-151.
- Mátis B.** (2008c) A Super Bowl filozófiája, az amerikai futball terminológiája hazánkban. In: Nádor O. (szerk.) *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. MANYE Kongresszus előadásai.* Budapest. 2008. április 3-5. 5/2. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 750-756.
- Nagy A.** (2008) Metaforák fordítása közvetítőnyelven keresztül. In: Nádor O. (szerk.) *A XVIII. MANYE Kongresszus előadásai. Balassi Intézet.* 2008. április 3-5. 5/2. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 616-620.
- Nikowitz M.** (1988) *Angol-magyar rögbis kisszótár.* www.szentes.rugby.hu/letolt/szotarmarko.htm (hozzáférés: 2009.06.20.)
- NFL Szótár, alapkifejezések.** <http://www.nfl.hu/modules.php?name=Szotar> (hozzáférés: 2009.06.18.)
- Schäffner, Ch.** (2004) Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* 36/12. pp. 1253-1269.
- Sebestyén Á.** (1988) A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről. In: Kiss J. és Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése. I-II.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 108-9.
- Tolcsvai Nagy G.** (1989) Kemény és puha, avagy metafora a szaknyelvben. In: Bíró Á. (szerk.) *Szaknyelvi divatok.* Budapest: Gondolat Kiadó. 62-75.
- Wacha I.** (1992) A nyelvi rétegződés kérdései. In: Kemény G. (szerk.) *Normatudat – nyelvi norma.* Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 8. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 49-105.
- Wikip.Af.** *Amerikai futball szócikk.* http://hu.wikipedia.org/wiki/Amerikai_futball (hozzáférés: 2009.03.12.)
- Wikip.Rg.** *Rögbi szócikk.* <http://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B6gbi> (hozzáférés: 2009. 03.12.)

Függelék

4. táblázat

Akció-metaforák az egyes sportágak nyelvében

	korfball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	védett pozíció		fedett pozíció			
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye			szabad pozíció			

	rögbi					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat			tolongás csomag csatlakozás faltörő kos			
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye						

	amerikai futball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	lándzsázás ék, ollózás varrás, dadogós lépés lopakodás csapda, ernyő impulzus, puska villacsont	fejelés			bootleg flea flicker jumbo pancake	
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye	villanás végrehajtási p. leégetés vak oldal vak feladás	hirtelen halál			air raid bomb hurry-up offense hail Mary	

	baseball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	séta lopás					
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye	hazafutás öngyilkos préselt vad dobódobás		feláldozott magas ütéstolás	telt ház pont		

5. táblázat

Poszt, játékos és eszköz metaforák az egyes sportágak nyelvében

	korfball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás	-	-	-	-	-	-
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye	-	-	-	-	-	-

	rögbi					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás	pillér		leváló nehéz lovasság összekötő összefogó			
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye			sarkazó			
eszközök		élő labda halott labda (mozgás = létezés)			sin bin	

	amerikai futball					
	tükrörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat				falember támadó fal	nickel back	
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye		ász		labdatartó elősöprögető söprögető	bust	
eszközök	vasrács (alaki hasonlóság)	élő labda halott labda (mozgás = létezés)	nyalóka (alaki hasonlóság)			

	baseball					
	tükrörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	tűzéréség					
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye						
eszközök	gyémánt hazai tányér (alaki hasonlóság)					

JÁSZ ANIKÓ

SZTE ÁOK Élettani Intézet

jaszaniko@gmail.com**Az érzetek verbalizálásának sajátosságai a borkóstolás nyelvében**

What typical features of Hungary or the Hungarians have made the topic of wine such a favourite topic of conversation both in public and in small-group communication after the transition? How can we describe the evaluative act of the wine tasters? How can the professional and the amateur taster create linguistic expressions for sensory experience? How is the vocabulary of wine talk structured? While searching for answers to the above questions, I collected and analyzed the wine descriptors of 101-101 tasting notes from Rohály's Wine Guide Hungary from 1995 and 2008. I described the metaphorical patterns of this Hungarian database, showing that they parallel international trends, exploring both their universal and their national features.

A boriváshoz kapcsolódó legfontosabb modern kori rituálé, a borkóstolás sokrétű (alapszituáció, célrendszer, strukturáltság szerint műfajokra tagolható) tevékenységforma. A résztvevők különböző értékeket konstruálnak esztétikai, szakmai, élvezeti szempontok alapján. Minősítenek, harmóniát és beteljesülést keresnek, osztályoznak, megismerő tevékenységet végeznek, mítoszokat és mintákat mesélnek és kreálnak. Írásomban arra keresem a választ, hogy milyen tényezők tehetik oly fontossá e rítust bizonyos csoportok kommunikációjában, milyen sajátosságok és nehézségek jellemzik az érzékletek megfogalmazásával küzdő kóstolók nyelvhasználatát (különös tekintettel az alapvetően metaforikus szókincs Lakoff-i kategóriák szerinti struktúrájára). Az elemzés alapját a magyar Borkollégium 1995 óta évente megjelenő *Borkalauz*ának 101-101 kóstolójegyzetéből (az 1995-ös és a 2008-as kiadásból) származó borjellemző kifejezések alkották (borfajták és érzetek szerint rendezve). Felhasználtam a *Művelt Alkoholist*a borblog 21 pinot noir kóstolójegyzetét is.

Bor, kóstolás, kontextus

A bor a borkóstolás kontextusában egyértelműen a „Sikeresek Paradigmájának” részévé válik. Gyakran a luxus, előkelőség, kiválasztottság képeit kapcsolják hozzá a kommunikátorok. Silverstein (2004: 643) szerint a borkóstolás és az élmények verbalizálása során egyfajta „kulturális eukharisztia”, kettős értéklajdonítás megy végbe. A bor mint esztétikai objektum leírása, az érzékletek ikonikus megjelenítése közben magunkat is jellemezzük. Ez az igen erős „mikrokontextus” számtalan egyéb társadalmi kontextussal rendelkezik – ld. pl. a yuppie-életstílus és a bor rítusának összefüggéseit stb. Az elit és az elitbe vágyó közösségek a (bor)kóstolás nyelvezetét speciális tudásukat jelölő indexként

használják. A presztizsnek ebben a különleges tudásban való megjelenése hasonló hatást vált ki, mint a presztizsértékű tárgyak birtoklása.

Magyarországon a rendszerváltás során lezajlott változások (pl. a hagyományos, birtok alapú gazdálkodás elterjedése) hívtak elő új stratégiákat a bormarketingben, a fogyasztói magatartásban. Angelusz és Tardos (2003: 279-289) is kiemeli, hogy a korszak hierarchiájának csúcsán állók, az oda törekvők, ill. a vállalkozói réteg elvárt tudástípusaival (finom kulturális motívumok, ill. kognitív-instrumentális) szemben a kapcsolatteremtő-önreprezentációs készségek („ért a felköszöntésekhez, pohárköszöntökhöz, szokott vendégeket hívni, fogadni, mesélni, történeteket előadni” stb.) kerültek középpontba. Hankiss (1999: 35) látványos fogyasztásként, Buda Béla (1999: 98) „látványosan erősödő fogyasztói mentalitás”-ként írja le a hasonló értékadó gesztusokat.

A bor magyar „reszakralizációjának” része Hamvas Béla *A bor filozófiája* c. művének népszerűsége. A mű alapgondolata: a bor szimbólum, a materiális és a transzcendens világ közötti kapocs. E felfogás jóval bonyolultabb viszonyrendszert feltételez, mint az egyszerű státuszszimbólumként, élvezeti cikként való értelmezés. Hamvas összefüggő motívumrendszert kapcsol a borhoz:

1. Az alkoholos italban egyfajta néplélek, hovatarozás és gesztusrendszer tükröződik. Például a boros ember, nemzet mozgása „parabolás örvénylő tánc”, a pálinkától megittasulté „szögletes, szagztatott mozgás”. (Hamvas, 2000: 81).
2. A BOR EMBER metafora következetes alkalmazása. A borok termőhely szerinti lelki alkattal rendelkeznek, koruk van, és ez mindig megfeleltethető egy ideális fogyasztó egy ideális hangulatának. A borral való kapcsolatteremtés interperszonális folyamat: mélyen személyes, érzelmi beállítottságot feltételez. A bor nem alárendelt objektuma az emberi megismerésnek, hanem egyfajta diskurzus aktív résztvevője. E metafora gyakran megjelenik a vizsgált kóstolójegyzetekben:

- életkora van: *fiatal, öreg, csitri korát éli,*
- testalkata jellegzetes: *gerince van, karcsú, testes, szikár,*
- felöltözteti egy tulajdonsága: *elegáns, diszített, parfümös, kócos,*
- jelleme van: *tartózkodó, visszafogott, határozott, kedves, tolaodó, méltóságos, szerény, korrekt, élénk, lusta, diszkrét, izgalmas, kényes, bizonytalan, férfias, maszkulin (a kemény férfiak bora),*
- lehet egészséges vagy beteg,
- emberi tevékenységet végez: *dominál, uralkodik, ígér, kínál,*
- sőt, egy hapax legomenonnal a bor lehet *utolsó mohikán.*

3. A bor nőnemű lény. Ez a képzet alapvető a borokról való beszédben és a névadásukban is (l. a *Concubina, Mylitta, Anna, Fruska* stb. neveket, vagy a *karcsú, parfümös, kacér, csitri* képeket).

4. A bor erotikus lény. Hamvas ezt a „folyékony szerelem”, „cseppfolyós csók” és a „szakrális kurvaság” kifejezésekkel érzékelteti (Hamvas, 2000: 53, 92).

5. A bor mély üzenetet hordozó, szakrális objektum, mely komplex jellemfejlődésre tesz minket képessé. A borbeszéd egyik legmegosztóbb témaköre a

spirituális megismerésé. A kulturális beágyazottság és a széles rétegeket bevonó borkultúra folyamatossága hiányában, a gyakran tartalmatlan, láthatóan mester-séges jelentésadással létrejött szimbólumok ismeretében sokan ódzkodnak a színpadias, mélyebb jelentéseket implikáló aktusoktól. A borkóstolás nyelvének szókincse egyébként egyszerű motívumaiban is hordozhat szakrális tartalmakat: lásd pl. a pohár falán látható glicerincsík-lecsorgás megnevezésére használt „templomablak-jelenség” metaforát („gótikus üvegablakra emlékeztető”). (Tü-körfordítással keletkezett a német eredetiből – ld. Váry, 1990: 45.)

Barthes (1983: 93) szerint „a bor az értelmiségiek számára egyfajta közvetítő közeg, amely a természet őserőihez vezet vissza őket”. Eliade (2008) a modern létezés deszakralizációjához, a „vallás nélküli” ember ontológiai kételyeihez kapcsolja a magánmitológiák megalkotását. Szükségünk van szimbólumokra, melyek nyitottá teszik az embert, eljuttatják a megismeréshez. A bor megköze-lítése is a „rend és káosz” dualitásában zajlik a kóstolón: a borjellemezés metafo-rakincsében központi szerepet kapnak az egyensúly és a folytonosság képei (*egyensúly*: sav – alkohol, sav – tannin – alkohol, *egyeses vonalúság*, *hosszú lecsengés*; míg ezek ellentéteiként a *megbillenés*, *szétesés* szavak jelzik a te-remtésbe befurakodott gonoszt. A bor *megtörik*, *széthullik*, *alkotóelemeire bom-lik* vagy egyszerűen csak *üres*. Ha nem *tiszta*, akkor *zavaros*, *homályos*, ha nem *értékteli*, akkor *hiányérzetet ad*, *lyukas*). Az értékelés aktusa, a világban ural-kodó dualitás a bor-tematika többi színterén is feltűnik. A folyamat felfogható úgy is mint az élvezeti cikknek történő értelemadás, a hedonizmus általi morális megújulás, és egy alapvetően gazdasági alapokon nyugvó közösséggel való ér-zelmi azonosulás; a képzelet és a vágyak ki- és megélése. És lehet egy „az érté-kekhez való közelférkőzés és morális megújulás legfontosabb formái” közül. (Császi, 2002: 42). A képzelet és a vágyak központi szerepét a kóstolójegyzet műfajának népszerűsége jelzi. Barthes (1983: 118) az *Elle* és a *L'Express* re-ceptjei kapcsán ír hasonló jelenségről: a városlakó polgár vagy hagyományos étkek képeiben fejezi ki „nosztalgikus elvágyódását”, vagy a „látványos kony-haművészet” „íz-ig-vérig mitikus gazdagsága” enyhíti hétköznapijainak csömörét. A táplálkozás jelrendszerével kapcsolatban hasonló szabályszerűségeket állapít meg (1971: 26), mint amelyek a borfogyasztáshoz kapcsolódnak: kizárási szá-bályok, a meghatározandó egységek jelentéshordozó oppozíciói, illetve társítási szabályok (kóstolási borsorrend, borok és ételek harmóniája) építik fel. A szá-bályrendszerek esetében több szintről beszélhetünk. Egyrészt a borban mint anyagi létezőben megmutatkozó jelrendszerről. Ezt próbálja megfejtetni, feltárni, nyelvi kódokra átírva szótárazni a borkóstoló. A barthes-i felfogás értelmében egy pincészet borait tekinthetjük egy idiolektusnak, s a borkóstolás folyamata során ennek az idiolektusnak a sajátosságait rögzítjük az elképzelt ideális, „szó-tári” borhoz képest.

A szakértő borvizsgálat vagy borbírálat alaphelyzete kevésbé kommunikatív: a legtöbb pontozásos értékelési rendszer az objektivitás megőrzése érdekében a

vakkóstoló rítusát kombinálja a kóstoló személyének lehető legtökéletesebb izolációjával.

De miért is lehet az amatőr fogyasztó szempontjából kitüntetett szerepe a borkóstolásnak? Más alkoholos italokkal szemben a bor a legnagyobb fokú változatosságot, így a kiszámíthatatlanságot képviseli. Egy szőlőfajta sem adja ugyanazt az eredményt különböző évben, termelőnél, területen. A borkóstolás intézményének szignifikációi által a kóstoló a világot esztétikai élményként teszi magáévá, az ágens felkészültségi szintjétől függően (kóstolási gyakorlat, szakmai ismeretek stb.) vesz részt az alapvetően rendteremtő tudati aktusokat igénylő (vagyis problémamegoldó) folyamatban. Az ágens felkészültsége nemcsak bonyolult nyelvi, hanem érzékszervi mintázatok elsajátítását is magában foglalja. A kísérleti eredmények a nyelvi tudás szerepét emelik ki (pl. Morrot, *et al.*, 2001: 310). A tapasztalt kóstolóknak inkább az illatok, ízek verbalizálásában volt előnyük a járatlanokkal szemben, mint magában a felismerésben. Silverstein (2006: 483-484) a személyes fejlődésen túl azt hangsúlyozza e folyamatban, hogy mindvégig az esztétikai megismerés, elemzés kategóriáival dolgoznak, s így a „wine-talk” műfaját egyértelműen kulturális beágyazottságú cselekedetnek látja, melynek során értékelésen alapuló jártasság szerzhető, egy sajátos denotációs domént építenek ki, s mindez végül egy bor-orientált életstílushoz vezet.

S hogy mi az a folyamat, melynek során a tannin és a maradékcukor fogalma az átlagember tudatába furakodik? Moscovici egy analóg jelenség elemzése során (László, 1999: 13) leírja, hogy a modern világban a tudományos elméletek és ismeretek visszaáramlanak a mindennapi tudásba, és használható, naiv elméletekké alakulnak. A lehorgonyzás folyamán a számunkra idegen, zavaró képzeteket ismerős kategóriák és képzetek kontextusába illesztjük. A kulturált borfogyasztás során egy kémiai folyamat eredményeként létrejött, többkomponensű rendszert kell analizálni, majd a tapasztalatokat verbalizálni. Szükségszerű, hogy a vegyületekre alapozott szakmaiság helyett egy másik, érthetőbb kódrendszert alkalmazzanak. Ezek a kódok összekapcsolják az érzékeket az érzelmekkel, emlékekkel, tapasztalatokkal. Az absztraktnak tűnő fogalmakat ismerős, konkrét tapasztalatokká alakítják. Így lesz a merkaptánból égett bakelitdarab, a fertőzött bor pedig káposzta-, egér-, vagy muskátliszagú. A folyamat végére a csoportnak birtokolnia kell a reprezentáció tárgyát, közös munka eredményeként. Minden érzet képpé formálódik, és a képek egy komplex rendszerbe integrálódnak, hogy egy következő tapasztalás verbalizációjakor is használhatóak legyenek.

A tapasztalás és közlés érzékszervi meghatározottsága

Látás

A borkóstolás során először a látványt elemzik (szín, áttetszőség, struktúra). Ez alapvetően meghatározhatja a borról alkotott képet és leírást. Morrot munkatársaival (2001: 317) kimutatta, hogy az íztelen és szagtalan festékekkel vörösre festett fehérbor **ízét** a kóstolók olyan szókinccsel jellemezték, mely egyébként a vörösbor leírására használatos (pl. piros bogyós gyümölcsök). (Ezt az ún. perceptuális illúziót érzékelésünk más területen is megnyilvánuló sajátosságának tartják.) Jó példa a szín és íz jellemzésének kongruenciájára a tokaji borok jelzőinek vizsgálata. Az 1995-ös *Borkalauz*ban azt találjuk, hogy mind a szín, mind az ízjegyek elemzésekor a barna színű képek uralkodnak, némi sárgás beütéssel: *sötét- és mélyarany, sötét borostyánsárga, birsalma, citrusok, dió, dohány, égetett cukor, fahéj, gesztenyebarna, gomba, karamell, kenyérhéj, szalmasárga*. Az 2008-as tételek jellemzésekor eltolódott a hangsúly a sárgás-arany színek felé: *aranyló, aranyárga, birs, citrusok, citrusos, datolya, dió, fehérhúsúak, fenyőméz, füge, kajszi, karamelles, naspolya, őszibarack, repcés, sült alma, szalmasárga, virágos*. Az csak hipotézis, hogy a színárnyalat eltolódása talán a hagyományos borkészítési technika háttérbe szorulásának, és a könnyedebb, frissebb, világosabb színhatású borok divatba jöttének köszönhető. Jelen-téstani szempontból viszont elgondolkodtató, hogy az íz leírására használt objektumok színe abban a körben található, mint a színt leíró tárgyaké, pedig maguk a tárgyak nem egyeznek meg. Nem közvetlen tehát az asszociáció (pl. a fügeízű ital nem érett füge színét viseli), de nyilvánvalóan fennáll. Amerikai tokaji-kóstolók jegyzeteit felhasználva (Bampfild, 2001) ugyanezeket a szín-megfeleléseket találjuk az ízek és illatok jellemzésében: *méz, barack, körte, citrom, citromlekvár, arany, nagyon telt óarany, mogyorós, égett, pirított kenyér, nedves avar, gyapjú, gomba, mandarin, kandírozott narancs, föld*. (Megfeleléseket más borok jelzői kapcsán is találtam a gyűjtött szóanyagban: ilyen például a *málna*, mely ízt, illatot és színt egyaránt jelez, rozéknál.) Úgy tűnik, a szín az elsődleges meghatározó a bor értékelésében: az agyunk mindenestre automatikusan az adott színű dolgok területéről válogatja majd az illat- és ízasszociációkat.

Szaglás

Orrunkon és szánkron keresztül is fogadhatunk be szagokat, így azok különböző képzeteket keltenek bennünk (Sekuler, 2000: 461-467). A szaglóhámtól az agy szagközpontjába, a szaglógumóba érkező jelek nem egy bizonyos területet aktiválnak, hanem bonyolult mintázatokat hoznak létre. Egy bizonyos szag nem egy bizonyos választ vált ki. A szaglógumó kifelé jövő információi az agynak egy olyan területére (a frontális lebeny szaglókérgére) vetődnek, mely szoros

kapcsolatban van az érzelmi válaszokért felelős limbikus rendszerrel. Ez okozza azt, hogy a szagok elemi érzelmi reakciókat váltanak ki bennünk (Morrot, *et al.*, 2001: 310), és alapvetően érzelmekhez kötődve rögzülnek, mint Proust közismert madeleine-élménye esetében (a borjellemzők is gyakran idéznek emlékeket, a tornaterem szagától a gyerekkori málnás cukorka illatáig). Nehezen azonosíthatóvá és verbalizálhatóvá teszi az élményeket az, hogy az egyes vegyületeket sem mindig ugyanolyan szagokként azonosítjuk (Sekuler, 2000: 464). Keverékekben szakértők is nehezen ismernek fel háromnál több komponenst (Bende & Nordin, 1997: 1065). Kísérletekben a kóstolók a szagérzeteket verbalizálják a legnehezebben, és ezen a területen van a legnagyobb előnye a szakértőknek. Sekuler (2000: 467) kiemeli, hogy a szagok diszkriminációja nem okoz problémát az átlagos embernek sem, mivel azonban azok megjegyzése általában a kibocsátó dolog képével együtt rögzül a memóriában, a kép nélküli azonosítás tanulási folyamat eredményeként jön létre. Morrot és munkatársai szerint (2001: 310) míg a legtöbb embernél a nyelvi folyamatok a bal féltekéhez kötődnek, a szag érzékelése és tudatosulása a jobb féltekét veszi igénybe. Szerintük ez is okozhatja, hogy a szagérzetek nehezen verbalizálhatók. Mindenesetre a szagok elnevezései hiányoznak szótárunkból: egy-két általánosító szavunkon kívül (pl. bűdös) megfogalmazásuk vagy szinesztézián alapul (ízeket nevezünk meg helyettük: édes, savanykás stb.), vagy metonimikus (a szagot kibocsátó dolgot nevezzük meg). Ráadásul a bor jellemzésekor elkülönítünk primer (a szőlőből származó, gyümölcs jellegű), szekunder (erjedésből származó, például jellegzetesen élesztőillatú), tercier (érlelésből származó) illatokat. Ezek alkotják bukéját. Nem meglepő, hogy az illatok leírásakor gyakoriak az ismétlések, kísérletezések, túlburjánzó költői képek a borújságírók nyelvén, vagy hogy a jellemzésnek ez a része aránytalanul nagy súlyt kap a borleírásban. A bornyelv hangsúlyos metaforikusságát (és metonimikusságát) tehát alapvetően nem a művészi közlés szándéka, hanem a nyelvi inopia kiküszöbölésére való törekvés okozza. Az illatok rendszerezése sokáig váratott magára a boros szakirodalomban. Hiába volt egy elvárási horizontja például a vörös- és fehérborok vagy az egyes borfajták jellemzésekor használt szókincsnek, ha egyszerűen túl nagy és strukturálatlan volt a lexikon. A nómenklátúra tökéletes káoszba fordulását előzte meg Ann C. Noble kaliforniai kutató. A nyolcvanas években készített aromakorongot a színek mintájára, de nem mérhető mennyiségek, hanem tipizált minőségi kategóriák mentén helyezi el az illatokat (és ízeket: hiszen a megnevezéseik lényegében azonosak). A három koncentrikus körben a legbelső a legáltalánosabb szint (pl. gyümölcs), annak középső vetülete néhány jellemző alkategóriája (pl. pirosbogyós), a külső a kategóriához rendelhető konkrét borjellemző kifejezéseké (pl. meggy, ribizli). Magyar verzióját tizenöt éves munkával a Rohály Gábor vezette Borkollégium készítette el (Rohály, 2004: 232). Az illatkörön jól látható több olyan problematikus jelenség, melyekről már írtam a korábbiakban, például a szinesztézia. A virágillatok, gyümölcsök a növény színe szerint csoportosulnak. Nehéz lenne egyértelmű összefüggést teremteni pl. a fe-

hér szirmúnak nevezett virágok (bodza, petúnia, rezedra, viola, tearózsza) illatvilága között, vagy pontosan definiálni a *zöld íz* fogalmát. Márpedig a kóstolók véleményének (és így az illat- vagy ízérzeteknek) az azonosságát az jelzi, ha véleményeik egy belső körszeletre vetítve jelennek meg. Előfordulnak nehezen azonosítható érzetek is (lóverejték, gipsz, bazalt).

Ízlelés

Az ízérzékelés élményeinek verbalizálása hasonló a szagokéhoz. Egy receptor sokféle ízre érzékeny, és egy íz sok receptort von be az érzékelésbe (Sekuler, 2000: 478-479). Az amatőr számára a borízek megfogalmazásában az egyik nehézséget az okozza, hogy az italban található hatásokat a szokásostól eltérő asszociációs területről vett tárgyakkal (ételek, gyümölcsök, de akár ásványok, bőr, trágya stb.) próbálják leírni. Az ízek esetében is kitüntetett szerepe van a már átélt élményeknek, illetve a memóriának. Ebből számos probléma keletkezhet a borról való beszéd folyamán: a megértéshez alapvetően szükséges lehet a sok ponton érintkező közös élményanyag, a gyakorlat, és persze a boros szakirodalom kifejezéseinek ismerete (pl. egéríz, káposztaíz stb. – hiszen ezek csak adott borhibák jellemzésére szolgálhatnak). A borjellelmzés szempontjából fontos hatásokat szintén az egységesítés érdekében egy tulajdonképpen mérleg-szimbolumként felfogható ábrán szemléltette A. Vedel francia ökológus. A háromszög közepén helyezkedik el az egyensúly, csúcsain a fanyarság, kerektség és a savérzet. A mérlegelhető tulajdonságok közötti választással egyszersmind valamilyen szimbolikus jelleget tulajdonítunk a bornak (a savérzet és fanyarság északi(bb) vagy déli(bb) eredetet, a fanyarság és kerektség férfias(abb) és nőies(ebb) arculatot, a kerektség és savérzet testes(ebb) vagy könnyed(ebb) jelleget tükröz. A Vedel-háromszög jelzői visszatükrözik a legelemibb bor-metaforát: a bor *ember*. Lehet *férfigas* vagy *nőies*. *Teste* van. Lehet *karcsú* vagy *kerek*. Lehet *friss* és *élénk*, vagy *késérű*. Jól mutatja azt is, hogy a borjellemzés ellentétpárjai sohasem egy egyszerű szakaszt, hanem mindig egy többdimenziós rendszerben történő elmozdulást jelölnek.

Referencialitás és reprezentáció

Az érzéklek hatására a borkóstolás során reprezentációkat hozunk létre (a külvilág egy számunkra fontos tényezőjét képezzük le elménkben). Ráadásul a reprezentációs folyamat sokréttű formáit hajtjuk végre. A szimbolikus belső reprezentáció folyamatában belső képeket, mentális modelleket társítunk összetett ízérzetekhez, és ítéleteket alkotva a jelen és múlt élményeinek hierarchikus rendjébe helyezük őket (Terestyéni, 2006: 99). Fontos, hogy míg ez általában az ágens akarától függetlenül történik, addig a borkóstolás során tudatos rendteremtő és képalkotó szándékkal vágunk a folyamatba. Kövecses Zoltán (2005: 14) Lakoff nyomán a megismerés hasonló folyamatainak alapvető szervező erejeként az ember metaforaalkotó képességét jelöli meg. A kognitív metafora-

elmélet szempontjából a szókép nem esztétikai, hanem a fogalmak megértését biztosító szerepű. A borjellemzésnek azért lehet szüksége a metaforákra, mert bár nem fogalmi, de a nyelvtől távoli kategóriákat próbál verbalizálni. A kognitív metaforaelmélet egy alapvető gondolata, hogy az elvont gondolati tartalom helyettesítésére használt kép a későbbiekben hatni fog nemcsak a kommunikáció során a fogalomhoz társított egyéb képekre, hanem magáról a fogalomról való gondolkodásunkra is. A vizsgált szóanyagban ez pl. úgy jelent meg, hogy az italt fiatal-érett-előregedett korcsoportokban jellemző borbarátok mindenáron kor-dimenziót akartak adni a bornak, és a sav-, illetve tanninhangsúlyos tételeket az 1995-ös *Borkalauz*ban döntően „nagy potenciálú” és „ezzel még várni kell” (=„savas, tehát fiatal”, és nem „savas, tehát nem jó”) kategóriákba sorolták. Nemcsak metaforákkal jellemezhető a bor, hanem egyszerű jelzőkkel is. Az 1995-ös *Borkalauz* kiforrottlanságát pontosan az jelzi, hogy bár a szerzők a könyv elején megmagyarázzák (és szükségesnek tartják) a borok jellemzésére használt alapvető szakmai kifejezéseket, a 18 szóból négyet (jellegzetes szavakat, mint a *templomablak-jelenség*, vagy maga a *tannin*) egyáltalán nem használnak a százegy bor jellemzésekor. A kóstolójegyzetekben sokszor fordulnak elő semleges deskriptorok (*jó, semleges, kiegyensúlyozott, kitűnő, kiváló*). 2008-ra jelentős a változás, bár még mindig jellemző, hogy a bornak szinte minden tulajdonságára használják a *jó* és *kellemes* szavakat.

Brochet és Dubourdieu más szemszögből közelíti meg a problémát (2001: 192): a borleírás tulajdonképpen prototípus-borok jelentésmezői köré csoportosul. Mivel a kóstoló csak a gyakorlat révén tehet szert szókincsére, óhatatlanul azokat a benyomásokat fogja felidézni minden borral való szembesülésekor, melyeket az adott fajtával kapcsolatban már tapasztalt. Így nem borokat, hanem típusokat tud csak jellemezni. Főleg a szagok esetében van ez így, hiszen mint írtuk, a borhoz hasonlóan összetett kompozíciókat még a parfümszakértők sem tudják érzékszervi úton elemezni. A szerzők ezeket az előítéleteket minőségi prototípusoknak nevezik.

A kóstolójegyzet sajátosságai

Caballero (2007: 2098) meghatározása alapján a kóstolójegyzet „extrém rövid”, 1-100 szavas terjedelmű szöveg, témája a borok leírása, értékelése. A bor-kóstolás messzemenőig ritualizált eseményének verbális leképezése. Alapvető szerveződése: bevezetés (név, évjárat, borászat, ár, pontszám, hány palack készült belőle, szőlőfajták, benyomás), majd sorban a szín, illat, szájban mutatott érzékszervi jellemzők értékelése (íz, test, savak, mindezek az alábbi időrendi sorrendben: első benyomás, csúcs, utóíz), az értékelés lezárása (lehetséges fogyasztói kör, fogyaszthatóságának várható időtartama, hozzá ajánlott ételek, összegzés). Silverstein (2004: 641) hasonlóan, de szofisztikáltabban a látvány (a bor és a pohár elválaszthatatlan dualitásában jellemezve), a szaglás, az ízlelés, a belső szaglás (illékonyosság és utóíz), és a kiköpés utáni (lecsengés) szakaszokkal

jellemzi a kóstolójegyzet felépítését. A kóstolók az aktuális esztétikai objektumot (ti. a bort) stádiumokban közelítik meg, a perceptuális találkozás dimenzióinak előre meghatározott rendszerét követve. A kóstolójegyzet szövegének egyfajta mimetikus vagy ikonikus formát tulajdonít, mely a deskriptorok meghatározott sorbarendekezésével egy az egyben képezi le a fenti folyamatot.

Az előbb leírt motívumok hangsúlya a bor tulajdonságainak verbalizálásában persze kultúrköröktől függően változhat: a magyar kóstolójegyzetben és borbeszédben nagy szerepet játszik a szőlőfajta, a fajtajelleg meghatározása és megfeleltetése egy adott fajta elképzelt ideális borpéldányának (olyannyira, hogy egy bor, adott esetben pinot noir jelzőjeként szerepelhet akár a tautológiaként ható „*pinós*” kifejezés is, anélkül, hogy a szerző részletezné a beavatottnak vélt közönség számára a „norma-pinot noir” sajátosságait). A francia borbeszédben például ez kevésbé hangsúlyos téma. Ennek egyik oka az lehet, hogy boraik között a sok komponensű küvék vannak túlsúlyban.

Fentieket a kóstolójegyzetben speciális nyelvezet segítségével írja le a borértő. Az angol *winespeak* (Silverstein átiratában „*oinoglossia*”, [l. Silverstein, 2004: 640]) kifejezésnek nincs általánosan használt magyar megfelelője. Mindenesetre nálunk is megfigyelhető az a tendencia, hogy e nyelv tudományos igényű fellépése, társadalmi megbecsültsége érdekében egy standard terminológiát próbálnak kialakítani (vö. a *Borkalauz* próbálkozásai 1995 óta). A Caballero által leírt képalakító jelenségeket (2007: 2100) a magyar kóstolójegyzetek gyűjtött anyagában is megfigyelhetjük. Ezek: metonimikus kifejezések (*avar, bodza, dió*), hasonlatok, párhuzamok (*gyógyszerre emlékeztet*), színesztéziák (*édeskés illat, fanyar illat, lágy íz, az ízhatás lecsengése*), metaforák (*gyógynövények díszítik, kincsesbánya, arzenál, muskotálybomba, gerinc*). Nyilvánvaló a különbség az egyszerű, gyakran mindennapi használatban is szokásos metonímiák (*alma* 'illat') és az aktuális kommunikációs szintéren sajátos világnézetet tükröző, különleges világértelmezési rendszert építő képek között (a bor *hossza, egyensúlya, dinamikája* stb.). Meg kell különböztetnünk tehát a mintegy automatikusan működő, emlékezeti sémákra építő, tulajdonképpen halott (pl. a gyümölcs és az általa kibocsátott illat) stb. képeket a valódi metaforáktól.

Silverstein (2004: 643) a szóhasználat metaforikus sajátosságai mellett a kulturális beágyazottságot hangsúlyozza, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a borjellemzés szavainak alapvető rétegét alkotják a klasszikus angol úriember világára jellemző értékkifejező deskriptorok, a hagyományosan presztízsteremtő tárgyak vagy leginkább állatok (kutya, versenyló) jellemzésére használt szavak. Mindez verbálisan is megjeleníti a borértő, a *connoisseur* elit, exkluzív nézőpontját. A magyar borjellemzés nyelvében nem figyelhető meg hasonló tendencia (nyilván az eltérő történelmi hagyományok miatt – ld. a nyugati szakírók által egyértelműen a borfogyasztás nyelvének, rítusrendszerének kialakításáért felelős haute bourgeoisie szerepét a magyar társadalom történetében). A Váry János (1990) által felsorolt, hagyományos borjelzők közül is sok kihaltnak tekinthető. Így lehet az, hogy pl. a békebeli hangulatot tükröző *kvaterkabor* szó

helyett a *beszélgetőbor* szerepel a gyűjtött szóanyagban, de a *kástélyos, pirkadt* típusú ódon borjelzőkkel sem találkozunk. A vizsgált szóanyag alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar borkóstoló abszolút nézőpontból ítélő, elitista fel-sőbbrendűsége a szavak szintjén leginkább a bor mint esztétikai fenomén jellemzésében testesül meg (*cizellált, ornamentika, klasszikus, harmónia, éteri, díszítés, vezérfonal* valamint a *stílusjegy* mintájára mindenféle *-jegyek, pl. íz-szín-fajta*-).

A bor terminológiájának kialakításakor, elemzésekor tehát hazánkban is az ízt, illatot, textúrát stb. érzékeltető metonimikus, metaforikus deskriptorok hangsúlyosak. Caballero szerint (2007: 2100) a bornyelv különlegességének alapvető forrásai azok a képek, melyek forrástartománya nem a borkóstolás folyamatában közvetlenül érintett érzékszervi tapasztalatok területéről származik (nem íz, illat, szín, hanem pl. tapintási inger), hanem a borétól lényegileg különböző élményszerű „értelmezési területéről”, „doménjéből” fakad (pl. építkezés stb.). Itt a Lakoff-i értelemben vett mapping folyamatával egy adott terület képrendszerét, következtetéseit alkalmazzuk egy másikra. E logikát követve egészen köznapi képekre is bukkanunk a magyar bornyelvben: pl. *száraz bor, durva* illat. Ez nem meglepő: az ízlelési tapasztalatok elválaszthatatlanul összefonódtak bizonyos tapintási ingerekkel (pl. a körte is lehet *kövecses*, a savas gyümölcsök összehúzzák a száj nyálkahártyáját stb.). Így a *bársonyos, selymes, simogató* jelzők használata a borkóstolás nyelvében nem feltétlenül tételez nagyobb jelentésbeli távolságot a *föld* illatánál. (A szaglás és a tapintás bizonyos értelemben nem is áll olyan távol egymástól: a szaglóhámiban található ún. „közös kémiai érzékszerv” felelős azért a tapintásszerű érzésért, mely bizonyos szagokat, pl. a mentolt kíséri. Sekuler, 2000: 469). Vannak eleve „szinesztézikus” szavaink: a *fanyar* jelző például egy szóban egyesíti az íz és a tapintás ingerének kifejezését, nem meglepő hát, hogy ízre, illatra, tanninra egyaránt használják a borjellemezéskor. Egyébként is a csersav, a tannin (ez az egyértelműen inkább tapintási ingereket kiváltó anyag) az a dolog a borban, mellyel kapcsolatban a látszólagos szinesztéziák a leggyakrabban előfordulnak (*kemény, lágy, karcos, simogató* stb.).

A metaforák közül Caballero az angol korpusz elemzésekor hármat emel ki (2007: 2110): a borok MOZGÓ LÉNYEK (leginkább EMBEREK), ALAKÍTHATÓ DOLGOK, textúrák (vö. az általam elemzett magyar nyelvű szövegekkel: a *nincs elsimulva* ellentétéként a *kerekíti, gömbölyded, gömbölyű*, illetve a *szálak össze-simulnak; kócos* metaforák), vagy ROBBANÓ TÁRGYAK (magyar analógia: *illat-bomba, muskotálybomba*).

A mozgás érzete a bor két alapvető tulajdonságából fakad: az intenzitás (ízé, illaté, színé) és az állandóság, maradandóság (az illat- illetve az ízérzet tartósága, utóíz, a bor „viselkedése” és jellegének megőrzése a már nyitott palackban) több szinten megvalósuló jelenségéből. Caballero a mozgás alapvető képalakító jelentőségét emeli ki: szinesztetikus metafora jön létre akkor, amikor az íz és illat érzetét a mozgás és vizualitás minőségeibe fordítjuk át.

Bár kisebb terjedelmű magyar szóanyagot vizsgáltam, nyilvánvaló, hogy itt az igék alapvetően más szerepűek. Mindenesetre bajosan lehetne Caballero terminológiájának megfelelő jelentéstani csoportokat kialakítani. Az angolban az állandóság (tartós-huzamos, pl. *úszik, kitart*, és mozzanatos jelentés, pl. *üt, kirobban, kiemelkedik*) mentén szerveződnek az igék, az intenzitás szempontjából pedig a „+ erő + kirobbanó jelleg” (*üt, ugrik, robban*), „+ erő” (*kiemelkedik, előjön*) „semleges” (*jön-megy*), „+ erő – sebesség” (*kúszik, úszik, táncol*), „– erő, – sebesség” (*kitart*) csoportokba. A magyar szóképeket érzésem szerint elsősorban a BOR KOMPLEX RENDSZER (absztrakt rendszer vagy fizikai tárgy, vö. Kövecses, 2006: 92) alapvető gondolat alakítja olyanná, amilyenek (erre utaló képek pl.: *rendben, rendezetlen, bonyolult, komplex, kilóg, összerázódhat, szét van esve*).

A mozgások a magyar nyelvű kóstolójegyzetek szóanyagában több jelentéstani csoportra oszthatók:

1. **Magában a dologban rejlő mozgás (nem helyváltoztató):** *alakulhat, felüti a fejét* (egy alkotóeleme), *kinyílik, megbirkóznak, elnyom* (egyik elem a másikat). Több síkja van e mozgásoknak: a bor lehetséges jövőjére is utalhatnak, és az italnak a palack kinyitása után szemünk előtt lezajló változását, tulajdonságainak alakulását is jellemzik, valamint a nedűnek a megismerés során különféle érzékszervekkel különféle stációkban való feldolgozása során alakuló érzékszervi tapasztalatokból indulnak ki.

2. Iránnyal rendelkező mozgás:

Vagy a bor éppen elért fejlődési fázisához kötődik (*csúcsát közelíti meg, csúcsát éri el, csúcson van, kezdi elérni a csúcsát*), vagy elképzelt jövőjéhez (*két éve van a csúcsig*). Az első eset példái a mozgással feltételeznek egyfajta időbeliséget a bor fejlődésével párhuzamosan, a második esetben az időbeli viszony jelzi a bor mozgásának jellegét (pl. *lassan éri el a csúcsot vagy rohanva*). A mozgás dimenziója az időt is megjeleníti a borbeszédben. Ez az IDŐ TÉR fogalmi metafora (vö. Szamarsz, 2006: 100). Ennek a metaforának az az alapvető ismérve, hogy az idő (absztrakt) a tér kifejezőeszközei révén manifesztálódik a szövegben. Ilyen például a hármas irányultság, mely igen szemléletesen jelenik meg az *emelkedő-csúcs-lejtő* képében.

A *kaptató-csúcs-lejtő* hármas egy másikat is felidéz: a BOR EMBER kép *ifjúság-érett kor-hanyatlás* tulajdonságát, vagyis szintén az idő múlásának hármasságában nyilvánul meg. A mozgást, változásokat természetesen nemcsak a csúcs-metaforával fejezhetjük ki: a borban valami *megjelenik, kiszűr, az egyes részek nem egy irányba tartanak*, valamely része *vezet, húz*, vagy nem maga mozog, csak mozgást indukál, tehát *vonz*.

3. A színekhez kapcsolódó mozgási képzet: pl. *aranyba hajló*.

Feltételezhetjük, hogy alapvetően a színek fogalmát is a tér szervezi, különösen a borjellemezés nyelvén. (A bort fehér háttér előtt kör alakú pohárban vizsgálják, és elkülönítenek egy középponti sötétebb *magot* a szélső *karimától*.) A fényhatás mozzanatos jellege is keltheti mozgás érzetét: *bevillanások*. (A folyadékon átvilágító fény kulcsfontosságú borjellemezéskor.)

4. **A már említett „textúra” mivoltához kapcsolódó mozgások:** *nincs elsimulva, integrálódott, belesimul, beborítja, fedi, sok apró részlete összesimul.*
5. **A mérlegelés aktusához kapcsolódó mozgások:** *nem borul fel, elveszíti az egyensúlyát.*
6. **Az EMBER metafora mozgásai (mozgékonyosság és ellenkezője):** *élénk, eleven, erőteljes, lendületes, erőtlen, gyenge, lusta.*
7. **Alakkal jelzett absztrakt mozgási képzetek:** *egyenes vonalú, hosszú, rövid.*

Összességében a BOR KOMPLEX RENDSZER képét idézik a mozgások: leginkább a részek között zajlanak, illetve a tökéletes harmónia mint cél felé irányulnak.

A mozgás térben zajlik: lehet valamilyen tulajdonság *előtérben* vagy *háttérben*.

A tartályba töltött folyadék képét idézi az *alacsony* vagy *magas* alkohol-, cukor- stb. tartalom képe.

A borkóstolók téri metaforáiban érvényesült a Lakoff által leírt (Lakoff & Johnson, 1980: 15-19.) alapvető orientáció: FENT JÓ, LENT ROSSZ, az EGÉSZSÉG és az ÉLET FENT, BETEGSÉG, HALÁL LENT. Az egyéb tulajdonságok kapcsán ez nem mondható el, például az egyensúlyra való törekvés már említett alapelve mentén nem mindig értelmezhető a Lakoff-i JÓ FENT, ROSSZ LENT, TÖBB FENT, KEVESEBB LENT képe (bár pl. a fent említett tartály-metaforák esetében igen).

A bornak az előbb említetteken túl mindig jellegzetes, anyaga, fajtája által meghatározott alakja is van (bár néha *kialakulatlan*): *lapos, kiemelkedő, gömbölyded, gömbölyű* vagy felületét tekintve *érdes, szálkás*, állagát tekintve *krémes*.

Érdekesen jelzi a BOR ESZMEKÉNT KOMPLEX RENDSZERKÉNT, struktúraként való felfogását a BOR ÉPÜLET metafora következetes használata – márpedig ezt a forrástartományt a kognitív metafora elméletírói a komplex absztrakt rendszer jellemző leírására tartják fent (Kövecses, 2006: 92). A bor egyensúlya *alap*, vagy valamely tulajdonsága *alapot ad, biztos alapot ad* savakra épül, *struktúrája* van.

A hiány jellegzetes kifejezése is a komplex rendszer képét erősíti: általában nem fosztóképzős megoldásokkal találkozunk (pl. nem *cukortalan*, hanem *(csont)száraz*, nem *savmentes*, hanem *karcsú* stb.). Ez fakadhat abból is, hogy a bor többkomponensű egyensúlyi rendszer lévén egy tulajdonság elhalványulásával egy másik erősödése tűnik inkább szemünkbe (ez a szinergizmus jelensége: a bor tényezői együttműködnek összhatásának kialakításában). Vagyis egy bor lehet *savhangsúlyos*, a tannin *elfedheti* a többi tulajdonságát stb.

A bor esztétikai, elemzésre alkalmas objektumban megtestesült absztrakt rendszer is lehet: *műalkotás, cizellált, előállítási bravúr, iskolapélda, kidolgozott, klasszikus* vagy *klasszikus példa*. Esetleg *színre lép, színpada van, kibillen a szerepéből*, pedig *sztár*, de lehet *parádé* is vagy *balerina*.

A bor nyelvének vilásképe

Adrienne Lehrer (1983: 6) nyomán így vázolhatjuk fel a borjellemzés alapvető szemantikai konfigurációját:

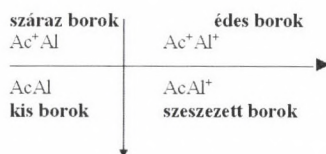
jellemzés minősítés példa	nagyon „X” negatív a savak uralkodnak, túl sok sav savdomináns	korulbelül „X” pozitív jó savak, elegendő sav szépen ivelt savgerinc kerek savak	nem elég „X” negatív „a savak szabadságra mentek”
---------------------------------	--	--	--

1. ábra

Az „X” dimenzió

Vagyis egy bizonyos dimenzió (cukor, alkohol stb.) optimális meglétét jónak, alacsony vagy túlzott fokú megjelenését rossznak tartják. Nem tudunk jellemző bortulajdonságot leírni az értékelés attitűdje nélkül. A háromosztatú értékelési skálának is tekinthető rendszer felidézi bennünk a borjellemzés egy alapvető metaforáját és cselekvését: a mérlegelést. A középpontban mindig egy jellegzetes tulajdonság áll. Annak valamely mérték felé való elmozdulása jellemzi a bonyolult egyensúlyú rendszer egy elemét.

A borszakértők szintén az egyensúlyi állapotok szimbolikus képeivel ábrázolják a borjellemzésben leírható irányokat (1. a 2. és 3. ábrát).

2. ábra

Kétoldali egyensúly száraz fehérborokban (Nagy, 2006: 31) Ac=savasság, Al=alkohol

3. ábra

Háromoldali egyensúly lágy testes borokban (Nagy, 2006: 31)

A bor nyelvének logikai szerveződésében egyértelműen észrevehető a törekvés, hogy átlátható, rendezett kategóriákba szervezzék a zavaró bőségben jelentkező érzeteket. Nem véletlen, hogy a tudományos szintű kóstolás (a bor szakértő érzékszervi vizsgálata) még az oly rigorózan megszabott borszótár szavaival történő jellemzés helyett is szívesebben használja a numerikus kódolást, ezek a pontozásos módszerek, pl. a 20 pontos, numerikus, pozitív pontozásos módszer (jutalomponos rendszer), a 100 pontos hibapontos (negatív pontozásos) Vedelféle módszer, a 100 pontos, pozitív pontozásos O.I.V. módszer stb. (részletes leírásukat ld. Nagy, 2004: 41-45).

Összegzés

A borkóstolás során összetett érzékszervi tapasztalatokat verbalizálnak a kiválasztottak, miközben egy különleges rítus etikettjének is meg kell felelniük. Nyilvánvaló, hogy e folyamat komoly küzdelemmel jár. Nehezíti a felismert, felismerni vélt érzet közlését a partnerekkel az érzékszervi tapasztalat sokrétűsége, a verbalizáció közvetettsége (pl. az illatok esetén). A privilegiált szakki-fejezések és a kóstolás nyelvi logikájának elsajátítása hosszas „lehorgonyzási” folyamat révén valósul meg. A megfelelő jelzők megtalálására tett állandó kísérletek miatt a felhasználható szókészlet óhatatlanul túlburjánzik. Ezt a folyamatot a szakirodalom tipizált minőségi kategóriák mentén rendezett alapszókincs megadásával próbálja kordában tartani. A borbeszéd közlései alapvetően metaforikus, metonimikus jellegűek. Ez visszavezethető az érzékleink kifejezését jellemző nyelvi inopiára. Magyar sajátosság az esztétikai, illetve a szakrális megismerés jelentésrétegeinek kifejezett hangsúlyozása a borkóstolás folyamatában. A kóstolók metaforái a bort alapvetően a KOMPLEX RENDSZER (ESZME) fogalomkörébe tartozó objektumként látatják.

Irodalom

- Angelusz R. és Tardos R. (2003) Tudás-stílusok és kommunikatív habitusok. In: Kontra M. (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó. 279-289.
- Bampfild, R. (2001) A Tutored Seminar and Tasting of the Aszu'Wines of Tokaji, Hungary, Featuring the Wines of Crown Estates, Disznoko, Istvan Szepsy, Oremus and the Royal Tokaji Wine Company. *Journal of Wine Research* 12/2. pp. 161-164.
- Barthes, R. (1976) *Válogatott írások*. Budapest: Európa.
- Barthes, R. (1983) *Mitológiák*. Budapest: Európa.
- Bende, M. & Nordin, S. (1997) Perceptual Learning in Olfaction: Professional Wine Tasters versus Controls. *Physiology & Behavior* 62/5. pp. 1065-1070.
- Brochet, F. & Dubourdieu, D. (2001) Wine descriptive language supports cognitive specificity of chemical senses. *Brain and Language* 77. pp. 187-196.
- Buda B. (1999) Identitás és kommunikáció a posztkommunista világban. Adalékok a magyar köz- és magánéleti kommunikáció fenomenológiájához. In: *Rendszerváltás és kommunikáció*. Budapest: Osiris, Erasmus Közéleti és Kommunikációs Intézet. 193-204.
- Caballero, R. (2007) Manner-of-motion verbs in wine description. *Journal of Pragmatics* 39. pp. 2095-2114.
- Császi L. (2002) *A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Eliade, M. (2008) *A szent és a profán*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Hankiss E. (1999) *Proletár reneszánsz*. Budapest: Helikon-Universitas.
- Hamvas B. (2000) *A bor filozófiája*. Szentendre: Editio M.
- Kövecses Z. (2005) *A metafora (gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe)* Budapest: Typotex.
- Kövecses Z. (2006) A fogalmi metaforák elmélete és a fogalom kritikája. *Világosság* 8-9-10. 87-97.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- László J. (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Martonvásár: Scientia Humana/Kairosz.
- Lehrer, A. (1983) *Wine and Conversation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Morrot, G., Brochet, F. & Dubourdieu, F. (2001): The color of odors. *Brain and Language* 79/2. pp. 309-20.
- Nagy Á. (2006) *A bor érzékszervi vizsgálata*. Budapest: Mezőgazda.
- Rohály G. (1995) *Borkalauz 1995*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Rohály G. (2007) *Borkalauz 2008*. Budapest: Akó Kiadó.
- Rohály G., Nagymarosy A. és Mészáros G. (2004) *Terra Benedicta*. Budapest: Akó Kiadó.
- Sekuler, R. & Blake, R. (2000) *Észlelés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Silverstein, M. (2004) „Cultural” Concepts and the Language-Culture Nexus. *Current Anthropology*, 45/5. pp. 621-652.
- Silverstein, M. (2006) Old Wine, New Ethnographic Lexicography. *Ann. Rev. Anthropol.* 35. pp. 481-496.
- Szamaras V. Z. (2006) Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban. *Világosság*, 8-9-10. 99-109.
- Terestyéni T. (2006) *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Budapest: Akti-Typotex.
- Váry J. (1990) *A borbírálat szóincse*. Kiskunhalas: Kiskunhalasi Állami Gazdaság Szőlészeti és Borászati Szakbizottsága.

Titkárság:

Kodolányi János Főiskola
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.
Tel.: (22) 543-311 (Verebes Renáta)
E-mail: manye@kodolanyi.hu

Elnök: Klaudy Kinga**Honlap:** <http://www.kjf.hu/manye>**MANYE**

Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete

Kedves MANYE tagok,

Sokan érdeklődnek a 2010-es XX. MANYE Kongresszus időpontjáról.

Egerben a XIX. MANYE Kongresszus záróülésén Hunyadi László professzor úr hívta meg a résztvevőket a Debreceni Egyetem nevében. A meghívást örömmel elfogadtuk. Az október 12-i választmányi ülésen Hunyadi professzor arról tájékoztatott, hogy a DE-n nincs tavaszi szünet, kollégiumi férőhelyet nem tudnának biztosítani, ezért csak augusztus végén tudják vállalni a konferencia megrendezését.

Tehát a XX. MANYE Kongresszus valószínű időpontja 2010. augusztus 26-28., de a részletekről még folyik az egyeztetés a MANYE és a DE között, tehát az első körlevél kiküldése csak november végén, december elején várható.

Addig is minden tagtársunk szíves türelmét kérjük,

üdvözzel,

Klaudy Kinga
a MANYE elnöke

Budapest, 2009. november 9.

ZÖLDI KOVÁCS KATALIN

Semmelweis Egyetem, Egészségtudományi Kar

zoldikovacs@se-etk.hu**Egészségügyi szaknyelvet tanuló hallgatók hallásértési stratégiái**

This article reports on an investigation of listening strategy applications by students of English for Specific Purposes. The paper examines the types of strategies used and the differences in strategy use by more skilled and less skilled listeners. The differences in processing a health-related text and a general text are also studied in the article. Think-aloud data were coded and analyzed quantitatively, the strategy of elaboration also qualitatively. Significant differences were found both by text type and listening skill.

Bevezetés

Napjainkban az orvosok, egészségügyi szakemberek kommunikációja hatalmas változásokon megy keresztül. Ma már nem elég az alapvető kezeléseket elvégezni, hanem hatékonyan kell kommunikálni a betegekkel. Ez már önmagában hatalmas kihívást jelent az egészségügyi szakember számára. Ugyanakkor egyre többen próbálnak külföldön munkát keresni, de az itthon maradó szakember is találkozik külföldi betegekkel. A külföldi beteg megértése pedig alapvető fontosságú.

Jelen dolgozat az alkalmazott hallásértési stratégiák feltérképezésére koncentrálna. Úgy gondolom, hogy e tényezők ismerete segít megtalálni a hallgató számára megfelelő mentális technikákat, melyek hozzájárulhatnak korlátolt információ-feldolgozó kapacitásának leküzdéséhez.

Az idegen nyelvi beszédértés kutatása

Bár a hallás utáni értés a négy alapkészség közül az egyik legfontosabb, hiszen ezt sajátítjuk el elsőnek az anyanyelvi fejlődés során, s jelentős szerepet játszik a szóbeli kommunikációban is, számos kutató szerint (Osada, 2004; Vandergrift, 2002, 2003, 2007) a második nyelv oktatásában nincs megfelelően reprezentálva, s ez a legkevesbé kutatott a négy alapkészség közül. Pedig bizonyított tény, hogy a hallás utáni értés fejlesztése jótékony hatást fejt ki a többi készség fejlődésére is (Rost, 2002).

A stratégiák kutatása

A nyelvtanulási stratégiák meghatározása igen nehéz feladat, különböző kutatók különbözőképpen definiálják. Chamot (2004: 14) definíciója szerint „a tanulási stratégiák azok a tudatos gondolatok és cselekedetek, amelyeket a tanulók

egy tanulási cél elérése érdekében alkalmaznak”. Field (2008a) a hallgatási stratégiákat olyan kompenzációs technikáknak tekinti, melyeket azért alkalmaz a hallgató, hogy a szövegfelismerésben vagy a megértésben keletkezett hézagokat kitöltse.

Chamot (2005) abban látja a tanulási stratégiák tanulmányozásának előnyeit, hogy azok segítségével bepillantást nyerünk a nyelvtanulás metakognitív, kognitív, szociális és affektív folyamataiba, ezáltal segíthetünk a kevésbé sikeres nyelvtanulóknak elsajátítani a megfelelő stratégiákat, aminek következtében ők is sikeresebb nyelvtanulókká válhatnak.

A hangosan gondolkodás módszerét az idegen nyelvi beszédértésben először Murphy (1985) alkalmazta. A felvett protokollokat elemezve 17 stratégiát különböztet meg. Azt találta, hogy a sikeresebb hallgatók hatékonyan alkalmazták a következtetés és a predikció stratégiáját, s általában is rugalmasabban kezelték a stratégiákat és szélesebb skálán mozgott stratégia-használatuk. A kevésbé sikeres hallgatók ezzel szemben túlságosan támaszkodtak vagy a szövegre vagy saját, világról szóló tudásukra. Murphy kiemeli azt is, hogy a hallgatók által generált belső szövegek sok szempontból különbözhetnek az eredetitől.

O'Malley és munkatársai (1989) az Anderson által kidolgozott elmélet alapján vizsgálták az idegen nyelvi hallás utáni értést. Összességében azt találták, hogy a sikeres hallgatók gyakrabban éltek az önmonitorozás, a háttértudás alkalmazása, és a következtetés stratégiáival. Az a tény, hogy a jobb eredményt elért hallgatók sikeresebben alkalmazták a stratégiákat, mint gyengébb eredményt elért társaik, arra enged következtetni, hogy a gyengébb eredményt elért hallgatók segítségével stratégiaiilag sikeresebb tanulókká válhatnak.

A hallás utáni értésben alkalmazott stratégiák későbbi keresztmetszeti vizsgálatai is nagyrészt a jól és rosszul teljesítő nyelvtanulók stratégiahasználati különbségeire koncentrálnak. A keresztmetszeti kutatások (Graham, 2003; Goh, 1998, 2002; Vandergrift, 2003) eredményei általában megegyeznek abban, hogy a sikeresebb nyelvtanulók többféle stratégiát alkalmaznak, mint a kevésbé sikeresek és jellemzőbb rájuk a metakognitív stratégiák használata. A sikeresebb hallgatók globálisan közelítik meg a témát és aktívabb interakcióban vannak a szöveggel.

A stratégiaoktatással kapcsolatos tanulmányok egy része szignifikáns javulást mutat a nyelvtanulók hallás utáni értésében (Carrier, 2003; Graham & Macaro, 2008). Más kutatások kisebb javulásokat regisztráltak (Thompson & Rubin, 1996) vagy úgy találták, hogy bizonyos stratégiákat mindenkinek lehet oktatni (Rost & Ross, 1991). Néhány tanulmány viszont vegyes eredményeket hozott. (pl. O'Malley, *et al.*, 1985).

A vizsgálat, a vizsgálat anyaga és az adatfeldolgozás

Kutatási kérdések

A fentiek értelmében a kutatási kérdések a következők:

1. Mi jellemzi a résztvevők stratégiahasználatát?
2. Van-e különbség a stratégiahasználatban a szaknyelvi szöveg és az általános szöveg feldolgozásakor?
3. Van-e különbség a jól teljesítő és a kevésbé jól teljesítő hallgatók stratégiahasználatára között?

Ezen kérdések alapján a kutatási hipotézisek a következők:

1. A hallgatók várhatóan sokféle stratégiát alkalmaznak, s valószínűsíthető, hogy a kognitív stratégiák gyakrabban fordulnak elő, mint a metakognitív stratégiák.
2. Szinte biztos, hogy a szaknyelvi szöveg esetén a szaknyelvi tudást alkalmazzák a hallgatók leggyakrabban, míg az általános nyelvi szöveg feldolgozásakor az általános világismeret alkalmazása a leggyakoribb.
3. A jól teljesítő hallgatók valószínűleg kevesebbszer élnek a háttértudás alkalmazásával, mert hamarabb felépítik a megfelelő konceptuális keretet. A kevésbé jól teljesítő nyelvtanulók ezzel ellentétben többször próbálkoznak és valószínűleg sokkal kevésbé rugalmasan kezelik az aktivált sémákat, mint jól teljesítő társaik.

A vizsgálati személyek

A vizsgálatban összesen 15 személy vett részt. A vizsgálati személyek mind a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Karának hallgatói, a felvételek készítése idején (2008. II. félév) III. évesek. Angol szaknyelvi tanulmányaik kezdetekor mindannyian rendelkeztek az Európa Tanács egységesített európai vizsgastandardjai szerinti B1 szintnek megfelelő nyelvtudással, s a vizsgálat idején idegen nyelvből a második szemesztert végezték.

A vizsgálati eljárás

A vizsgálat folyamán a hallgatók két szöveget hallgattak meg (PROFEX és IELTS lefutott vizsgaszövegek). A PROFEX szöveg (2007. ápr. 12.) témája a koraszülötteknél előforduló angolkór volt. A vizsgálatban használt általános szöveg a Cambridge IELTS 6 Self Study Pack Test 3, Listening, Section 3 szövege, témáját tekintve egy közös marketing felmérés előkészítése. Mindkét szöveg párbeszéd, a szakmai szöveg interjú az adott kutatásról, míg az általános szöveg két egyetemi hallgató közös feladatának előkészítése. Mindkét szöveghez feladatlap is tartozott, melyek első néhány iteme szövegkiegészítés, míg a többi item táblázat kitöltése volt.

A vizsgálatban a hangosan gondolkodás módszerét alkalmaztuk. Ez párhuzamosan folyik a feladat megoldásával, így a vizsgált személyek akkor verbalizálják gondolataikat, amikor azok közvetlenül hozzáférhetők, vagyis amikor elérhetők a rövidtávú memóriában.

Adatgyűjtés

Az adatgyűjtés egyénenként történt és néhány perces bemelegítő beszélgetéssel kezdődött, ezt követte a hangosan gondolkodásra való felkészítés. A felkészítés folyamán a hallgatók egy szaknyelvi szöveget hallgattak meg ugyanazzal a módszerrel, amivel a későbbi szövegeket is. Egy ilyen alkalom a felkészítéssel együtt körülbelül 55-60 percig tartott. Az elhangzottakat (természetesen a bemelegítő beszélgetés és a felkészítés kivételével) kazettára rögzítettem későbbi átírás és kódolás céljából.

A hangfelvételek készítésekor a hallgató először a szaknyelvi szöveget hallgatta meg CD lejátszóról. Eközben a CD-t a leírt szövegen előre bejelölt helyeknél megállítottam és a hallgató megpróbálta verbalizálni az adott szövegrésszel kapcsolatos gondolatait. A szünetek helyeül, amikor is a hallgató hangosan gondolkodik, igyekeztem a szöveg természetes diskurzushatárait választani. Az egészet diktafon segítségével kazettára rögzítettem. A hallgatók számára nem volt előre ismert a szövegek témája. Ez azt a célt szolgálta Vandergrift (2003) kísérletéhez hasonlóan, hogy ne aktiválódjanak sémák a hallgatás kezdete előtt, s ezzel lehetővé váljon a hozzáférés a hallgatók gondolkodási folyamataihoz már a perceptuális feldolgozás folyamán.

A részenkénti hallgatás után a hallgató újra meghallgatta a szöveget, ezúttal megszakítás nélkül, majd következett a feladatmegoldás. Ugyanezt a folyamatot megismételtük az általános szöveggel is.

A hangosan gondolkodási adatokat átírtam és Vandergrift (2003) taxonómiájának felhasználásával elemeztem. (A taxonómiát lásd az 1. Függelékben.)

Mivel a kódolást egyedül végeztem, szükséges volt a kódoló/kódolás megbízhatóságának (*intra-coder reliability*) ellenőrzése. Ennek megfelelően négy hónap elteltével újra kódoltam a szövegeket úgy, hogy a kódolás és újrakódolás között nem tanulmányoztam a protokollokat. A megbízhatósági együttható kiszámításához a Young (1997) által javasolt és Goh (2002) által is alkalmazott képletet használtam. Ez megmutatja a kódolás – újrakódolás egyezését öt találmásra kiválasztott protokoll alapján:

az első és a második kódolás alapján egyező stratégiák száma

az első kódolás szerinti stratégiák száma

A kiválasztott protokollok kódolásai alapján végzett számítások szerint a megbízhatósági együttható 0,89 volt.

A hallgatókat teszteredményeik alapján három csoportba osztottam. A felső egyharmad képezte a jól teljesítők csoportját, míg az alsó egyharmad a gyengén teljesítők csoportját.

Az eredmények bemutatása és értelmezése

Az első kutatási kérdés arra irányul, hogy mi jellemzi a résztvevők stratégiahasználatát. Az első táblázat ezeket az összesített adatokat mutatja szövegfajtként. Csak azokat a stratégiákat vettem figyelembe, amelyeket legalább egyszer alkalmazott legalább egy hallgató.

A metakognitív stratégiák közül kevés típus használata volt tetten érhető. Nem szerepelt a hallgatók által alkalmazott stratégiák között a tervezési stratégiák közül az előre eltervezés, a figyelemösszpontosítás és az ön-menedzselés. Ennek nagy valószínűséggel az az oka, hogy a hallgatóknak nem volt lehetősége előre felkészülni a felvételre és a téma sem volt számukra ismeretes. A tervezési stratégiák közül egyedül a szelektív figyelem jelent meg, az is csak a második hallgatásnál, amikor már ismeretesebbek voltak a feladatok. Nem éltek továbbá a hallgatók az értékelés stratégiájával.

A kognitív stratégiák közül szinte mindegyiket használták a vizsgálati személyek. Kivételt képez ez alól a nyelvi alapú következtetés, a háttértudás kreatív alkalmazása és a képi megjelenítés. A fordítás is hiányzik az elemzett stratégiák közül, de nem amiatt, hogy nem éltek vele, hanem éppen ellenkezőleg, sokat is használták. Tekintettel arra, hogy mind a 15 hallgató magyarul gondolkodott és magyarul fejezte ki gondolatait, szinte lehetetlen volt megjelölni azokat az alkalmakat, amikor a fordítás eszközével élt.

Az alkalmazott stratégia típusok átlagát jelölő táblázat (lásd 2. Függelék 1. táblázat) alapján nyilvánvaló, hogy a vizsgált személyek a kognitív stratégiák típusainak nagyobb százalékát alkalmazták és nagyobb számban is, mint a metakognitív stratégiáikét. A leggyakoribb kognitív stratégiák a szakmai szöveg feldolgozásakor a szakmai tudás alkalmazása ($M = 4,60$) és az ismétlés ($M = 1,27$) voltak, míg az általános szöveg esetében a világgal kapcsolatos háttértudás ($M = 3,00$), az ismétlés ($M = 2,07$) és a kontextus alapú következtetés ($M = 1,33$) jelent meg legtöbbször.

Az eredmény tehát igazolja az első hipotézist, azzal a kiegészítéssel, hogy volt még 1-2 stratégia, ami nem szerepelt a hallgatók által alkalmazott stratégiák között (pl. előre eltervezés, figyelem összpontosítása, képi megjelenítés).

A második kutatási kérdés arra irányul, hogy vajon van-e különbség a szakmai szöveg hallgatásakor és az általános szöveg hallgatásakor alkalmazott stratégiák között. Páros t-próbával megvizsgálva azt látjuk, hogy a hang alapján történő következtetés, a szakmai tudás és a világismeret alkalmazásában van szignifikáns különbség. (A t-próba eredményeit a 2. Függelék 2. táblázata tartalmazza.) A t-próba szerint az általános szöveg hallgatásakor lényegesen többször próbáltak a hallgatók a hang alapján következtetni a szövegben elhangzott

információra. Ennek inkább műfaji oka lehet, mégpedig az, hogy a szakmai szöveg interjú volt, míg az általános szöveg párbeszéd két, közös projekten dolgozó diák között. Természetes, hogy a közösen végzett munka közben a diákok markánsabban artikulálják érzelmeiket, hangulatukat, lelkiállapotukat. A másik két szignifikáns különbség viszont megegyezik második hipotézisünkkel, miszerint a világra vonatkozó háttérismeret és a szakmai tudás alkalmazásának tekintetében mindenképpen különböznek a két szöveg feldolgozásakor alkalmazott stratégiák. Az, hogy a többi stratégia esetében nem szignifikáns a különbség, arra utal, hogy a vizsgált személyek a hallott szöveg feldolgozásakor nagyjából ugyanazokat a stratégiákat alkalmazzák mind szakmai, mind általános szöveg esetében.

A harmadik kutatási kérdés az, hogy van-e kapcsolat az alkalmazott stratégia és az eredmény között. A Spearman rangsorkorreláció elemzés szignifikáns korrelációt mutat a szakmai szöveg feldolgozásakor a verbális kontextus alapú következtetés és a teszteredmény között. (A Spearman rangsorkorreláció elemzés eredményeit a 2. Függelék 3. táblázata mutatja.) Az általános szöveg feldolgozása esetében pedig a világról szóló ismeretek alkalmazása és a teszteredmény között, illetve az ismétlés és a teszteredmény között mutatkozik negatív korreláció. Ez természetesen csak arra utal, hogy van összefüggés az említett tényezők között, azt viszont már nem mutatja ki, hogy van-e ok – okozati összefüggés a mért értékek között.

Az, hogy a jobb eredményt elért hallgatók alkalmazták a verbális kontextuson alapuló következtetés stratégiáját, mindenképpen arra utal, hogy globálisan közelítették meg a feldolgozás folyamán a szöveget. Mivel tudjuk, hogy a szakmai tudás alkalmazása sokkal többször fordult elő, mégsem korrelál az eredménnyel, az tűnik logikusnak, hogy a szakmai tudás alkalmazásának nincs hatása az elért eredményre. Ez nagy valószínűséggel abból adódik, hogy jól teljesítő és kevésbé jól teljesítő hallgatók egyaránt éltek vele. Ugyanakkor felmerül még az a kérdés is, hogy vajon a szakmai tudástár megfelelő szegmensét aktiválták-e a hallgatók.

Az általános szöveg feldolgozásakor alkalmazott világról szóló tudás és a teszteredmény negatív korrelációja arra enged következtetni, hogy a gyengén teljesítő hallgatók esetében nagy valószínűséggel túl nagy és vagy túl sok hézag volt a megértésben, amelyeket a világról szóló ismereteikkel próbáltak meg kompenzálni. Mivel kevés kapcsolódási pont állt rendelkezésükre, ez a kompenzációs stratégia nem hozott pozitív eredményt. Ez megegyezik számos más kutatással, melyek szerint a kevésbé jól teljesítő hallgatók gyakran támaszkodnak kontextuális tudásra, világról szóló háttérismeretekre, mivel kevesebb szót ismernek fel és nyelvtani tudásuk sem kielégítő. Ezek alapján egy bizonyos kontextuális keretbe helyezik a hallott szöveget, és még akkor sem váltanak, ha esetleg ennek a keretnek ellentmond a bejövő információ (pl. Field, 2004, 2008; Graham, 1997; Goh, 2002). Azt is láthatjuk, hogy a kevésbé jól teljesítő hallgatók alkalmazták az ismétlés stratégiáját leggyakrabban, ami arra utal, hogy lera-gadtak az egyes szavak szintjén. Ez viszont többnyire azt jelenti, hogy mivel

egyes szavak jelentésének megfejtésére koncentrálnak, nem marad memóriakapacitásuk a felülről lefele irányuló feldolgozásra. Ezt a jelenséget több kutatás is megerősíti (pl. O'Malley, *et al.*, 1989; Rost & Ross, 1991; Osada, 2004).

Az általános szöveg esetében a kevésbé jól teljesítő hallgatóknál figyelhető meg jobban a háttértudás alkalmazása, amit ugyanakkor látszólag nem, vagy nem megfelelően kísér a verbális kontextus adta információk figyelembevétele. Ugyanakkor, ha visszatekintünk az alkalmazott stratégiák előfordulására, azt látjuk, hogy az általános szövegben hallottak feldolgozásakor a verbális kontextus alapú következtetés a harmadik leggyakoribb stratégia. Ennek a látszólagos ellentmondásnak az lehet a magyarázata, hogy mind a jól teljesítő, mind a kevésbé jól teljesítő hallgatók alkalmazzák a kontextus alapú következtetést, de a kevésbé jól teljesítő hallgatók esetében ez nem az aktivált rossz séma elvetéséhez vezet, hanem éppen ellenkezőleg, a hallott információnak a nem megfelelő sémához való igazítását eredményezi. Ez a fajta feldolgozás nehezíti, vagy éppen akadályozza a megfelelő konceptuális keret kialakítását és a jelentés felépítését. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy harmadik hipotézisünk is megerősítést nyert.

A háttértudás alkalmazása

Mint azt a stratégiák alkalmazásának kvantitatív elemzésében ismertettem, a tanulmányban részt vevő hallgatók leggyakrabban a háttértudás stratégiáját alkalmazták. Ismeretes, hogy a háttértudás befolyásolhatja a beszédmegértést. A tanulók a szavak, a frázisok és a mondatok megértésében viszonylag gyakran fordulnak a már meglévő, előzetes tudásukhoz, hogy a bejövő hangfolyamat dekódolják. (Buck, 2001; Rubin, 1994; Vandergrift, 2007). Vandergrift (2002) kihangsúlyozza, hogy a hallás utáni értés több annál, mint hogy kivonjuk a jelentést a bejövő szövegből. Olyan folyamatként írja le, mely egyezteti azt, amit a hallgató hall, azzal, amit tud a témáról. Long (1990) megfogalmazása szerint a sémák azzal segítik a megértést, hogy a szöveget kontextusba helyezik és hozzájárulnak a hiányzó információ pótlásához.

A protokollok elemzése azonban arra világít rá, hogy a háttértudás alkalmazásával nagyjából minden második esetben tudják a hallgatók sikeresen megoldani az adott itemet. A jól teljesítő hallgatóknál ez az arány nagyon magas, míg a gyengén teljesítő hallgatóknak csak minden negyedik próbálkozása sikeres. Ez nyilvánul meg abban is, hogy az általános szöveg feldolgozásakor a háttértudás alkalmazása és az eredmény között negatív korreláció mutatkozik.

Ez is azt mutatja, hogy az idegen nyelvű szöveget hallgató nyelvtanuló igyekszik maximálisan kihasználni a háttértudása adta lehetőségeket, azonban nem ritka, hogy a háttértudás alkalmazása téves értelmezéshez vezet. Ez akkor fordul elő, ha a hallgató nem megfelelő sémát aktivál, valamint túlságosan is ragaszkodik elképzeléséhez és nem veszi észre, hogy a bejövő input nem támasztja alá elképzelését. (Field, 2004; Long, 1990; O'Malley, *et al.*, 1989). Ezekben az

esetekben a hallgató vagy nem ellenőrzi folyamatosan a kezdetben felállított hipotézist, vagy elmulasztja újabb hipotézis felállítását.

A Spearman rangsorkorreláció, melyet korábban már bemutattam, és amely fajtánként nézi a háttértudást igénybevevő stratégiák és az eredmény viszonyát, viszont szignifikáns negatív korrelációt mutat az általános szöveg esetében az általános világról szóló ismeretek alkalmazásának száma és az elért pontszám között. Ez azt is jelzi, hogy a kevésbé sikeres hallgatók általában többször próbálkoztak ennek a stratégiának a használatával, de eredménytelenül. Ez összhangban van más kutatások eredményeivel is. Arra is utal, hogy a jobb eredményt elért hallgatóknak nincs szükségük olyan mértékben a háttértudás adta információk igénybevételére, mint a kevésbé sikeres hallgatóknak, mivel nyelvtudásuk és kiegyensúlyozottabb, összehangoltabb stratégia-használatuk révén könnyebben felépítik a hallott szöveg mentális reprezentációját. Ezzel szemben a kevésbé sikeres hallgatók csak nagyon hiányos információkra támaszkodhatnak a mentális reprezentáció felépítésében, kompenzációképpen gyakran a világról szóló tudásukat hívják segítségül, de nem megfelelő adatvezérelt feldolgozás híján a felülről lefelé történő feldolgozás sem jelent megoldást. Nem sikerül a kettőt összhangban alkalmazniuk, vagy csak egyszerűen túl sok információ hiányzik ahhoz, hogy megfelelően felépítsék a jelentést.

Hely hiányában csak két példát említenék a hallgatók félreértéseire. Az elsőben a feladat meghatározásáról van szó.

Jack: Lucy, we really need to get working on this marketing assignment. We've only got five weeks left to the end of term to design it, carry it out, and then write up the results.

Lucy: Sure. Well, let's get started right now. Let's go over the instructions. What exactly do we have to do?

Az alapszituáció az az, hogy 2 fiatal beszélget, és ők együtt dolgoznak egy piacon és akkor most a fiú kérdezi a lánytól, hogy az elmúlt időszakban volt szó valamilyen divatról, tehát hogy ez hogy volt, mi a véleménye róla.

A következő párbeszéd részletben azt beszélik meg a diákok, hogy a kérdőívbe milyen kérdéseket vegyenek be.

Jack: What about concerts? You know, in pubs and halls.

Lucy: Oh yeah, we should include live music of course.

Mit szólna hozzá, hogyha elmennének koncertre és ott hallgatnák a zenét. De nem értem, mit mondott rá a lány. Hogy hideg lenne? *So cold* vagy nem tudom, valami ilyesmit mondott.

Megállapíthatjuk, hogy a háttértudás alkalmazása akkor sikeres, ha a nyelvtanuló/hallgató megfelelő szintű nyelvtudással rendelkezik, valamint az aktivált sémákat, kereteket a szöveg verbális kontextusával folyamatosan egyezteteti, s ellenőrzi hipotézisét. Amennyiben ellentmondást észlel, változtat hipotézisén,

vagy ha a bejövő információ úgy kívánja, esetleg az aktivált sémát változtatja meg. Mindezek mellett nem feledkezik meg az alulról felfelé történő feldolgozásról sem.

Következtetések

Megállapíthatjuk, hogy a kutatásban részt vevő hallgatók a stratégiák viszonylag széles skáláját alkalmazzák mind a szakmai, mind az általános angol nyelvű szöveg hallgatása esetében. A hangosan gondolkodó protokollok alapján jóval több kognitív stratégiát találunk, mint metakognitívat.

Figyelmet érdemel, hogy számos stratégia mind a jól teljesítő, mind a kevésbé jól teljesítő hallgatóknál előfordul, ami arra utal, hogy e stratégiák használata és a hallott szöveg feldolgozásának sikeressége között nincs ok-okozati összefüggés. Vagyis nem attól lesz sikeres vagy nem sikeres a feldolgozás, hogy a nyelvtanuló mely stratégiákat alkalmazza, hanem sokkal lényegesebb, hogy a stratégiát megfelelő módon tudja alkalmazni, a stratégiákat összehangolja.

A szakmai szöveg és az általános szöveg hallgatásakor használt stratégiák közül szignifikáns különbség mutatkozik a szakmai tudás és az általános tudás alkalmazása között. Szintén különbség, hogy a szakmai szöveg feldolgozásakor szignifikáns összefüggés mutatható ki a (verbális) kontextus alapú következtetés és az elért eredmény között, míg a szakmai tudás alkalmazása nem korrelál az elért eredménnyel. Az általános szöveg esetében pedig a kontextus alapú következtetés nem mutat szignifikáns korrelációt az eredménnyel, a háttértudás alkalmazása viszont negatívan korrelál az elért eredménnyel.

Felmerül a kérdés, hogy miért mutat szignifikáns korrelációt a szakmai szöveg feldolgozásakor a kontextus alapú következtetés és az eredmény, ha a szakmai tudás és az eredmény nem jelez ilyen összefüggést. Erre az lehet a magyarázat, hogy a szakmai tudás egy-egy részletét szinte minden hallgató megpróbálta felhasználni, természetesen közel sem olyan gyakorisággal, mint az általános szöveg esetében az általános világról szóló tudást, a kontextus alapú következtetéshez azonban arra lett volna szükség, hogy a szakmai tudás részleteiből összeálljon egy keret, amelyet bátran lehet alkalmazni, ha bizonytalan a feldolgozás. A kevésbé jól teljesítő hallgatók inkább csak egy-egy kisebb információdarabot alkalmaztak szakmai tudásukból, ez viszont nem tette lehetővé, hogy a kontextus segítségét is igénybe vegyék a feldolgozásnál. Ezzel ellentétben az általános szövegnél „könnyebben” hoztak létre egy keretet, mert függetlenül attól, hogy mennyire állt közel az eredeti elképzelés a szándékolt jelentésnek megfelelő kerethez, mindig találhattak újabb információt és újabb keretet. Vagy éppen megtartották az eredeti keretet és ahhoz igazították a bejövő információ alapján létrehozott jelentést.

Pedagógiai implikációk

A kutatás eredményeit figyelembe véve szükségesnek látszik a hallásértési stratégiák oktatása (pl. Macaro, 2001 modellje alapján). Fontos, hogy a hallgatók tisztában legyenek a választható stratégiák tárházával, hogy aztán egyéni stílusuknak, a szövegnek és az adott feladatnak megfelelő legjobb stratégiákat alkalmazzassák. Az adott populációban, tekintettel a szakmai kommunikációban elhangzottak megértésének fontosságára, elsősorban a szakmai szövegek hallgatása kerül a középpontba. Az alulról felfelé irányuló feldolgozással párhuzamosan hangsúlyt kell fektetni a felülről lefelé irányuló feldolgozásra, különös tekintettel a megfelelő szakmai háttér aktiválására, valamint a verbális kontextus nyújtotta lehetőségek kiaknázására. Az alulról felfelé irányuló feldolgozást elsősorban a szegmentálás gyakorlásával segíthetjük, a felülről lefelé irányuló feldolgozást pedig a kompenzációs stratégiák gyakoroltatásával (Vandergrift, 2007).

Saját vizsgálódásomat a jövőre vonatkozóan két irányba szeretném kiterjeszteni: egyrészt szeretnék jóval nagyobb populációt bevonni a kutatásba, másrészt pedig szeretném a stratégia-oktatás hatását hosszú távon vizsgálni. A nagyobb populáció lehetőséget adna arra, hogy statisztikai módszerekkel elemezzem az eredményeket és általánosabb érvényű következtetésekre jussak, a longitudinális megközelítéssel pedig a hallás utáni értés készségének fejlődését is nyomon követhetném. Ez utóbbi vizsgálatok egyben a jelen kutatás korlátait is megfogalmazták, azaz egyrészt túlságosan kis létszámú minta állt rendelkezésre, ami sem a statisztikai számítások, sem az általánosabb következtetések szempontjából nem közelíti meg az optimális körülményeket, másrészt a keresztmetszeti vizsgálat nem ad lehetőséget a változások megfigyelésére és a tanítás eredményességére.

Irodalom

- Buck, G.** (2001) *Assessing listening*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cambridge ESOL** (2007) *Cambridge IELTS 6 Self Study Pack* (Cambridge Books for Cambridge Exams). Cambridge: Cambridge University Press.
- Carrier, K. A.** (2003) Improving high school English language learners' second language listening through strategy instruction. *Bilingual Research Journal* 27. pp. 383-408.
- Chamot, A. U.** (2004) Issues in language learning strategy research and teaching. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 1/1. pp. 14-26.
- Chamot, A. U.** (2005) Language learning strategy instruction: current issues and research. *Annual Review of Applied Linguistics* 25. pp. 112-130.
- Field, J.** (2004) An insight into listeners' problems: too much bottom-up or too much top-down? *System* 32/3. pp. 363-377.
- Field, J.** (2008) Revising segmentation hypotheses in first and second language listening. *System* 36. pp. 35-51.
- Goh, C. C. M.** (1998) How ESL learners with different listening abilities use comprehension strategies and tactics. *Language Teaching Research* 2/2. pp. 124-147.
- Goh, C. C. M.** (2002) Exploring listening comprehension tactics and their interaction patterns. *System* 30. pp. 185-206.
- Graham, S.** (1997) *Effective language learning. Positive strategies for advanced level language learning*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Graham, S.** (2003) Learner strategies and advanced level listening comprehension. *Language Learning Journal* 28. pp. 64-69.
- Graham, S. & Macaro, E.** (2008) Strategy instruction in listening for lower-intermediate learners of French. *Language Learning* 58/4. pp. 747-783.
- Long, D. R.** (1990) What you don't know can't help you: An exploratory study of background knowledge and second language listening comprehension. *Studies in Second Language Acquisition* 12. pp. 65-80.
- Macaro, E.** (2001) *Learning strategies in foreign and second language classrooms*. London: Continuum.
- Murphy, J. M.** (1985) *An investigation into the listening strategies of ESL college students*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 178-275).
- O'Malley, J. M., Chamot, A. U., Stewner-Manzanares, G., Russo, R. P. & Küpper, L.** (1985) Learning strategy applications with students of English as a second language. *TESOL Quarterly* 19. pp. 557-584.
- O'Malley, J. M., Chamot, A. U. and Küpper, L.** (1989) Listening comprehension strategies in second language acquisition. *Applied Linguistics* 10. pp. 418-437.
- Osada, N.** (2004) Listening comprehension research: a brief review of the past thirty years. *Dialogue* 3. pp. 53-66.
- Rost, M.** (2002) *Teaching and researching listening*. Harlow: Longman.
- Rost, M. & Ross, S.** (1991) Learner use of strategies in interaction: Typology and teachability. *Language Learning* 41. pp. 235-273.
- Rubin, J.** (1994) A review of second language listening comprehension research. *The Modern Language Journal* 78. pp. 199-221.
- Thompson, I. & Rubin, J.** (1996) Can strategy instruction improve listening comprehension? *Foreign Language Annals* 29/3. pp. 331-342.
- Vandergrift, L.** (2002) *Listening: theory and practice in modern foreign language competence*. Subject Centre for Languages, Linguistics and Area Studies Good Practice Guide. <http://www.llas.ac.uk/resources/gpg/67>. Letöltve: 2009. február 4-én.
- Vandergrift, L.** (2003) Orchestrating strategy use: Towards a model of the skilled L2 listener. *Language Learning* 53. pp. 461-494.
- Vandergrift, L.** (2007) Recent developments in second and foreign language listening comprehension research. *Language Teaching* 40. pp. 191-210.

Young, M. Y. C. (1997) A serial ordering of listening comprehension strategies used by advanced ESL learners in Hong Kong. *Asian Journal of English Language Teaching* 7. pp. 35-53.

Függelék

1. Hallásértési stratégiák (Vandergrift, 2003)

Metakognitív stratégiák

	Stratégia	Definíció
1	Tervezés	Tudatosság kialakítása arra vonatkozóan, hogy mi szükséges egy hallásértési feladat elvégzéséhez, megfelelő cselekvési terv kialakítása és/vagy egy B terv kialakítása a feladat sikeres teljesítését hátráltató problémák leküzdésére.
	1a Előre szervezés	Egy várható hallásértési feladat céljainak tisztázása és/vagy a céloknak megfelelő stratégiák tervezése.
	1b Figyelem összpontosítás	A nyelvtanuló előzetes elhatározása, hogy <i>általában</i> a hallásértési feladatra koncentrál, és figyelmen kívül hagyja az irreleváns figyelemelterelőket; a figyelem fenntartása hallgatás közben.
	1c Szelektív figyelem	A nyelvtanuló elhatározása, hogy a nyelvi input <i>specifikus aspektusaira</i> vagy a megértést és/vagy feladatmegoldást segítő szituációs részletekre <i>figyel</i> .
	1d Ön-menedzselés	Azon feltételek megértése, melyek segítenek sikeresen elvégezni a hallásértési feladatokat és e feltételek meglétének lehetőség szerinti biztosítása.
2	Monitorozás	A megértés és teljesítmény ellenőrzése, megerősítése vagy korrigálása a hallásértési feladat folyamán.
	2a A megértés monitorozása	A megértés helyi szintű ellenőrzése, megerősítése vagy korrigálása.
	2b Átfogó monitorozás	A megértés ellenőrzése, megerősítése vagy korrigálása a feladat egészen keresztül vagy a szöveg másodszori meghallgatása alapján.
3	Értékelés	A hallásértés kimenetelének ellenőrzése a teljesség és pontosság belső mércéje alapján.
4	A probléma azonosítása	A megoldást igénylő központi kérdés határozott azonosítása vagy a feladat egy olyan aspektusának azonosítása, mely akadályozza a sikeres feladatmegoldást.

Kognitív stratégiák

	Stratégia	Definíció
1	Következtetés	A szöveg vagy társalgási kontextus információinak alkalmazása a hallásértési feladattal kapcsolatos ismeretlen nyelvi egységek jelentésének kiderítésére vagy hiányzó információ pótlására.
	1a Nyelvi következtetés	Egy megnyilatkozás ismert szavainak felhasználása ismeretlen szavak jelentésének kikövetkeztetésére.
	1b Hang alapú következtetés	Hangszín és/vagy paralingvisztikai jelek felhasználása egy megnyilatkozásban előforduló ismeretlen szavak jelentésének kikövetkeztetésére.
	1c Extralingvisztikai következtetés	Háttérzajok, a beszélők közötti kapcsolat, a feladatlapon megfogalmazott nyelvi anyag vagy konkrét szituációs hivatkozások felhasználása az ismeretlen szavak jelentésének kiderítésére.
	1d Verbális kontextus alapú következtetés	A helyi mondat szinten túlmenő információ felhasználása a jelentés kiderítésére.
2	Háttértudás alkalmazása	A szövegen vagy társalgási kontextuson kívüli tudás alkalmazása és a szövegből vagy társalgásból nyert információ összekapcsolása a hiányzó információ pótlására.
	2a Személyes háttértudás	Utalás korábbi személyes tapasztalatokra.
	2b Világról szóló ismeretek	A világgal kapcsolatos tapasztalatokból nyert tudás felhasználása.
	2c Szakmai tudás alkalmazása	A szakmai/ tudományos helyzetekből nyert tudás alkalmazása.
	2d Alternatívák feltérképezése	Kérdések és a világismeret kombinációjának felhasználása a logikai lehetőségek feltérképezésére.
	2e A háttértudás kreatív alkalmazása	Szcenário-építés vagy okos perspektíva alkalmazása.
3	Képi megjelenítés	Mentális vagy tényleges képek, vagy szemléltetők alkalmazása az információ megjelenítésére.
4	Összefoglalás	A hallásértési feladatban megjelenő információ mentális vagy írott összefoglalása.
5	Fordítás	Gondolatok viszonylag szó szerinti áttétele egyik nyelvről a másikra.
6	Transzfer	Az egyik nyelv ismeretének felhasználása a másik nyelven elhangzó szöveg megértésének elősegítésére (pl. rokonnyelvek).
7	Ismétlés	Egy nyelvi egység (szó vagy kifejezés) ismétlése a hallásértési feladat végzése közben.

2. Statisztikai elemzések

1. táblázat

A stratégia típusok átlaga a különböző szövegekben

Stratégia	Átlag	Szórás
Szelektív figyelem szakmai	,87	1,922
Szelektív figyelem általános	,07	,258
Monitorozás szakmai	,13	,352
Monitorozás általános	,67	,900
Átfogó monitorozás szakmai	,00	,000
Átfogó monitorozás általános	,20	,775
Probléma azonosítás szakmai	,87	,834
Probléma azonosítás általános	,47	,640
Hang alapú következtetés szakmai	,00	,000
Hang alapú következtetés általános	,40	,507
Extralingvisztikai következtetés szakmai	,00	,000
Extralingvisztikai következtetés általános	,07	,258
Verbális kontextus alapú következtetés szakmai	,73	,961
Verbális alapú következtetés általános	1,33	1,113
Személyes háttértudás szakmai	,07	,258
Személyes háttértudás általános	,00	,000
Világról szóló ismeretek szakmai	,13	,352
Világról szóló ismeretek általános	3,00	2,803
Szakmai tudás alkalmazása szakmai	4,60	1,724
Szakmai tudás alkalmazása általános	,00	,000
Alternatívák feltérképezése szakmai	,33	1,047
Alternatívák feltérképezése általános	,47	1,302
Összefoglalás szakmai	,13	,352
Összefoglalás általános	,13	,352
Transzfer szakmai	,20	,561
Transzfer általános	,20	,561
Ismétlés szakmai	1,27	1,792
Ismétlés általános	2,07	2,219

2. táblázat

A szakmai és az általános szövegben alkalmazott stratégiák összevetése

	Szakmai – általános	t	Szignifikancia
1. pár	szelektív figyelem szakmai – szelektív figyelem általános	1,572	,138
2. pár	monitorozás szakmai – monitorozás általános	-2,086	,056
3. pár	átfogó monitorozás szakmai – átfogó monitorozás általános	-1,000	,334
4. pár	probléma azonosítás szakmai – probléma azonosítás általános	1,572	,138
5. pár	hang alapú következtetés szakmai – hang alapú következtetés általános	-3,055	,009
6. pár	extralingvisztikai következtetés szakmai – extralingvisztikai következtetés általános	-1,000	,334
7. pár	verbális kontextus alapú következtetés szakmai – verbális kontextus alapú következtetés általános	-1,457	,167
8. pár	személyes háttértudás szakmai – személyes háttértudás általános	1,000	,334
9. pár	világismeret szakmai – világismeret általános	-3,895	,002
10. pár	szakmai háttér szakmai – szakmai háttér általános	10,335	,000
11. pár	alternatívák feltérképezése szakmai – alternatívák feltérképezése általános	-1,000	,334
12. pár	összefoglalás szakmai – összefoglalás általános	,000	1,000
13. pár	transzfer szakmai – transzfer általános	,000	1,000
14. pár	ismétlés szakmai – ismétlés általános	-1,544	,145

		Szelektív figyelem szakmai	Szelektív figyelem általános	Monitor szakmai	Monitor általános	Átfogó monitor szakmai	Átfogó monitor általános	Probl az szakmai	Probl az általános	Hangköv szakmai	Hangköv általános	Extraling köv szakmai	Extraling köv általános	Kontköv szakmai	Kontköv általános
Szakmai pontszám	Korrelációs együttható	,318	,188	,253	-,210	,	,344	,337	,058	,	,143	,	,344	,675**	-,458
	Szig. (2 oldali)	,249	,503	,364	,452	,	,209	,219	,836	,	,610	,	,209	,006	,086
	N	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Általános pontszám	Korrelációs együttható	,160	,406	,046	-,341	,	,406	,099	-,244	,	,207	,	,406	,564*	-,408
	Szig. (2 oldali)	,570	,133	,871	,214	,	,133	,726	,382	,	,460	,	,133	,029	,131
	N	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Össz pontszám	Korrelációs együttható	,307	,312	,206	-,353	,	,436	,284	-,104	,	,159	,	,436	,669**	-,492
	Szig. (2 oldali)	,266	,258	,462	,197	,	,104	,305	,713	,	,572	,	,104	,006	,063

** A korreláció a $p = ,01$ szinten szignifikáns

* A korreláció a $p = ,05$ szinten szignifikáns

		Szem háttér szakmai	Szem háttér általános	Világism szakmai	Világism általános	Szakmai tudás szakmai	Szakmai tudás általános	Alternatívák szakmai	Alternatívák általános	Összefogl szakmai	Összefogl általános	Transzfer szakmai	Transzfer általános	Ismétlés szakmai	Ismétlés általános
Szakmai pontszám	Korrelációs együttható	,188	,	,253	-,439	-,086	,	,000	,000	,390	-,184	,018	,446	-,057	-,428
	Szig. (2 oldali)	,503	,	,364	,102	,759	,	1,000	1,000	,150	,512	,948	,096	,840	,111
	N	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Általános pontszám	Korrelációs együttható	-,062	,	,252	-,600*	-,181	,	-,311	,102	,596*	,000	-,284	,079	-,093	-,556*
	Szig. (2 oldali)	,825	,	,365	,018	,519	,	,259	,717	,019	1,000	,306	,779	,741	,031
	N	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Össz pontszám	Korrelációs együttható	,093	,	,297	-,611*	-,224	,	-,143	,125	,549*	-,183	-,097	,286	,022	-,460
	Szig. (2 oldali)	,740	,	,282	,016	,422	,	,611	,657	,034	,514	,730	,302	,939	,084

** A korreláció a $p = ,01$ szinten szignifikáns

* A korreláció a $p = ,05$ szinten szignifikáns

3. táblázat

A stratégiák és az eredmény korrelációja

BÓNA JUDIT ÉS IMRE ANGÉLA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

*bona_judit@freemail.hu, angelai@freemail.hu***Felnőttek hangos olvasása az életkor, a nem és a foglalkozás függvényében**

In everyday life it can often happen that we have to read something aloud. When we do this, it shows how fluently we can read, whether we can interpret the text and whether we can read the interpreted text aloud. As far as we know no survey has been conducted on this special skill amongst adult Hungarian native speakers. The current survey investigates this issue, with the help of the BEA. 25 males and 25 females aged between 20 and 76 took part in the survey. Each participant had to read the same text aloud. In the recorded readings we analyzed the reading mistakes, the speech and articulation rate, the location and length of pauses, the stress and intonation, and how intelligible and comprehensible the reading was. With the results we can find out what typical mistakes adults make when reading aloud. We can also explore whether it is the reading (decoding) itself or the pronunciation/articulation or the interpretation of the text which present difficulties for them.

Bevezetés

A hétköznapi életben gyakran előfordulhat, hogy valamit hangosan fel kell olvasnunk. A hangos olvasás árulkodik arról, hogy mennyire tudunk folyékonyan olvasni, gyakorlott olvasók/felolvasók vagyunk-e, illetve képesek vagyunk-e értelmezni, és értelmezve meghangosítani egy szöveget.

Olvasni tudásunk részben a nyelvi megértésen, részben pedig a dekódoláson alapul (Tóth, 2002; Gósy, 2005). Ahhoz, hogy egy írott szöveget megértsünk, értenünk kell a beszélt nyelvet, valamint ismernünk kell a nyelv formális szerkezetét is. A fonológiai tudatosság azt jelenti, hogy képesek vagyunk a nyelv hangjainak pontos észlelésére és megkülönböztetésére. A szintaktikai szabályok ismerete lehetővé teszi, hogy a különböző szófajú szavakat egy mondaton belül a megfelelő sorrendben alkalmazzuk, míg a szavak jelentését a szemantikai tudatosság veszi figyelembe. A nyelvi tudásnak e három szintjét kiegészíti a háttértudás, ami az életünk során végbement interakciók során felhalmozott, elsajátított ismereteket, tapasztalatokat foglalja magába. A dekódoláshoz szükséges a jelkulcs ismerete (betűk és fonémák megfeleltetése) és a megfelelő lexikai tudás. A betűket használó írásrendszereknél az olvasáshoz elengedhetetlen az alfabetikus elv felismerése is (Perfetti, 1999). Számos pszicholingvisztikai kutatás igazolta, hogy lényeges különbség van a kezdők és az olvasni jól tudók dekódolási stratégiáiban (Ehri & Wilce, 1987; Samuels, 1994). Utóbbiaknál a tervszerű fonológiai dekódolást megelőzi a vizuális és fonológiai jelzőingerek használata,

illetve nagy szerepe van a folyamatban az automatizmusnak. Különbségek figyelhetők meg továbbá a két csoport között a szemmozgás minőségében (Nodline & Simmons, 1974), a grafikus információ és a kontextus hasznosításában is (Tóth, 2002). A kognitív tényezőkön kívül az olvasás folyamatában jelentős szerep jut az emlékezetnek és a figyelemnek is. Fontos megjegyezni, hogy a nyelvi megértés és a dekódolás kölcsönösen támaszkodik egymásra, önmagában egyik sem elegendő az olvasás mechanizmusához. Ebből következően kimondható: aki nehézséggel küzd az olvasottak megértésében, minden esetben problémája van vagy a nyelvi megértéssel, vagy a dekódolással, vagy mindkettővel.

Egy szöveg megértését, ill. az olvasás minőségét számos tényező befolyásolja. Meghatározó, milyen céllal olvasunk, mennyi ismert és új információt tartalmaz a szöveg (Shebilske & Fischer, 1981), az olvasó mennyire képes nagyobb egységekben olvasni, milyen a szövegben a sorrendi kötöttség és a kontextus (Erlach & Rayner, 1981), milyen a szövegtípus (Frase & Schwartz, 1979). Nem mellékes az sem, hogy a szöveget némán olvassuk-e vagy hangosan. Mi a különbség a néma és a hangos olvasás között? Néma olvasás során inkább a vizuális feldolgozó területek aktiválódnak, míg a hangos olvasásnál a beszédfeldolgozó területeken következik be az aktiválódás (Berninger, 1996). Megfigyelések szerint a szájmozgás nélküli olvasás tanult szokás, a természetes dolog az ajkak mozgása. A gyermekek is először hangosan tanulnak meg olvasni az iskolában, a néma olvasás fázisa csak ez után következik. Ennek ellenére számos esetben megfigyelhetjük, hogy az idősebbek sem tudnak rutinból jól hangosan felolvasni. Green (1998) felső tagozatos diákjainál azt tapasztalta, hogy ha a diákoknak hangosan kell felolvasniuk valamit, akkor sokan kényelmetlenül érzik magukat a feladat teljesítésekor, s általában az egész feldolgozandó szöveget is rosszul vagy rosszabbul értik, hiszen a feladat nehézsége miatt leginkább csak azokra a részekre koncentrálnak, amiket nekik kell felolvasni, hogy abban ne hibázzanak. Az egyébként is gyengén olvasóknak a hangos olvasás hatalmas kihívást jelent.

A hangos olvasás közben vétett hibákkal kapcsolatos korai vizsgálatok egyikét Fairbanks (1937, idézi Tóth, 2002: 49) végezte. Ő egyetemistákat osztott jól és rosszul olvasók csoportjába aszerint, hogy a néma olvasás utáni szövegértési feladatban milyen teljesítményt értek el. Mérései alapján a hangos olvasásban a gyengén olvasók majdnem háromszor annyi hibát vétettek, mint a jól olvasók (100 szóra vetítve átlagosan 5,8 hibát szemben a 2,1 hibával), és jellegzetes képet mutattak a hibák is. Mindkét csoportban a helyettesítés fordult elő a leggyakrabban, de amíg a gyengén olvasók 51%-a úgy olvasott mást, hogy jelentősen megváltoztatta a jelentést, addig ez a jól olvasóknál nem fordult elő. A jól olvasóknál a korrekció is gyakrabban fordult elő mint a gyengén olvasóknál. A szakirodalomban ismert kutatások részben a kontextushasználat függvényében előforduló hibák (Biemiller, 1970; Weber, 1970; Cohen, 1974-1975), részben a

javítások és a hibák elkerüléséhez alkalmazott olvasási stratégiák szempontjából (Willows & Ryan, 1981; Juel, 1980) vizsgálják a hangos olvasást.

A magyar anyanyelvű felnőttek körében tudomásunk szerint eddig nagyon kevés hangos olvasást vizsgáló felmérést végeztek, és ezek is elsősorban a pedagógusjelölt főiskolai hallgatók vagy egyetemisták hangos olvasását elemezték (Adamikné Jászó, 2000; Meleg, 2008). Adamikné Jászó Anna (2000) mintegy 10 év különbséggel vizsgálta pedagógusjelölt hallgatóinak a hangos olvasását. Eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar beszéd tempója kissé gyorsul, az artikuláció pontatlanabbá válik, az olvasás színvonala pedig fokozatosan romlik. Egy saját kutatásunkban (Bóna, 2004) hasonló eredményeket kaptunk; azt találtuk, hogy az átlagosnál szebben beszélő, kiejtési versenyeken induló hallgatóknál is tapasztalhatók olvasási hibák, pontatlan artikuláció, rosszszul értelmező tagolás, illetve helytelen intonáció. Meleg Kata (2008) vizsgálatában bölcsészhallgatók megakadásjelenségeit elemezte csendes környezetben, illetve zenehallgatás közbeni felolvasáskor. Elemzésesei alapján arra a megállapításra jutott, hogy hangos olvasáskor a nyelvi tervezésre nem kell gondot fordítani, hiszen a nyelvi forma eleve adott. A nehézségek a produkciós folyamat nyelvi tervezést követő szintjein jelentkeznek, amelyek számszerűsítve is tükröződnek a megakadások arányában; azok létrejöttében a vizuális input szerepe (pl. optikai csalódás) hangsúlyosabb.

A jelen kutatásban azt vizsgáljuk, hogy a különböző életkorú, nemű és foglalkozású, magyar anyanyelvű beszélők hogyan tudnak meghangosítani egy egyszerű, tudományos ismeretterjesztő szöveget. Hipotéziseink szerint az adatközlők többsége az olvasási hibák mellett több bizonytalansági és értelmezési hibát is vét. Továbbá feltételezzük azt is, hogy a hangos olvasás minősége függ a felolvasó életkorától, illetve a foglalkozásától, de kevésbé függ a nemétől.

Feltételezésünk szerint az életkor úgy befolyásolja a felolvasást, hogy a legidősebbek szignifikánsan lassabban olvasnak fel, mint a legfiatalabbak, illetve több szünetet tartanak a felolvasás közben. Ennek elsősorban fiziológiai okai vannak, hiszen a csökkent tüdőkapacitás miatt az idősek gyakrabban vesznek levegőt a beszéd során, illetve a beszédszervek általános előregedése és a kognitív funkciók lassulása a beszéd- és az artikulációs tempó csökkenését okozza (Balázs, 1993).

A foglalkozás tekintetében azt várjuk, hogy azok a felolvasók, akiknek a mindennapi munkaeszközüik a beszéd, pontosabban fognak felolvasni, illetőleg előadásuk értő-értető lesz. Ilyenek például a tanárok, a logopédusok, a rádiós munkatársak vagy az amatőr színjátszók, illetve azok a bölcsészhallgatók, akik egyrészt tanulnak retorikát, másrészt az egyetemen gyakran kell a csoporttársaik előtt előadást tartaniuk.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

Vizsgálatunkhoz a BEA (Beszélt nyelvi adatbázis; vö. Gósy, 2008) hangfelvételeiből választottunk ki ötvenet. A kiválasztott hanganyagok 25 női és 25 férfi adatközlőtől származtak; életkoruk 20-77 év (a legfiatalabb nő 22 éves, a legidősebb 77 éves volt; a legfiatalabb férfi 20 éves, a legidősebb 71 éves volt). A végzettség tekintetében az adatközlők között szerepelt csak általános iskolát, illetve egyetemet végzett személy is. Ennek megfelelően az adatközlők foglalkozása a legkülönbözőbb volt: több tanár, bölcsészhallgató, gyógypedagógus (logopédus), előadóművész, mérnök, fogorvos, hangszakértő, kertépítő, szerelő, cserépkályha- és kandallókészítő stb. volt. 25 adatközlő foglalkozása (tanár, logopédus, előadóművész, pap, lelkész, bölcsészhallgató) a beszédhez volt köthető, 25 főnek pedig a munkája során nem kellett előadásokat tartania.

Az adatközlők feladata az volt, hogy egy tudományos ismeretterjesztő szöveget olvassanak fel, amelyet előzetesen átolvashattak, értelmezhettek. A felolvasások csendesített szobában, digitálisan kerültek rögzítésre.

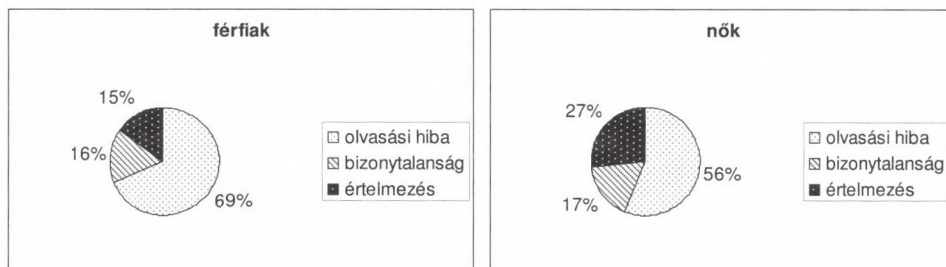
A felvételekben elemeztük az olvasási hibákat; a beszéd- és artikulációs tempót; a szünetek helyét és hosszát; a hangsúlyozást és a beszéddallamot; illetve értékeltük az olvasás „minőségét”, vagyis azt, hogy mennyire volt képes az adatközlő az értő-értető felolvasásra.

Összesen mintegy 108 percnyi (6471,123 mp) hanganyagot dolgoztunk fel. Az akusztikai elemzéseket a Praat 5.0-val (Boersma & Weenink, 1998); a statisztikai elemzéseket (egytényezős varianciaanalízis, Pearson-korreláció) az SPSS 13.0-mal végeztük.

Eredmények

Az értő-értető felolvasáshoz a pontos dekódolás mellett az olvasottak helyes értelmezésére, majd a megfelelő megformálására van szükség. Szubjektív ítéletünk alapján az adatközlők mindössze 42%-a volt képes az értő-értető felolvasásra. Hibátlan felolvasást egyikük sem produkált; egy személy volt (foglalkozása logopédus), aki mindössze egyetlen hibát, ketten pedig két hibát ejtettek. A többi felolvasó beszédprodukciónak több olvasási, bizonytalansági és/vagy értelmezési hibát adatoltunk.

A hibák típusainak aránya a nemek függvényében az 1. ábrán olvasható. Olvasási hibának tekintettük a hang- vagy szócserét, -kihagyást, -betoldást, illetve a sorrendiségi hibákat. A bizonytalanságra utaló hibák megegyeztek a spontán beszédben is megjelenő bizonytalansági hibákkal (hezitálás, újraindítás, nyújtás stb.); míg az értelmezési nehézségre a szupraszegmentális szint hibái utaltak.

1. ábra

Az olvasási hibák típusainak aránya

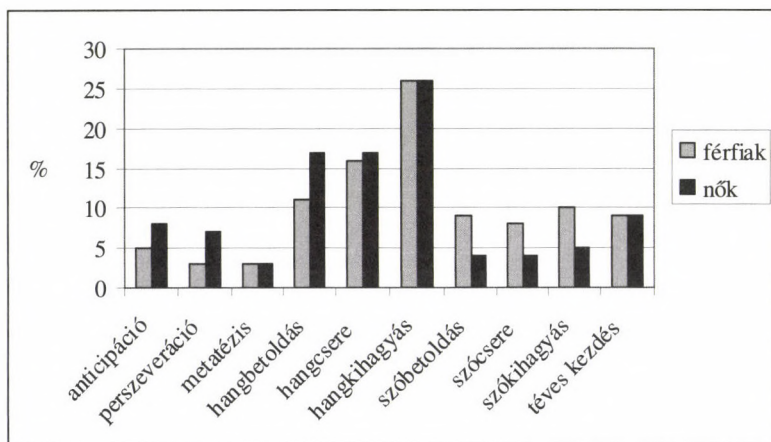
A férfiak valamivel több megakadást produkáltak (217 db) mint a nők (191 db), és a hibatípusok (olvasási, bizonytalansági vagy értelmezési hiba) aránya is különbözik a két nemnél. A nők kevesebb olvasási hibát vétettek mint a férfiak, de több értelmezési hibájuk volt.

A hanganyagban összesen 256 olvasási hibát találtunk, a legnagyobb számban a hang- és a szótagkihagyások fordultak elő. Ezek között a leggyakrabban olyan eseteket találtunk, amelyekben egy többes számú szóalakot egyes számban olvasott fel az adatközlő (például *piacon piacokon* helyett); vagy a -hat/-het képzővel ellátott igék esetében hagyták el a képzőt a felolvasók (például *károsítja károsíthatja* helyett). Egy többes számban álló szót az adatközlők 60%-a (30 fő) eltévesztett: a *mutathatóak* szót *mutathatóknak* olvasták. Ennek egyrészt a tévesen meghangosított szó gyakorisága lehetett az oka, másrészt az, hogy mind az eredeti, mind a tévesztett szóalak megtalálható a magyarban.

Viszonylag nagy számban találtunk hangcseréket is a beszédprodukciókban. Ilyenkor a felolvasó az eredeti szó egyetlen hangját cserélte fel egy másik hanggal. Az esetek többségében egy az eredetivel azonos vagy nagyon hasonló jelentésű szót produkált az adatközlő (például *nem* a *sem* helyett – mindkettő tagadószó). Több hangcserét adatoltunk az idegen szavak meghangosításakor is; az adatközlőknek nehézséget okozott a *primőr* és az *importált* szavak felolvasása.

A legtöbb hibát a már említett *mutathatóak*, illetve a *megbetegedéseket* szavak felolvasásakor adatoltuk. A hibák mindössze 19,9%-át (51 db-ot) javították a beszélők.

A nők és a férfiak között az olvasási hibák típusaiban is találtunk különbséget (2. ábra). Mindkét nem esetében a leggyakoribb olvasási hiba a hangkihagyás volt; a szókihagyás, szóbetoldás, szócsere inkább a férfiakra; a hangbetoldás, illetve a sorrendiségi hibák (anticipáció, perszeveráció) pedig inkább a nőkre voltak jellemzőek. Az életkor és a hibák száma között nem találtunk összefüggést ($r = 0,161$; $p = 0,263$); míg a foglalkozás viszonylatában szignifikáns különbség volt a két csoport között ($F(1, 48) = 9,466$; $p \leq 0,003$).

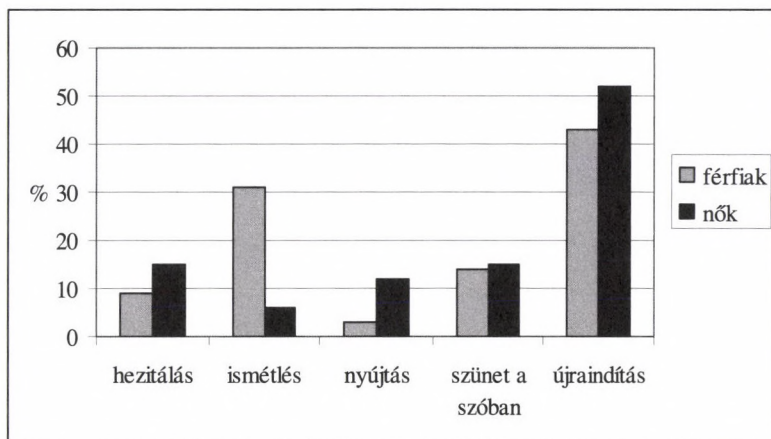

2. ábra

Az olvasási hibák típusai férfiaknál és nőknél
(100%-nak az egyes nemeknél adatolt összes olvasási hibát tekintettük.)

Az adatközlők 73 darab bizonytalansági megakadást produkáltak. A bizonytalansági hibák eloszlása a nemek függvényében a 3. ábrán olvasható. A leggyakoribb bizonytalansági hiba (az esetek 43%-a) az újraindítás volt, amely elsősorban a hosszabb toldalékolt szavak kiejtésekor fordult elő (például *muta mutatható* □ *mutathatóak ki, ahol i ahol immunrendszeri*). A férfiaknál jóval gyakoribb volt az ismétlés mint a nőknél, míg a nőknél több nyújtást adatoltunk. Az

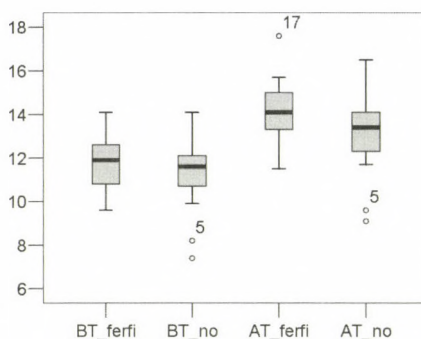
életkor nem befolyásolta a bizonytalansági megakadások előfordulását; a foglalkozás tekintetében a bizonytalansági megakadások összefüggést mutattak az olvasási hibák arányaival.

3. ábra

*A bizonytalansági megakadások aránya a nemek függvényében
(100%-nak az egyes nemeknél adatolt összes bizonytalansági hibát tekintettük.)*

Megvizsgáltuk a beszédprodukciók temporális sajátosságait. Mind a beszédtempó, mind az artikulációs tempó értékei széles tartományban szórtak; volt olyan adatközlő, aki nagyon lassú tempóban, és volt, aki igen gyorsan olvasta fel a szöveget. A leglassabb beszédtempóra 7,4 hang/s-ot, a leggyorsabbra 14,1 hang/s-ot mértünk. A leglassabb artikulációs tempó 9,1 hang/s, a leggyorsabb 17,6 hang/s volt. A két nem között csak az artikulációs tempóban találtunk szignifikáns különbséget: az egytényezős varianciaanalízis szerint $F(1, 48) = 6,034$; $p \leq 0,018$ (4. ábra).

4. ábra

A beszédtempó és az artikulációs tempó átlagának szórása

A lassú tempó egyrészt az életkori sajátosságoknak, másrészt az olvasásban, felolvasásban való járatlanságnak volt köszönhető. Az életkor és a beszédtempó között szignifikáns, közepes erősségű negatív korrelációt találtunk ($r = -0,524$; $p \leq 0,001$), azaz az idősebb beszélők beszédtempója szignifikánsan lassabb volt, mint a fiatalabb beszélőké (ez megfelel a szakirodalomból is jól ismert ténynek; vö. Balázs, 1993). Hasonló eredmények születtek az artikulációs tempó esetében is ($r = -0,596$; $p \leq 0,001$). A leglassabb beszéd- és artikulációs tempójú adatközlő ugyanakkor nem a legidősebb életkorú személyek közül került ki, mindössze 49 éves volt. A lassú tempóértékeire a hangos olvasásban való gyakorlatlansága (sok olvasási és bizonytalansági hiba) lehet a magyarázat.

Átlagosan a beszédidő 15%-ában tartottak szünetet az adatközlők (szóródás: 8-24%). A szünetek száma 23-75 db között szórt. A tagoltsági paraméter azt mutatja meg, hogy mennyire folyamatos az elhangzó beszéd, azaz a beszélő hány szavanként tart szünetet. Minél nagyobb ez a szám, annál folyamatosabb a beszéd. A legfolyamatosabb beszédprodukciónak tagoltsági paramétere 10,3; a leg-töredezettebb felolvasásé 3,3 volt.

A legtöbb szünetet az az adatközlő tartotta, aki a legtöbb hibával olvasta fel a szöveget. Ez arra enged következtetni, hogy a szünettartások gyakorisága elsősorban az olvasás bizonytalanságával függ össze. A legrövidebb szünet 34 ms, a leghosszabb 4220 ms volt. Mivel az életkor előrehaladtával csökken a tüdőkapacitás, azt feltételeztük, hogy a legidősebbek fogják a legtöbb és a legnagyobb arányú szüneteket produkálni. A statisztikai adatok azonban ezt nem támasztották alá (sem az életkor és a szünetek száma, sem az életkor és a szünetek aránya között nem találtunk szignifikáns korrelációt); a (darabszámra és arányaiban is) legtöbb szünetet egy általános iskolát végzett 27 éves férfi tartotta, akinek az olvasásban való járatlanságát a hibáinak nagy száma is jelezte.

A szünetek számában nem volt különbség a két nem között: átlagosan 39 db szünetet tartottak a felolvasók, a szórás a férfiaknál 25-75 db; a nőknél 23-68 db. Ez 6,4 szavankénti szünettartást jelent. A férfiak átlagosan 17%-nyi szünetet tartottak (szóródás: 10-24%), a nők 14%-nyit (szóródás: 8-21%). A szünetek hosszában férfiak és nők között szignifikáns különbség volt: $F(1,1960) = 14,140$; $p \leq 0,00$.

A helytelen szünettartást (azaz amikor a felolvasó olyan helyen tart szünetet, ahol nincs szakaszhatár; és ezáltal nehezíti a szöveg hallás alapú megértését) tagolási hibának tekintjük, amely a szöveg meg nem értéséből, olvasási bizonytalanságból, illetőleg a szöveg meghangosításában való járatlanságból származhat. Összesen 94 db tagolási hibát adatoltunk. Ezeknek 43%-ában jelző és jelzett szó között állt szünet (*a környező területek □ élővilágát, daganatos □ megbetegedéseket okozhatnak*); 11%-ban névelő és főnév között (*a □ szezonális terméseiktől*); 6%-ban fordult elő szünet a szóban (*kártevők kártevők □ re*); 40%-ban pedig mondat szintű volt a tagolási hiba (például kötőszó után állt szünet; az *is* partikulát szünet előzte meg stb.). A tagolási hibák megjelenése nem függött sem a nemtől, sem az életkortól; viszont a gyengén, sok hibával olvasók több tagolási hibát vétettek.

16 darab hangsúlyhibát is adatoltunk a hanganyagban, nem szerinti és életkor szerinti különbséget itt sem találtunk. Ennek 56%-a (9 db) jelzős szerkezetben fordult elő; az adatközlők a magyarra jellemző hangsúlyszabálytól eltérően nem a jelzőre tették a főhangsúlyt, hanem a jelzett szóra (például *NÖvényvédő szerek* helyett *növényvédő SZERek*; *FEjes saláta* helyett *fejes SALáta*). Előfordult hangsúlyhiba, például összetett szó belsejében (*növényvédőszer-TARTalmát*; *vitaminFORrás* – helyesen: *NÖvényvédőszer-tartalmát*; *Vitaminforrás*), illetve toldalékon is (*BOLtokban* helyett *boltokBAN*).

Az intonáció tekintetében négy csoportba osztottuk a felolvasásokat: helyesen intonált, hibásan intonált, túlintonált (éneklős), illetve monoton beszéd. A hibásan intonált beszédprodukciók nem voltak sem monotonak, sem túlintonáltak, viszont a beszélő egyes helyeken nem az elvárt dallamot valósította meg. Szubjektív ítéletünk alapján a beszélők 38%-a hangosította meg helyes intonációval a szöveget. 20%-uk vétett intonációs hibákat, 36%-uk felolvasása monoton, 6%-uk felolvasása pedig túlintonált volt.

A tagolási, a hangsúlyozási, illetve az intonációs hibák a pontatlan megértésről és/vagy a hangos olvasásban való gyakorlatlanságról árulkodnak. Az értelmezési hibák típusai azonos arányban fordultak elő a két nemnél. (100%-nak itt is az egyes nemeknél adatolt értelmezési hibákat tekintettük.) Ez azt jelenti, hogy bár a nőknél több értelmezési hibát adatoltunk, de mind a nőknél, mind a férfiaknál az értelmezési hibák majdnem 100%-a tagolási hiba volt.

Összefoglalás, következtetések

A jelen kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy miként olvasnak hangosan a magyar felnőttek. Bár kutatásunkat kis számú adatközlő felolvasásában végeztük, eredményeink tendenciaszerűen nagyobb létszámú csoportra is igazak lehetnek. Az eredmények azt mutatják, hogy már az olvasott szöveg dekódolásánál is sok felnőttnek komoly problémái vannak. A dekódolási nehézségek (olvasási hibák) feltehetően kevesebbszer fordulnak elő, ha a felnőtt gyakorlott beszélő/felolvasó; ez a gyakorlottság azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a beszélő képes az értő-értető felolvasásra. Sokszor a felolvasás unott benyomást kelt, vagy azt, hogy a beszélő hamar túl akar lenni a feladaton.

Azt vártuk, hogy az életkor befolyással lesz az olvasás minőségére. Összevettük a temporális sajátosságokat, illetve a megakadások számát az életkorokkal. Az adatok szerint az életkor vonatkozásában csak a temporális sajátosságokban található eltérés, azaz szignifikáns negatív korreláció van az életkor és a beszédtempó, illetve az artikulációs tempó között (beszédtempó: $r = -0,524$; $p \leq 0,001$; artikulációs tempó: $r = -0,596$; $p \leq 0,001$). Nincs összefüggés a szünetezés, illetve a megakadások és az életkor között.

A nemek tekintetében azt találtuk, hogy hasonlóan a spontán beszédhez (vö. Horváth, 2007) a felolvasásban is vannak olyan megakadások, amelyek inkább a férfiakra, és olyanok, amelyek inkább a nőkre jellemzők. A vizsgált adatközlők közül a nők kevesebbet hibáztak a felolvasás során mint a férfiak; de több értelmezési nehézséget adatoltunk náluk.

Az olvasás minőségét a legjobban a felolvasásban való gyakorlottság befolyásolta, ugyanakkor volt olyan tanár is, akinél több olvasási és értelmezési hibát találtunk.

Mindezek alapján elmondható, hogy az olvasás tekintetében sajnos sok felnőtt az alsós gyermekek szintjén marad.

Irodalom

- Adamikné Jászó A.** (2000) Változott-e húsz év alatt a főiskolások kiejtése és olvasása? *Beszédkutató* 2000. 124-131.
- Balázs B.** (1993) Az időskori hangképzés jellemzői. *Beszédkutató* '93. 156-165.
- Berninger, V.** (1996) *Reading and writing acquisition. A developmental neuropsychological perspective.* Colorado – Oxford: Westview Press.
- Biemiller, A.** (1970) The development of the use of graphic and contextual information as children learn to read. *Reading Research Quarterly*, 6. pp. 75-96.
- Boersma, P. & Weenink, D.** (1998) *Praat: doing phonetics by computer* (Version 5.0.1). http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html.
- Bóna J.** (2004) Tanárjelöltek beszédprodukciója felolvasáskor. *Magyar Nyelvőr* 128. 158-165.
- Cohen, A. S.** (1974-1975) Oral reading errors of first grade children taught by a code emphasis approach. *Reading Research Quarterly*, 10. pp. 616-650.
- Ehri, L. C. & Wilce, L. S.** (1987) Cipher versus cue reading: An experiment in decoding acquisition. *Journal of Educational Psychology*, 79. pp. 3-13.
- Erlich, S. F. & Rayner, K.** (1981) Contextual effects on word perception and eye movement during reading. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 20. pp. 641-655.
- Fairbanks, G.** (1937) The relation between eye-movements and voice in the oral reading of good and poor silent readers. *Psychological Monographs*, 48. pp. 78-107.
- Frase, L. T. & Schwartz, B. J.** (1979) Typographical cues that facilitate comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 71. pp. 197-206.
- Gósy M.** (2005) *Pszicholingvisztika.* Budapest: Osiris.
- Gósy M.** (2008) BEA. Beszélt nyelvi adatbázis. *Beszédkutató* 2008.
- Green, M.** (1998) Rapid retrieval of information: reading aloud with a purpose. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 41. pp. 306-307.
- Horváth V.** (2007) Vannak-e „női” és „férfi” megakadásjelenségek a spontán beszédben? *Magyar Nyelvőr* 131. 315-323.
- Juel, C.** (1980) Comparison of word identification strategies with varying context, word type, and read skill. *Reading Research Quarterly*, 15. pp. 358-376.
- Meleg K.** (2008) *Megakadásjelenségek hangos olvasáskor.* OTDK-dolgozat.
- Nodine, C. F. & Simmons, F. G.** (1974) Processing distinctive features in the differentiation of letterlike symbols. *Journal of Experimental Psychology*, 103. pp. 21-28.
- Perfetti, Charles A.** (1999) Comprehending written language: A blueprint of the reader. In: Brown, C. M. and Hagoort, P. (eds.). *The neurocognition of language processing.* Oxford: Oxford University Press. 167-208.
- Samuels, S. J.** (1994) Toward a theory of automatic information processing in reading. In: Ruddell, R. B., Ruddell, M. R. and Singer, H. (eds.). *Theoretical models and processes of reading.* Newark, International Reading Association. 816-838.
- Shebilske, W. L. & Fischer, D. F.** (1981) Eye movements reveal components of flexible reading strategies. In: Kamil, M. L. (ed.). *Directions in reading: Research and instruction.* Washington, D. C.: National Reading Conference.
- Tóth L.** (2002) Az olvasás pszichológiai alapjai. Debrecen: Pedellus Tankönyvkiadó.
- Weber, R. M.** (1970) First graders' use of grammatical context in reading. In: Levin, H. and Williams, J. P. (eds.). *Basic studies on reading.* New York: Basic Books.
- Willows, D. M. & Ryan, E. B.** (1981) Differential utilization of syntactic and semantic information by skilled and less skilled readers in the intermediate grades. *Journal of Educational Psychology*, 73. pp. 607-615.

Kontra Miklós – Bakró-Nagy Marianne
(szerk.)

A NYELVÉSZETRŐL – EGYES SZÁM, ELSŐ SZEMÉLYBEN II.

2009. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudomá-
nyi Kara. 233 pp.

ISBN 978-963-482-3

Ára: 1000 Ft

A könyvben a nyelvészettel és saját pályafutásukkal kapcsolatos hat
kérdésre válaszolnak a következő nyelvészek:

*Balogh Lajos, Bánréti Zoltán, Békési Imre, Csúcs Sándor, †Décsy
Gyula, Fodor István, Kara György, Kassai Ilona, Keresztes László,
Keszler Borbála, Kiss Jenő, Kiss Sándor, Klaudy Kinga, Kocsány Pi-
roska, Mátai Mária, Nyomárkay István, Péntek János, Sebestyén Ár-
pád, Szende Tamás, Szépe György, Varga László.*

Megvásárolható:

Budapesten az Írók Boltjában, a Gondolat Kiadó boltjában és az EL-
TE BTK könyvesboltjában,
Debrecenben az egyetemi könyvesboltban,
Piliscsabán az egyetemi könyvesboltban,
Szegeden az egyetemi könyvesboltban (TIK), valamint a Sík Sándor
Könyvesboltban.

RÁKLI VERONIKA

ELTE BTK, Magyar Nyelvészeti PhD Program

rakroni@yahoo.com**A hírolvasás temporális sajátosságai**

Radio newsreaders read well-formed Hungarian sentences. The audience perceives and comprehends the news on the basis of the heard texts. Therefore, the newsreader should have a well articulated speech, moreover s/he should provide an excellent speaking performance.

The news-reader is supposed to consciously use the suprasegmental factors of speech. The goal of the present research is to analyze the temporal factors of news-reading. The task of the 4 subjects of the experiment (two young, one middle-aged, and one old news-readers) was to read aloud short news (the same five texts). The reading performances were recorded and analyzed according to their articulation and speech tempo as well as their pauses. Our findings confirmed that there are considerable differences concerning the temporal patterns of the read news between the commercial and non-commercial radios.

Bevezetés

A rádiós hírszerkesztő a magyar nyelv szabályai alapján megformált híreket mikrofon előtt olvassa fel. A hallgatók a hírekkel a beszéd közegén keresztül érintkeznek. A hírszerkesztőnek azonban nem átlagos beszédteljesítményt kell nyújtania, hanem a beszéd művészetének kell lennie. A hírszerkesztő a beszéd hivatásos művelője, aki ismeri és alkalmazza a beszéd normatív szupraszegmentális tényezőit. A szupraszegmentumok – a beszéd dallama, hangsúlyviszonyok, beszédtempó, szünetek, beszédritmus, hangerő és hangszín – létrehozása az átlagos beszélő számára kevésbé kontrollálható, mint a beszédhangok sorozatáé, a korrekciós folyamatok szinte egyáltalán nem működnek ezen a szinten (Gósy, 2004). Ezzel szemben a hírszerkesztőknek, hírolvasóknak tudatosan kell használniuk a szövegfonetikai eszközöket (elnevezés l. Wacha, 1973).

Ha egy szövegrészletet hallunk, hamar el tudjuk dönteni, hogy milyen műfajú a szöveg. A döntés meghozatalában segítségünkre van a szöveg tartalma, felépítése, stílusa, mondatszerkezete stb. Az is ismeretes, hogy az egyes műfajoknak sajátos hangzásviláguk van: más a hangzása a prédikációnak és más a híreknek. Ez arra enged következtetni, hogy egy-egy műfaj meghatározott, jól körülhatárolt szupraszegmentumokkal rendelkezik. Wacha Imre egyik tanulmányában (Wacha, 1974) felvetette, hogy ha a műfajokról többet szeretnénk megtudni, akkor a szövegek elemzésénél a morfológiai, lexikológiai vagy mondattani vizsgáldáson túl érdemes a szövegfonetikai eszközöket is szemügyre venni.

Mindezek ismeretében Imre Angéla (2005) percepciós kísérlete kereste a választ azokra a kérdésekre, vajon tetten érhető-e a műfaji jellemzők a szöveg meghangosításában, illetve el lehet-e dönteni csupán a hallott szöveg szupraszegmentális jellemzői alapján, hogy milyen műfajú szöveget hallunk. Imre 10 különböző műfaji szövegrészletet (műsorelőzetes, spontán dialógus, hírek, spontán narratíva, sportközvetítés, ismeretterjesztő film, prédikáció, reklám, vers, mese) torzított el a Praat program 4.2-es verziója segítségével úgy, hogy „a szövegeknek megmaradt az eredeti ritmusa, hangsúlya, dallama, tempója, de a szövegben a szavak jelentését már nem lehetett felismerni, a tartalom már nem volt érthető” (Imre, 2005: 517).

A vizsgálati személyeknek egyik feladatuk az volt, találják ki egyszeri meghallgatás után, hogy a hallott részletek mely műfajkategóriába sorolhatók. Imre Angéla arra az eredményre jutott, hogy a szupraszegmentális jellemzők alapján a műfajokat mindössze 40-60 százalékban tudjuk beazonosítani.

„A műfajok jellemzése szempontjából a legértékesebb információkat a kísérleti személyek indoklásai nyújtották” (Imre, 2005: 516). A kísérleti alanyok válaszai szerint a hírekre az a leginkább jellemző, hogy nagyon sok bennük a hangsúly, gyors, nyomatékos, monoton, érzelemmentes, folyamatos, vidám, sok információt ad, határozott hangon szól, leginkább férfi hangon várják a megszólaltatását, lehet nagyon gyors, hadaró, tömör, és felismerhető, hogy előre megírt szöveg hangosítása történik. Tehát a hírszerkesztőknek, hírolvasónak nemcsak a beszédre jellemző szupraszegmentumokat, hanem annak műfaji sajátosságait, a hírszövegre jellemző szövegfonetikai eszközöket (elnevezés l. Wacha, 1973) kell tudatosan használnia.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

Ahhoz, hogy a hír szupraszegmentális szintjét pontosabb elemzésnek vethessük alá, Wacha egy másik tanulmányának (Wacha, 1993) a kutatás módszertani felvetése alapján vizsgáltunk. Eszerint szövegfonetikai kutatást úgy végezhetünk, ha egy-egy szöveget több személlyel elmondatunk, majd elemezzük az így kapott különböző hangzó utánzatokat, a variánsok összevetése után megkaphatjuk a szövegtípusok közös akusztikus – főleg szupraszegmentális szint – jellemzőit. Jelen tanulmány a rádióban elhangzó hír szupraszegmentális tényezőit kívánja feltárni, azon belül is a hírek temporális sajátosságait.

A vizsgálat szövegéül öt rövid hírből álló rádiós híradót választottunk, amely 2002-ben már szerepelt egy elvégzett beszédpercepciós kutatás vizsgálati anyagában. (Rákli, 2004) A rádió és televízió áttételes közlésegségeinek időtartamai (pl. hírek, riportok, tudósítások stb. esetében) általában 30 másodperc és 3 perc között mozognak, a fő hírek esetén 10 perc. A magyarázat: a hallgatóság ennél hosszabb időtartamban nem tud egy dologra figyelni, nem tud sok információt befogadni, megjegyezni. A rádióban „óra egészkor” elhangzó híradás időtartama

általában 1-3 perc között mozog, így a kiválasztott híradószöveg hangosítása is – beszédtempó függvényében eltérő – ebbe az időtartományba esik.

A hírszöveget négy hivatásos hírszerkesztő olvasta fel, két férfi és két nő, közülük ketten a fiatal korosztályba tartoznak, egy középkorú és egy idős.

Hírolvasó	Kor	Nem	Médium
1. – Fiatal férfi	28	férfi	Roxy Rádió
2. – Fiatal nő	23	nő	InfoRádió
3. – Idős férfi	62	férfi	Magyar Rádió
4. – Középkorú nő	50	nő	Magyar Rádió

A kísérleti személyeknek az volt a feladatuk, hogy úgy olvassák fel a hírszöveget, mint ahogy azt élő adásban tennék.

Egy szöveg interpretálásakor alapkövetelmény, hogy az olvasás az élőbeszéd hangzására hasonlítson, ne legyen mesterkélt, a felolvasó ne változtassa meg a természetes hangfekvését (Bóna, 2004: 234).

A szöveggel a kísérleti személyek előzetesen megismerkedhettek, értelmezhették azt.

Egy szöveg helyes interpretációja mindig tükrözi a szöveg megértését, és egyben elősegíti, hogy a hallgató is biztosan megértse azt. A felolvasás előtt ezért az első feladat a szöveg értelmezése, befogadása. (Bóna, 2004: 234).

Amennyiben hibáztak, „bakiztak”, arra kértük őket, hogy olvassák újra a szöveget. Csak a teljesen hibátlan, technikailag manipulálatlan híradókat választottuk vizsgálati anyagnak. Ismeretes, hogy a megakadásokat a mai digitális technikával könnyen lehet korrigálni, az átlagos hallgató meg sem hallja, hogy egy-egy bakit kivágtak. A vizsgálati anyagba ilyen technikai javítás azért nem kerülhetett be, mert megváltoztatja a beszédtempót, a felolvasás természetes ritmusát, minőségét. Gyakori jelenség, hogy a megakadás után a hírolvasó más beszédtempóval olvassa a nyelvbottlás utáni szövegrészt, a technikus adott esetben túl rövidre, feszesre vághatja a szöveget. Gyakran hallani olyan technikai manipulációt, hogy a légvételeket kivágják a szövegből, illetve a hírolvasó (technikus) által túl hangosnak vélt légvételt „lefédelik”, vagyis lehalkítják, hogy a szöveg hangzása ne legyen zihálós. Ez utóbbi beavatkozást az teszi indokolttá, hogy a helytelen légvétel okozta kellemetlen hangzás „szakadozottá, széttagolttá teszi a beszédet, nehezíti a megértést, túlzó formája lehetetlenné teszi az értelmezést. Jellemző egyúttal, hogy a rossz légzéstechnika az így beszélőt zavarja leginkább, ettől szorongóbb és még kapkodóbb lesz a beszéde. A helyes légzéstechnika elsajátítása nem bonyolult feladat” (Gósy, 2004: 289).

A hangos légvétel leginkább a kezdő hírolvasó hibája, a lámpaláz eredményezhet beszédtechnikai zavarokat, illetve az erős dohányosok légvétele válhat érdekessé, zavaróvá. A négy kiválasztott hírolvasó egyikére sem jellemző a ziháló beszédképzés, légzéstechnikájuk automatizált, gyakorlott beszélők. A szünet-

tartások vizsgálata miatt azonban fontos, hogy légvételiük minősége természetes maradjon, mert csak így szolgálhatnak információval a beszédszünetek vizsgálatakor. Teljességgel téves technikai beavatkozás a légvétel kivágása, hiszen a beszédértést nehezíti, ha tagolatlan szöveget hallunk.

Ha a spontán beszéd szünetek (és megakadások) nélkül zajlana, akkor a megértési rendszernek nem volna ideje az említett korrekciós folyamatok elvégzésére, ezek nélkül pedig a megértés nem jönne létre, vagy igen bizonytalan lenne. Kimondható, tehát, hogy a spontán elhangzó közlések megértését alapvetően a beszéd közben megjelenő néma és kitöltött szünetek, hezitálások biztosítják. (Gósy, 2005: 94).

Mivel a hírolvasással szemben alapvető követelmény a hibátlan felolvasás, ezért ebben az esetben a szünetek szerepe felértékelődik a megértés biztosításában. A beszéd folyamatban szünetnek számít Gósy definíciója alapján minden

olyan kismértékben akaratlagos beszédkimaradás, amely néma vagy jellel kitöltött, de független a beszédhangok képzésétől. Funkcióját a beszédprodukciónban a) biztosítja az artikulációt lehetővé tévő levegőmennyiséget, b) elősegíti a közlés értelmi tagolását, c) a beszédtervezés során a nyelvbottlások, a bizonytalanságok stb. feloldására, a hibajavítás kontrolljára szolgál, d) a mentális lexikonban történő keresési idő kitöltését biztosítja, illetőleg lehetőséget nyújt a nyelvi kódolás módosítására. (Gósy, 2004: 207).

A hírolvasásban

az írott szöveg megelevenítésekor a mondanivaló pontosan ismert a beszélő számára, s így kevesebb tervezési műveletre van szükség ... a szünetek meghatározott helyeken jelentkeznek, ott, ahol azt a mondat szerkezete lehetővé teszi, s szinte kizárólag légzési szünetként funkcionálnak. (Laczkó, 1993: 185).

Így a hírolvasásban a Gósy által meghatározott funkciók közül csak az első kettő (légvétel, értelmi tagolás) fordul elő, ezeket a néma, kitöltetlen szüneteket vizsgáltuk. A szünetnek tekintettünk minden jelkimaradást, nem jelöltük meg a szünettartás időbeli alsó határértékét. Nem minősítettük szünetnek a zöngétlen zárhangok zárfelpattanását megelőző néma fázisokat.

A szövegeket címkéztük (bejelöltük a szöveges részek és a szünetek határait), lejegyeztük (a jelölésrendszerre l. Markó, 2005b) és elvégeztük az akusztikai elemzéseket. Az elhangzó szövegeket a Praat 4.2 program segítségével vizsgáltuk.

Hipotézisek

Feltételeztük, hogy a beszédtempó és artikulációs értékek közel azonosak lesznek mind a négy beszélőnél, nagy eltérés nem mutatkozhat, hiszen a híreket meghatározott, az élőbeszéd átlagos beszédtempója alapján kell előadni. Mivel a spontán beszédtervezés időigényesebb, a felolvasás pedig összefogottabb, a szünettartási jellemzők miatt a hírek beszéd- és artikulációs tempója a spontán beszéd átlagos tempójánál picit magasabb értéket ad majd. Feltételeztük, hogy az idős beszélő esetében várhatóan lassabb artikulációs tempó értékeket kapunk és nő a szünettartások száma, hossza az időskorra jellemző hangképzési sajátosságok miatt (Balázs, 2003). A legkevesebb szünetet a leggyorsabb beszélő felolvasásában várjuk, vagyis a gyorsaság és szünet fordított arányban állnak egymással. A szünetek között kitöltött szünettartást nem várunk.

Eredmények

A következő táblázat (1. táblázat – 1. a Függelékben) foglalja össze a négy beszélő legfontosabb temporális eredményeit, majd négy táblázat (2-5. táblázat) ad információt a hírblokkon belüli rövid hírek eredményeiről. (Az 1. táblázatban a PrE: a prozódiai egység, szünettől szünetig tartó szakasz a beszédben. Tagoltság (T): kiejtett hangok száma osztva a szünetek számával. „Minél kisebb ez a szám, annál többször törik meg a beszédet a szünetek, annál tagoltabb a beszéd” (Olaszy, 2005: 26).

2. táblázat

1. – Fiatal férfi (Fff)								
	Időtartam (sec)	Beszédtempó (h/sec)	Artikulációs tempó (h/sec)	Szünet nélküli időtartam (sec)	Hír köz- beni szü- netidő (sec)	Hír utáni szünetidő (sec)	Tago- lás	Hangok száma
1. hír	15,887	13,784	15,032	14,569	1,317	0,956	6	219
2. hír	17,591	13,756	15,035	16,095	1,496	1,301	5	242
3. hír	22,011	13,356	14,854	19,791	2,219	2,673	6	294
4. hír	12,231	14,879	15,795	11,458	0,772	1,171	4	181
5. hír	22,421	12,577	14,178	19,889	2,531	-	9	282
Összes	96,245	12,655	14,889	81,804	8,33	6,102		1218

3. táblázat

2. – Fiatal nő (Fnő)								
	Időtartam (sec)	Beszédtempó (h/sec)	Artikulációs tempó (h/sec)	Szünet nélküli időtartam (sec)	Hír köz- beni szü- netidő (sec)	Hír utáni szünetidő (sec)	Ta- go- lás	Hangok száma
1. hír	17,553	12,533	13,494	16,229	1,323	1,232	5	219
2. hír	19,584	12,407	13,323	18,237	1,346	1,486	5	243
3. hír	22,86	12,904	13,635	21,634	1,225	1,175	4	295
4. hír	14,123	12,886	13,680	13,303	0,820	1,385	3	182
5. hír	24,055	11,723	12,647	22,296	1,758	-	6	282
Összes	103,456	11,802	13,314	91,702	6,473	5,279		1221

4. táblázat

3. – Idős férfi (Idffi)								
	Időtartam (sec)	Beszédtempó (h/sec)	Artikulációs tempó (h/sec)	Szünet nélküli időtartam (sec)	Hír köz- beni szü- netidő (sec)	Hír utáni szünetidő (sec)	Ta- go- lás	Hangok száma
1. hír	18,263	11,990	13,659	16,033	2,230	1,853	5	219
2. hír	20,523	11,840	13,923	17,451	3,071	2,085	6	243
3. hír	24,202	12,147	13,890	21,165	3,036	2,411	6	294
4. hír	14,886	12,225	14,149	12,862	2,024	1,975	5	182
5. hír	25,062	11,291	12,671	22,332	2,729	-	6	283
Összes	111,264	10,973	13,145	89,847	13,092	8,325		1221

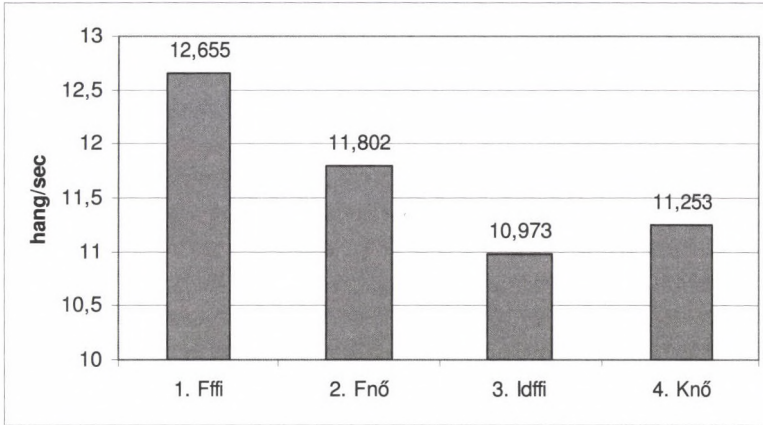
5. táblázat

4. – Középkorú nő (Knő)								
	Időtartam (sec)	Beszédtempó (h/sec)	Artikulációs tempó (h/sec)	Szünet nélküli időtartam (sec)	Hír köz- beni szü- netidő (sec)	Hír utáni szünetidő (sec)	Ta- go- lás	Hangok száma
1. hír	17,329	12,637	13,990	15,653	1,675	1,663	6	219
2. hír	19,639	12,424	13,429	18,168	1,470	1,565	4	244
3. hír	23,283	12,670	13,730	21,485	1,797	1,849	5	295
4. hír	15,155	11,942	13,047	13,871	1,283	2,145	3	181
5. hír	25,869	10,901	12,015	23,470	2,398	-	6	282
Összes	108,500	11,253	13,178	92,650	8,626	7,224		1221

A 2-5. táblázatok második oszlopában leolvasható, hogy mennyi idő alatt hangzottak el a híradó egyes hírei; az alsó sorban a teljes híradó elhangzásának idejét tüntettem fel. A harmadik és a negyedik oszlop a beszédtempó, illetve az artikulációs tempóértékeket mutatja hang/sec mértékegységben kifejezve. Az ötödik oszlopban látható, hogy szünetek nélkül mennyi ideig tartott egy-egy hír, illetve a teljes híradó felolvasása (utolsó sor). A hatodik oszlop azt mutatja, hogy egy hírben, illetve az egész híradóban, az egyes hírekben mennyi szünet jelentkezett másodpercben kifejezve. A 7. oszlopban jelöltük, hogy a kísérleti személyek a híradóban elhangzó rövid hírek között mekkora szünetet tartanak, szintén másodpercben kifejezve, – az oszlop utolsó sora ezek összegzése. A

„Tagolás” arról ad információt, hogy egy rövidhírt hány szakaszban olvas fel az adott hírolvasó. Az utolsó oszlop azt mutatja, hogy hány hang (db) megszólaltatásával hallható a hírszöveg.

A következő két ábra (1-2. ábra) foglalja össze az egyes beszélők egész híradóra vonatkozó beszédtempó és artikulációs tempó értékeit, összehasonlíthatóvá téve azokat.

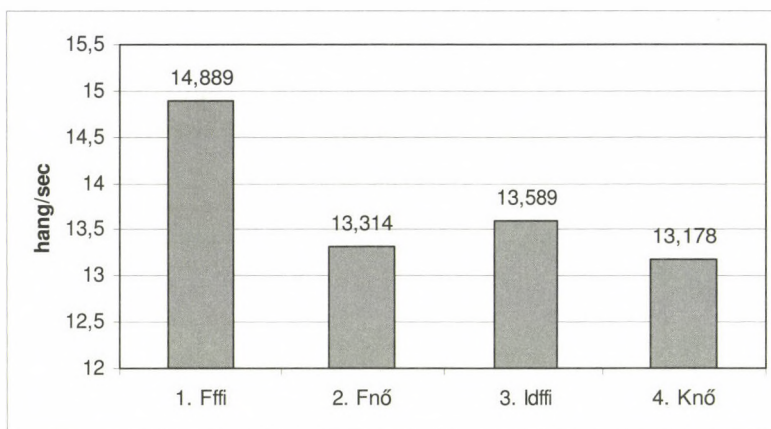
1. ábra

Beszédtempó-értékek

Az 1. ábráról egyértelműen leolvasható, hogy ugyanazon hírszöveget a fiatal férfi adatközlő olvasta fel a leggyorsabban, majd a fiatal nő és a középkorú nő vizsgálati személyek következnek; leglassabban az idős férfi olvasott.

A mai magyar átlagos beszédtempó 100-120 szó/min intervallumba foglalható. Az adatközlőktől kapott eredmények alapján az átlagos beszédtempót meghaladó értékkel a fiatal férfi, és a fiatal nő olvassa a híreket: az 1. adatközlő a leggyorsabb beszélő: 134 szót mond el egy perc alatt, a 2. adatközlő: 124,7-et. A középkorú nő és idős férfi beszédtempó értéke egybeesik a mai magyar átlagos beszédtempóéval: a 4. adatközlő 118,9; a 3. hírolvasó 115,9 szó/perc eredménnyel átlagos beszédtempójának számít.

A továbbiakban a négy hírolvasó artikulációs tempójának részletesebb elemzése következik, hiszen „a beszédtempót mind objektív (mérési), mind szubjektív (percepciós) szempontból befolyásolja a beszédszakaszok időtartama, a szünetek gyakorisága, hossza” (Markó, 2005: 72). Az artikulációs tempó viszont olyan beszédjellemző, amelyet igen nehezen tudnak a beszélők akaratlagosan változtatni (Gósy, 2004; Bóna, 2005) – legalábbis az átlagos beszédteljesítménnyel rendelkezők.

2. ábra

Átlagos artikulációs tempó

Normál tempójú beszédnek nevezzük az átlagosan 12 hang/sec artikulációs sebességű hangzó szöveget (Gósy, 2004). Ha ezt az eredményt összehasonlítjuk a hírolvasók átlagos artikulációs sebességével (2. ábra), láthatjuk, hogy ehhez képest a hírszövegre lényegesen magasabb értékeket kaptunk mindegyik adatközlőtől: 13,297-14,617 hang/sec közöttieket. Ha az adatközlők között szeretnénk artikulációs tempósorrendet felállítani, akkor részben eltérő sorrendet kapunk mint a beszédtempónál: leggyorsabb artikulációjú a fiatal férfi, majd az idősebb férfi, őket követi a fiatal nő és középkorú nő közel azonos értékekkel.

A legmagasabb artikulációs tempóértéket (1. táblázat) a fiatal férfi produkálta a 4. rövid hír elmondásakor (15,795 hang/sec), és az 1. adatközlőnél találjuk a legmagasabb PrE értéket is: 17,15 hang/sec tempóval olvasott az első hírben egy prozódiai egységet, amely így hangzik: „mert a harcosok”. A leglassabban a középkorú nő mondta el az utolsó rövid hírt: 12,015 hang/sec értékkel, amely még így is picivel gyorsabb mint az átlagos artikulációs tempó. Ha pedig a PrE értékeket nézzük, akkor szintén a fiatal férfinél találhatjuk a leglassabb artikulációjú egységet az 5. rövidhírben: az „erről a módjáról” felolvasásakor 10,42 hang/sec volt az artikulációs sebesség.

Érdekes megfigyelni a tempóváltozásokat a hírszövegekben. A négy hírolvasó eredményeit megvizsgálva elmondható, hogy az egymást követő prozódiai egységek között jelentős eltérés mutatkozik az artikulációs sebességben. Vagyis a hírolvasók arra törekednek a tempóváltások alkalmazásával, hogy ne váljék egyhangúvá a szöveg. A legnagyobb tempóváltásokat – lassítást és gyorsítást egyaránt – az első adatközlő, a fiatal férfi 5. rövid hírében figyelhetjük meg. 31%-os lassítást valósít meg a következő két PrE között:

1) „*ha a jövőben lemondanak a kenyérkeresetnek*” (15,294 hang/sec),

2) „*erről a módjáról*” (10,42 hang/sec).

40%-kal nő az artikulációs tempó a következő két PrE között (szintén az 5. rövidhírben):

1) „*Az állam*” (10,519 hang/sec),

2) „*havonta pénzt fizet a rászoruló örömlányoknak*” (14,773 hang/sec).

Az idős férfi szintén magas százalékban valósít meg tempóváltásokat: 23,5%-os lassítás és 10,5%-os gyorsítás a két szélső értéke. Őt követi a középkorú nő 16%-os lassítással és 16,4%-os gyorsítással. A fiatal nő hírolvasónál 17%-os lassítás és 7,6%-os gyorsítás is előfordul, vagyis a fiatal nőnél figyelhetők meg a legkisebb tempóváltások.

Az adatközlők mindegyikénél megfigyelhető, hogy a rövid hírek kezdő és utolsó PrE között jelentős artikulációs tempókülönbség van: az értékek mindenhol lassítást mutatnak. A legnagyobb lassulást a középkorú nő produkálja 18,25%-kal. Őt követi a fiatal nő 16,6%-os lassítással, majd 10,52%-os értékkel a középkorú férfi, végül 8,6%-kal a fiatal férfi.

Egy rövid híren belül az első és utolsó PrE között ilyen típusú lassulás nem figyelhető meg. Ha egy rövid hír első és utolsó mondata között lassulás volt megfigyelhető, akkor a következő rövidhír első és utolsó mondata között gyorsít a hírolvasó, majd ismét lassít, aztán ismét gyorsít, így adva meg a dinamikáját az egész hírblokknak.

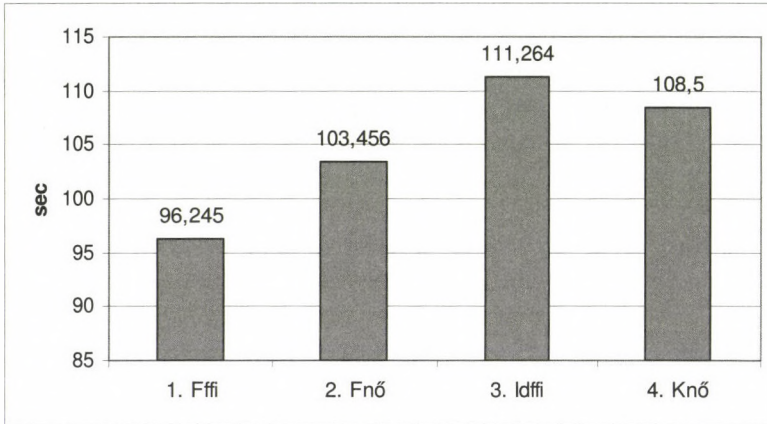
A rövid hírek kezdő tempója személyre jellemző artikulációs sebességérték, vagyis egy-egy hírolvasó egy-egy rövidhírt szinte azonos tempóval indít. Ehhez képest kezdenek gyorsításba vagy lassításba. Olaszky Gábor (2005) megjegyezte, hogy a hírolvasáskor a bemondók a közlemény elejét a rájuk jellemző átlagos artikulációs tempónál magasabb értékkel indítják. Ezen kísérlet eredményei ezt nem igazolták.

A következőkben a hírblokk elhangzásának idejét (3. ábra), illetve a szünettípusokat és azok értékeit ismertetem (4-6. ábra). Ezekhez az eredményekhez szorosan kapcsolódik a tagoltság mértéke, vagyis hogy hány PrE található a hírszövegben. A hírblokk tagolását leginkább a fiatal férfi (30), majd az idős férfi (28), és középkorú nő (24) oldotta meg, legkevésbé a fiatal nő (23) tagolta a hírszöveget. A szöveg tagolására jellemző, hogy 5 db rövidhír 3-3 mondatból áll, vagyis összesen 15 mondat adja ki a híradót. A felolvasások tagolásának közös jellemzője, hogy mondathatáron mindegyik beszélő szünetet tart. (Egy kivételtől eltekintve igaz ez az állítás: a fiatal nő a 3. rövidhír két mondatát szünet beiktatása nélkül olvasta fel.) A hírszövegben 10 db vessző van. A fiatal nő és az idős férfi 4-szer, a fiatal férfi 3-szor, a középkorú nő 2-szer nem tartott szünetet tagmondathatáron. A többi alkalommal minden hírolvasó tartott szünetet vesszővel jelölt helyen. Arra is találunk példát, hogy a hírolvasók szünetet iktatnak be ott, ahol azt írásjel nem jelzi. Ebben az esetben az értelmezést kívánják megkönnyíteni, a hangsúlyos szó előtt iktatódik be a szünet. A fiatal férfi 6, az idős férfi 5, a középkorú nő 4, a fiatal nő 3 esetben tartott szünetet írásjel által nem jelzett

helyen a szövegben. Közös jellemzője a négy felolvasásnak, hogy mindegyik adatközlő ugyanott tartotta az utolsó szünetet, mégpedig írásjellel nem jelölt helyen:

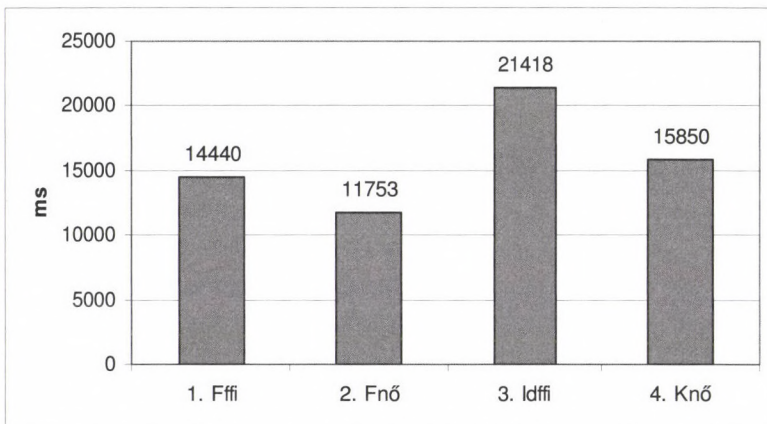
„A segílyt azok kapják, akik rossz anyagi helyzetük miatt kényszerülnek a pályára, és a kiszabott három hónapos próbaidőben sem esnek vissza|| az üzletszerű kéjtelgés büntettébe.”

Különféle szünettípusokat vizsgáltam: rövid hírek után, rövid hírek közben, mondatok között, mondaton belül.

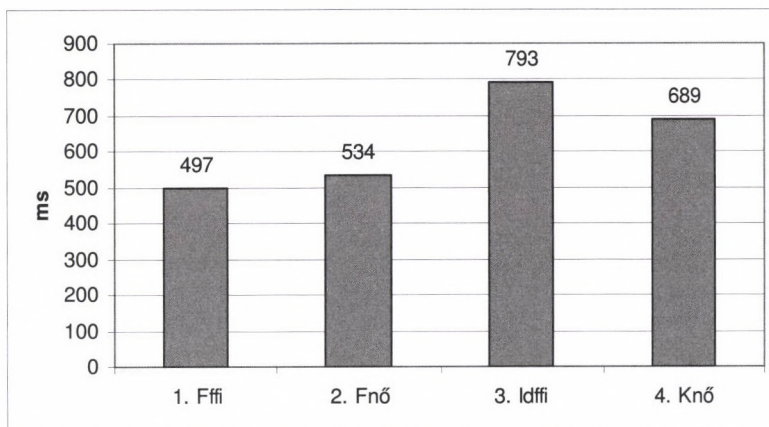
3. ábra

Híradók időtartamai

4. ábra

Összes szünetidő

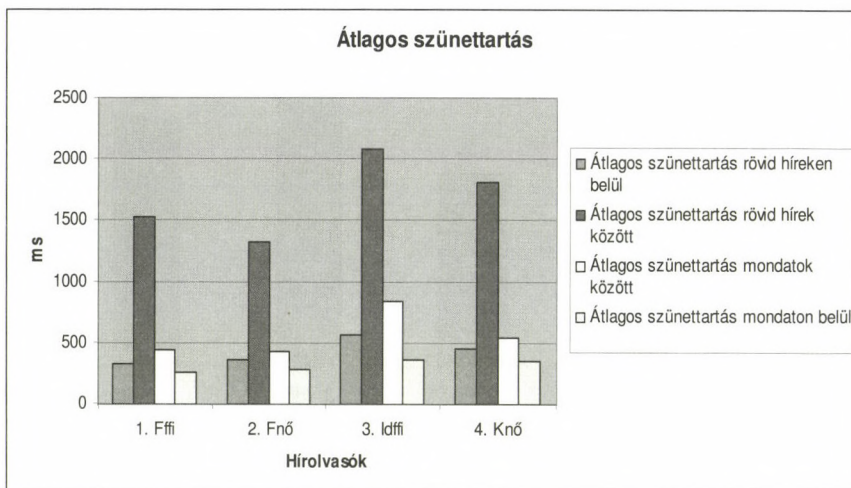
5. ábra

Átlagos szünetidő-tartás

Ahogy az várható volt, a négy adatközlő közül a középkorú és idős lassabb beszédtempójához magasabb szünetértékek tartoznak. Hangsúlyozandó, hogy a középkorú és idős kísérleti személy beszédtempója az átlagos értéken belülit, artikulációs tempója az átlagosnál magasabb értéket adott, tehát a lassulás csak a két fiatal adatközlőhöz képest értelmezendő.

Érdekes adat, hogy a legkevesebb szünet (11,753 sec) a fiatal nő felolvasásában jelentkezett, miközben a fiatal férfi a leggyorsabb beszélő, bár az átlagos szünettartás eredményei kimutatják, hogy az 1. adatközlő rövidebb szüneteket tart, mint a 2. kísérleti személy. Így az a hipotézisünk csak részben igazolódott, miszerint a legkevesebb szünet a leggyorsabb beszélő felolvasásában realizálódik. A fordított arányosság a másik két adatközlőnél fennáll, vagyis minél lassabb a beszéd, úgy nő a szünettartás és azok hossza is. Ez az eredmény a Tagoltság paraméterével van összefüggésben, hiszen a fiatal férfi tagolta leginkább az elhangzott híryanagot, így a legtöbb, de legrövidebb szünetek is nála jelentkeztek. A beszédidőhöz viszonyított szünetidő – százalékos arányában kifejezve – is ezt az eredményt támasztja alá: legkevesebb szünetet beszédidejéhez képest tehát a fiatal nő tart (11,36%), majd alig térnek el a középkorú nő (14,6%) és a fiatal férfi (15%) eredményei, végül az idős férfi 19,25%-kal zárja a sort.

Ha a szünettípusokat vizsgáljuk, akkor megfigyelhető, hogy a legrövidebb szünetet minden hírolvasó a mondatokon belül tart, kicsivel hosszabbakat a hírekben belül, majd a mondatok között, a leghosszabbakat pedig egy-egy rövid hír között (6. ábra). A hosszabb szünettartás segít a különböző témájú rövid híreket elválasztani egymástól.

6. ábra

Átlagos szünettartás rövid híreken belül, rövid hírek között; mondatokon belül és mondatok között

A vizsgált felolvasásokban a legrövidebb szünetidőtartam 27 ms volt. Ezt a rövid jelkimaradást a fiatal férfi adatközlésében mondaton belül találhatjuk, és a következő két PrE között fordult elő:

1. „Egy járókelő megpróbálta kimenteni őt, de ez nem sikerült, mert a víz”
2. „elsodorta a gyermeket”.

A legnagyobb szünetérték a rövid hírek között található 2673 ms-mal. A fiatal férfi produkálta ezt az értéket. A hírolvasások néma szüneteinek értékei átlagosan 150-200 ms közé esnek.

A hírolvasás temporális jellemzői – összegzés

A hírolvasás időszerkezetére összegezve a következő általános összefüggések állapíthatók meg:

- § a hírolvasás artikulációs tempója a spontán beszéd átlagos artikulációs sebességénél gyorsabb: $\approx 13,7$ hang/sec;
- § a hírolvasást folyamatos tempóváltások jellemzik;
- § a hírolvasásban egészen nagy tempóváltások is előfordulnak (-31% – +40%);
- § az első rövid hír kezdő és az utolsó rövid hír utolsó PrE-(j)e között jelentős a lassítás;
- § egy rövid híren belül az első és utolsó PrE között lassulás nem figyelhető meg;

- § ha egy rövid hírben az első és utolsó mondat között lassulás volt megfigyelhető, akkor a következő rövidhír első és utolsó mondata között gyorsít a hírolvasó, majd ismét lassít, aztán ismét gyorsít;
- § a rövid hírek kezdő tempója személyre jellemző artikulációs sebességérték;
- § egy-egy hírolvasó egy-egy rövidhírt szinte azonos tempóval indít;
- § a mondathatáron mindig jelentkezik szünet;
- § tagmondathatáron nem feltétlenül kell szünetet tartani; de inkább betartják a szünethelyeket a hírolvasók, mint nem;
- § előfordulhat, hogy a hírolvasók szünetet iktatnak be ott, ahol azt írásjel nem jelzi;
- § egy-egy rövid hír között a leghosszabb a szünettartás, átlagosan 1682 ms értékű a szünet;
- § mondatok között átlagosan 566 ms értékű a szünet;
- § rövid híreken belül átlagosan 428 ms értékű a szünet;
- § mondaton belül a legrövidebb a szünettartás, átlagosan 313 ms értékű a szünet.

Végül fontos megjegyezni, hogy az idős és középkorú hírolvasók artikulációs tempóértékei nem csökkentek a fiatalok artikulációs értékeihez képest. A csökkenés fiatalok és idősebbek között csupán a beszédsebesség vizsgálatakor jelentkezett. Ez annak köszönhető, hogy a két idősebb beszélő több és hosszabb szünettel tagolta a hírolvasást, mint a fiatal kollegáik. De még így sem beszélhetünk esetükben lelassult beszédtempóról. Vagyis azok a kutatási eredmények, amelyek azt mondják, hogy az életkor szignifikáns módon befolyásolja a beszédtempó és artikulációs tempó alakulását, jelen kísérletben nem igazolódnak (Gocsál, 2000; Balázs, 1993). Ennek a háttérben az áll, hogy a hírolvasók gyakorlott, hivatásos beszélők, akik betartják a hír műfajának szupraszegmentális jellemzőit. Az időskori lassú beszéd háttérben álló tényezők – a szervezet lassú fáradása, gerontológiai jellegű változások – a hivatásos hírolvasó beszédét, annak temporális sajátosságait kevésbé befolyásolják. A tempóértékek mintázatának különbségére továbbá az is magyarázatul szolgálhat, hogy a két fiatalabb beszélő kereskedelmi, míg az idősebbek közszolgálati rádióban dolgoznak. A kereskedelmi rádiókra jellemző lendületesség, fiatalosság befolyásolhatja az ilyen adókon elhangzó hírolvasás tempóértékeit, gyorsítva azokat. Hogy valóban létezik-e tempóbeli különbség a hírműfajon belül attól függően, hogy kereskedelmi vagy közszolgálati rádióban hangzik-e el az adott híranyag, azt célzott akusztikai vizsgálattal lehetne adatolni.

Irodalom

- Balázs B.** (1993) Az időskori hangképzés jellemzői. *Beszéd kutatás 1993.* 156-165.
- Bóna J.** (2004) A 2004-es döntő kötelező szövegének értő-értető előadásáról. Elemzés. *Beszéd kutatás 2004.* 233-235.
- Bóna J.** (2005) A beszédtempó gyorsulásának hatása az eltérő akusztikai szerkezetű mondatok nyelvi feldolgozására. *Beszéd kutatás 2005.* 91-98.
- Gocsál Á.** (1999) Egyéni különbségek az artikulációs tempó percepciójában. *Beszéd kutatás 1999.* 19-29.
- Gocsál Á.** (2000) A beszéd időviszonyai különböző életkorú személyeknél. *Beszéd kutatás 2000.* 39-50.
- Gósy M.** (2004) *Fonetika, a beszéd tudománya.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy M.** (2005) *Pszicholingvisztika.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Imre A.** (2005) Különböző műfajú szövegek szupraszegmentális jellemzői. *Magyar Nyelvőr* 129/4. 510-520.
- Kassai I.** (1993) Gyorsult-e a magyar beszéd tempója az elmúlt 100-120 évben? *Beszéd kutatás 1993.* 62-69.
- Laczkó M.** (1993) A tempó és a szünet viszonya a hangos olvasásban. *Beszéd kutatás 1993.* 185-193.
- Markó A.** (2005a) *A spontán beszéd néhány szupraszegmentális jellegzetessége. PhD-értekezés.* Budapest: ELTE.
- Markó A.** (2005b) A temporális szerkezet jellegzetességei eltérő kommunikációs helyzetekben. *Beszéd kutatás 2005.* 63-76.
- Olaszy G.** (2005) Prozódiái szerkezetek jellemzése a hírfelolvasásban, a mesemondásban, a novellában és a reklámok felolvasásában. *Beszéd kutatás 2005.* 21-50.
- Rákli V.** (2004) Rövid szövegek hallás alapú feldolgozása – Rádióhírek megértése. *Alkalmazott Nyelvtudomány* IV/2. 33-48.
- Wacha I.** (1973) Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. *Nyelvtudományi Közlemények* 75. 327-342.
- Wacha I.** (1974) Az elhangzó beszéd főbb akusztikus stíluskategóriáiról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* X. 203-216.
- Wacha I.** (1993) A szövegfonetikai kutatások gondjairól. *Beszéd kutatás 1993.* 49-61.
- Wacha I.** (1994) *A korszerű retorika alapjai.* Budapest: Szemimpex Kiadó.
- Wacha I.** (1999) *A szöveg és hangzása.* Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- Wacha I.** (2000) A retorika kompetenciái. *A régi új retorika.* Budapest: Trezor Kiadó. 53-88.
- Wacha I.** (2001) Az elektronikus tömegtájékoztató eszközök és a nyelvhasználat. *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye.* Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.

Függelék

1. táblázat

Paraméterek	1. fiatal férfi	2. fiatal nő	3. idős férfi	4. középkorú nő
Hírblokk hossza (sec)	96,245	103,456	111,264	108,5
Mondatok száma	15	15	15	15
PrE-k száma	30	23	28	24
Hangok száma	1218	1221	1221	1221
Beszédtempó	12,655	11,802	10,973	11,253
Artikulációs tempó	14,889	13,314	13,589	13,178
Átlagos artikulációs sebesség (h/sec)	14,617	13,297	13,592	13,308
Artikulációs sebesség (h/sec) (min)	10,42	11,167	11,64	10,766
Artikulációs sebesség (h/sec) (max)	17,15	14,95	15,78	15,796
Tagoltság (T)	40,6	53,08	43,6	50,875
Összes szünetidő (ms)	14440	11753	21418	15850
Rövid hírek utáni szünetidő (ms)	6102	5279	8325	7224
Rövid hírek közbeni szünetidő (ms)	8330	6473	13092	8626
Átlagos szünettartás (ms)	497	534 (43-1486)	793 (188-2411)	689 (113-2145)
Átlagos szünettartás rövid híreken belül (ms) (min-max)	333 (27-668)	359 (43-576)	569 (188-1330)	454 (113-694)
Átlagos szünettartás rövid hírek között (ms) (min-max)	1525 (956-2673)	1319 (1175-1486)	2081 (1853-2411)	1806 (1565-2145)
Átlagos szünettartás mondatok között (ms) (min-max)	444 (234-668)	433 (203-576)	840 (502-1330)	548 (257-694)
Átlagos szünettartás mondaton belül (ms) (min-max)	259 (27-572)	287 (43-408)	360 (188-515)	349 (113-693)

XII. Balatonalmádi Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem

2010. május 25-28.

Balatonalmádi, Hotel Monopoly, Neptun u. 15.

1. sz. körlevél

Az MTA Nyelvtudományi Bizottságának Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága, a vészprémi Pannon Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, a Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola Pszicholingvisztikai Alprogramja és a VEAB együttesen rendezi meg 2010. május 25-28. között a **XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemet**, amelyre – akárcsak a korábbiakban – egyaránt várja a hazai és nemzetközi szakembereket, olyan előadókat, akik PhD értekezésüket már megvédték vagy védelem előtt állnak. A soron következő Nyári Egyetem fő témája: **Használatnyelvészet: egy- és kétnyelvűség**. A munkanyelv: angol, magyar.

Előadással lehet jelentkezni az említett fő témán belül az alábbi témakörökben:

- **Gyermeknyelv, nyelvi szocializáció;**
- **Két- és többnyelvűség;**
- **Lexikális elérés, szövegfelismerés;**
- **Második nyelvszajátítás.**

Az előadások 20-40 percesek.

Teljes konferenciacsomag:

- Szállodaköltségek: egyágyas szobában: 60.300 Ft
 - + 5.000 Ft részvételi díj
- Szállodaköltségek: kétágyas szobában: 42.200 Ft
 - + 5.000 Ft részvételi díj

A teljes konferenciacsomag az alábbiakat tartalmazza:

- részvételi díj
- konferencia programfüzet előadás összefoglalókkal
- 3 éjszaka szállás svédasztalos reggelivel
- fogadás (május 25-én)
- 4 ebéd
- 1 vacsora
- 7 kávé
- gulyás parti (május 27-én)

A konferenciacsomag részvételi díj nélküli árát (-5000 Ft) kérjük a szálloda alábbi bankszámlájára szíveskedjenek átutalni 2010. április 24-ig. A jelentkezés az átutalás után válik elfogadottá. Az összegről a szálloda számlát állít ki, amelyet 8 napon belül kell kiegyenlíteni.

Bankszámlaszám:

Budapest Bank 10100792–58482400–02000009

**4. Hullám Ingatlanforgalmazó és Szállodaüzemeltető Kft.
8600 Siófok, Fő utca 260.**

Kérjük a közlemény rovathba az alábbi hivatkozást adják meg: Navracsics Judit!

Amennyiben nem szándékozik igénybe venni a teljes konferencia csomagot, a Költségek mellékletben tájékozódhat a szolgáltatások áráról. Kérjük, számolja ki a részvételi összegét a mellékelt nyomtatványon, és szíveskedjék azt, valamint a jelentkezési lapot kitöltve **2010. január 31-ig** emailben (szantai.alex@freemail.hu, navju@yahoo.co.uk) vagy postán (Pannon Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Veszprém, Egyetem u. 10.) visszaküldeni, a költségeket pedig az ott megjelölt bankszámlaszámra átutalni!

Amennyiben a szállással, étkezéssel bármilyen kérdése, problémája akad, kérjük forduljon a szálloda vezetőjéhez, akitől az előszámlát is igényelheti:

Hermann Tibor
Sales@hotelmonopoly.hu
Tel.: 88 439 150
Fax: 88 439 152

A Nyári Egyetem válogatott anyagát lehetőségeink szerint tanulmánykötetben fogjuk publikálni.

Jelentkezési határidő: 2010. január 31. (A szállásigények pontos véglegesítése érdekében kérjük betartani!). Szállás és étkezés a nyári egyetem helyszínén: **Hotel Monopoly** (Balatonalmádi, Neptun u. 15. www.hotelmonopoly.hu).

A körlevél sokszorosítható. Jelentkezni lehet postai úton vagy emailen. Szeretettel várjuk visszatérő, valamint új résztvevőinket!

Veszprém, 2009. december 10.

A szervezők:

Dr. Navracsics Judit sk.

Dr. Lengyel Zsolt sk.

JELENTKEZÉSI LAP
(beküldési határidő: **2010. január 31.**)

NÉV:

INTÉZMÉNY:

ÉRTESÍTÉSI CÍM:

ELŐADÁST TARTOK: 20 perc 40 perc (kérjük, karikázza be a megfelelőt!)

CÍM:

ELŐADÁST NEM TARTOK

ESZKÖZIGÉNY:

Az előadások 200-250 szavas összefoglalóját a jelentkezéssel együtt kérjük elküldeni, lehetőleg emailen (l. fent).

KÖLTSÉGEK

A jelentkezési és költségeket tartalmazó lap visszaküldési határideje:

2010. január 31.

Név: _____

Munkahely: _____

Telefon: _____ E-mail: _____

A konferencia részvételi díjának (5.000 Ft) befizetését **banki átutalással** kérjük a következő számlaszámra **2010. január 31-ig**:

11600006-00000000-04643979

Bankfiók címe: Erste Bank Veszprém Egyetemi Fiók, 8200 Veszprém, Egyetem u.. 19.
Számlatulajdonos neve: "Papp Ferenc Alapítvány"

A szállás és étkezés költségeit az alábbi számlaszámra kérjük átutalni **2010. április 24-ig**

Budapest Bank 10100792–58482400–02000009

4. Hullám Ingatlanforgalmazó és Szállodaüzemeltető Kft.
8600 Siófok, Fő utca 260.

Kérjük, a közlemény rovatba az alábbi hivatkozást adják meg: Navracsics Judit!

	máj. 25.	máj. 26.	máj. 27.	máj. 28.
Szállás egyágyas szobában (11300,- Ft/fő/éjszaka reggelivel)	☐	☐		
Szállás kétágyas szobában (7200,- Ft/fő/éjszaka reggelivel)				
Kávé, üdítő, falatkák (1200,- Ft/fő/alkalom)	☐	☐	☐	
Vacsora (2900,- Ft/fő/nap)		☐		
Fogadás (május 24.) 2900 Ft	☐			
Gulyás party (május 26.) 1700 Ft	☐			
Részvételi díj (konferencia-csomag, konferencia kiadvány)	☐			
Az átutalt összegről kér-e áfás számlát?	☐			
Ha kér, milyen névre, címre?				

További költség: 380 Ft/éjszaka idegenforgalmi adó, melyet a helyszínen készpénzben kell a szállodának kiegyenlíteni.

Balázs Géza és Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe.

(Celldömölk-Budapest: Pazu-Westermann –
Inter – PRAE.HU. 2009. 302 p.)

„Az antropológiai nyelvészet a nyelvhasználat, a nyelvváltozatok, különösen a nem hatalmi helyzetben lévők, az alacsonyabb fejlettségi fokon álló közösségekre jellemző gondolkodási formák, kulturális hagyományok és minták, hiedelmek viszonyának a tanulmányozása – terepmunka, konkrét nyelvi anyaggyűjtés alapján. Előszeretettel kutatja a vallási, a foglalkozási vagy a rokonsági csoportokhoz való nyelvi tartozás megnyilvánulásait. Holisztikus szemlélet jellemzi, kiemelt kutatási nézőpontja: a nyelvi relativizmus, a nyelvi univerzalizmus, a nyelvi unikáliák” (hátsó borító).

A szerzőpáros antropológia nyelvészetbe bevezető műve a szorosan és tágabban vett antropológiai nyelvészet számos területét tárgyalja. Az első fejezet *Antropológia és nyelvészet* címmel az antropológiai nyelvészetet mint diszciplínát helyezi el a rokon tudományok között, külön kiemelve az antropológiához valamint a hagyományos nyelvészeti diszciplínákhoz (pl. szociolingvisztika) való kapcsolódását. Az antropológiai nyelvészetet a szerzők „szemléletként vagy módszeregyüttesként” (25. o.) jellemzik, leírják nemzetközi és magyarországi történetét, főbb kutatási területeit.

A *Nyelvek és kultúrák* című fejezet témája a nyelvek és kultúrák összefüggéseinek komplex, nyelvészeti nézőpontból történő tanulmányozása. A nyelvi relativizmus és univerzalizmus kérdése legalább a 20. század első harmada óta hangsúlyos kutatási terület, a szemléletmódok gyökerei azonban még korábbra nyúlnak vissza. Nyelv és kultúra kapcsolatát elemezve fontos szerep jut az egyes nyelvek kategorizálási sajátosságainak. A világ jelenségei csak kategóriákba sorolva értelmezhetők: Arisztotelész hagyományos kategóriaalkotási modelljétől kezdve Wittgenstein családi hasonlóság elméletén át Rosch prototípus-elméletéig a nyelvi és nyelven kívüli kategorizálásnak számos módja ismert (vö. pl. Aarts, 2006). Antropológiai nyelvészeti szempontból többek között a színnevek (pl. Berlin & Kay, 1969) kategóriákba sorolása, valamint a rokonságterminológiai vizsgálatok kiemelkedő fontosságúak.

A harmadik, *Az antropológia nyelvészet módszereivel* foglalkozó fejezet sorra veszi az antropológiai nyelvészet kutatómódszertani eszköztárát. A hagyományos, nyelvészeti kutatásokban használt vizsgálati lehetőségek mellett kiemelt hangsúlyt kapnak az inkább az antropológiára jellemző módszerek, többek között a terepmunka és a résztvevő megfigyelés. Az *Unikumok a magyar nyelvben* (4.) a speciálisan a magyar nyelvre jellemző jelenségekbe nyújt betekintést. Különösen érdekes a hungaro-

pesszimizmussal mint nyelvhasználatunkban és világfelfogásunkban tetten érhető „hungarikummal” foglalkozó alfejezet, amely inkább antropológiai-társadalomelméleti szempontból vizsgálja a jelenséget, de utal annak nyelvhasználati összefüggéseire is, például a káromkodásokra és a panaszkodó kommunikáció jellemzőire. A *mindennapok nyelvi szokásai* fejezet témája szintén a magyar nyelv: a nyelvtipológiai besorolást a magyar nyelv frazeologizmusainak több szempontú vizsgálata követi. A mai magyar nyelvhasználat különböző aspektusainak elemzése a mindennapi kommunikációt érintő témák mellett (kapcsolatfelvétel, névadás, diskurzusok) a nyelv véleményformáló szerepére, valamint nyelv és társadalmi berendezkedés összefüggéseire is felhívja a figyelmet (hatalom és nyelv összefüggései, (politikai) jelszavak).

A hatodik, *Különleges nyelvi jelenségekkel* foglalkozó fejezet három nagy témakör köré rendeződik: Nyelvi játék és humor, A szent és a profán szövegek antropológiája, valamint a Nyelvi mágia. A nyelvi játékok funkciója valószínűleg kettős: egyrészt a szocializációs folyamatokban, másrészt a szórakozásban-szórakoztatásban játszanak szerepet. A vallás és mágia (mindkettő természetfeletti erőket szólít meg) szerepe eltér egymástól: míg a vallási szövegek inkább kérés jellegűek, a mágiikus szövegek esetében a cél inkább a természeti erők kényszerítése saját céljaink elérésére. A nyelv mágiai célú használata mindig kötöttséget jelent: a cél eléréséhez a szöveget a

megfelelő időpontban, adott formában, esetleg egyéb, nem nyelvi eszközökkel kombinálva kell alkalmazni.

Az utolsó fejezet (*Beszéd – írás – kép*) a hagyományos írásbeliség funkciójának tárgyalásán túl az antropológiai nyelvészeti kutatás szempontjából fontos szövegeket (feliratok), ezek 21. századi írásbeli megnyilvánulásait (sms, graffiti, tetoválás, multimediális objektumok) és speciális formáit (pl. sms-fal szövegei), valamint a nem verbális kommunikációt elemzi részletesen.

Az egyes (al)fejezetekben a leírtak alátámasztására, jobb megértésének elősegítésére vagy példákkal való illusztrálására szövegdobozokat találunk. Néhány kiragadott példa a szövegdobozokra: Ferihegy nevének története (136. o.), Szerelmes beszéd (148. o.), Nyelvi játék: alliteráló közmondás (181. o.), Bibliai szóképek (196. o.), Tréfás sírfeliratok (231. o.), Hangcserés szólások (81. o.).

A szerzők természetesen nem tárgyalják, (terjedelmi korlátok miatt egy bevezető kötetben nem is tárgyalhatják) az antropológiai nyelvészeti összes aspektusát. Kötetük egyszerre nyújt tudományos és ismeretterjesztő betekintést a témába. A tárgyalta témakörök a magyar nyelvet, a magyar nyelvvel kapcsolatos jelenségeket helyezik a középpontba (pl. 4. 5. fejezet), ugyanakkor a releváns külföldi (főként angol nyelvű) szakirodalom is feldolgozásra kerül. A kötet értékét külön emeli a számos, a leírtakat illusztráló fénykép, magyarázó ábra, táblázat. Felépítésénél és

nyelvezeténél fogva a kötet kiválóan felhasználható oktatási célokra, antropológiai nyelvészeti bevezető kurzusok tananyagaként, de szintén alkalmas az antropológiai nyelvészeti alapvető módszereinek önálló elsajátítására is. A kötet nem csak nyelvészekhez szól, nem feltételez nyelvészeti előismereteket, ezért antropológusoknak, folkloristáknak, a nyelv és antropológia határterületén létrejött interdiszciplína iránt érdeklődő „laikus” olvasóknak egyaránt ajánlott.

Irodalom

Aarts, B. (2006) Conceptions of categorization in the history of linguistics. *Language Sciences* 28/4. pp. 361-385.

Berlin, B. & Kay, P. (1969) *Basic color terms: Their universality and evolution*. Berkeley: University of California Press.

KOVÁCS LÁSZLÓ

Holló Dorottya: Értsünk szót! Kultúra, nyelvtanítás, nyelvhasználat

(Budapest: Akadémiai Kiadó. 2008. 263 p.)

Az (inter)kulturális kommunikatív kompetencia fejlesztése egyre erősebb elvárás, megvalósítandó cél a tanításban, de az ehhez vezető út lépéseinek megvilágítása HOLLÓ DOROTTYA 2008-as megjelenésű munkájáig váratott magára. A kötet elsődleges célja, hogy bemutassa az idegen nyelv és az interkulturális kommunikatív kompetencia elválaszthatatlanságát a nyelvtanulásban, egyúttal bizonyítsa az integrált

nyelv- és kultúraoktatás létjogosultságát. Bár a könyv elsősorban nyelvtanárok és kommunikációs szakemberek számára készült, haszonnal forgathatja mindenki, aki idegen nyelvek használójaként eredményes kommunikációs interakció résztvevője szeretne lenni. A könyv egyes fejezetei hasonlóképp épülnek föl: minden esetben az alapos elméleti bevezetőt az idegennyelv-tanításban kialakult szakmai gyakorlat, valamint a vázlatos óratervként is használható gyakorlatok leírása követi, a fejezetet végül továbbgondolásra ösztönző kérdések-feladatok zárják. Struktúrájában tehát látszólag a tankönyvek felépítését követi, mégis a recenzius szerint itt inkább egy bármely nyelv tanításakor haszonnal forgatható kézikönyvről van szó, mely számot tarthat minden nyelvelsajátítással foglalkozó szakember és érdeklődő laikus figyelmére.

A kötet végén impozáns hosszúságú szakirodalom-lista is található, a könnyebb tájékozódást pedig az ábrák listája, a gyakorlatok jegyzéke és a tárgymutató segíti.

Az 1. fejezet a kultúra definícióira, valamint annak tartalmára és megjelenési módjaira tér ki. Az elmúlt közel hatvan év legelesebb társadalomkutatóit-kulturológus szakembereit követve (Kluckhorhn és Kelly, Linton, Parson, Kroeber és Kluckhohn, Hofstede, Damen, Banks és McGee-Banks, Lederach, Spencer-Oatey) alkotja meg a szerző is a minden bizonnyal nem csak a nyelvoktatásban használható kultúradefinícióját.

A kultúra a szocializációs folyamatban tanult közös értékek, ismeretek, viselkedési és kommunikációs minták, valamint attitűdök együttese, amelyek meghatározóak egy csoport tagjaira, és megkülönböztetik őket egy másik csoporttól.

A definíció gyakorlati alkalmazhatóságát egy jól használható táblázat foglalja össze a kulturális tartalmak (azaz országismeret, viselkedéskultúra, szövegkezelés- és szerkesztet) szerint. (15-16. o.)

A szerző hangsúlyozza, hogy a kulturális tartalom tanítása önmagában nem elég, ezt kiegészítendő szükség van kulturális tudatosságra is, mely a kulturális eltérések tudatosításában és azok kezelésének szándékában érhető tetten.

A 2-7. fejezet a kultúra egyéb vetületeivel foglalkozó nagyobb tematikus egységbe kapcsolódik. Olyan alapfogalmak kerülnek itt tisztázásra, mint az etnocentrizmus, az etnorelativizmus, a kulturális sokk, a sztereotípia, az előítélet és a nyelvi alkalmazkodás, de a szerző áttekinti a kommunikáció szociolingvisztikai és pragmatikai vetületét is, mindezt természetesen oly módon, hogy mindig szem előtt tartja a kultúrák közötti sikeres kommunikáció megvalósíthatóságát, illetve annak a nyelvoktatásban való kitüntetett helyét. Olyan előítéletektől mentes nyelv- és kultúraszemléletet kíván közvetíteni, ahol a nyitottság, az empátia és a kulturális tudatosság kiemelt szerepet kap.

A 8. fejezet a nonverbális kommunikációval foglalkozik. Nem szorul bizonyításra az a tény, hogy a hatékony kommunikáció szerves részét alkotják az ún. nem nyelvi kódok. HOLLÓ kérdésként fogalmazza meg, hogy miért nem foglalkoznak hangsúlyosabban ezzel a területtel az idegen nyelvi oktatásban. A választ is megkapjuk rá: mivel nem szoros értelemben vett nyelvi elemekről van szó, ezért nem kötelező a tananyagba való beépítésük. Ugyanakkor amennyiben a sikeres kommunikációt tartjuk szem előtt, úgy elengedhetetlen ennek a részterületnek a tanítása-elsajátítása is. Elegendő csak az üzleti vagy diplomáciai képzések társalgás-gyakorlati kérdéseivel foglalkozó programjait megtekinteni, ahol az interkulturális kapcsolattartás és kapcsolatteremtés egyik központi eleme a nonverbális kommunikáció. A szerző egyúttal javaslatot is tesz könyvében arra, hogyan integrálható ez a periférikusnak tűnő, ám annál fontosabb terület az oktatásban.

Az interkulturális kommunikáció a 9. fejezetben található meghatározás szerint „elsősorban különböző kultúrából származó és különböző anyanyelvű emberek kommunikációja.” (143. o.) Az interkulturálisan tudatos beszélő képzésére olyan – a tanórán is – jól használható és elgondolkodtató kérdésjavaslatokat találhatunk, melyek kialakítják és fejlesztik az interkulturális kompetenciához szükséges készségeket.

A 10. fejezet a kultúra tanulásának mikéntjére helyezi a hangsúlyt. Más, külföldi kutatókkal egyetértve a szerző is a tapasztalati tanulást tartja

a legcélravezetőbbnek. Amennyiben a tanításában a nyelvi és a kulturális elem összekapcsolódik, akkor a tanulók a tanórákon meg is tapasztalhatják az interkulturális kommunikáció gyakorlati működését. Ehhez a tanulási folyamathoz szorosan kapcsolható a fejezet másik sarkalatos kérdése: az akkulturáció – az idegen kultúra elsajátítása – és a saját kultúra egymáshoz való viszonya.

Ennek szerves folytatása a 11. fejezet, amelyben a kulturális készségek, a kulturális intelligencia, illetve ezek különböző kommunikációs gyakorlatokkal történő fejlesztése kerül előtérbe.

A kötet utolsó négy fejezete újabb tematikus egységet alkot: a közös kapcsolódási pontot ezúttal az integrált nyelv- és kultúrtanítás gyakorlati megvalósulásának lehetőségei jelentik. A 12. fejezet ennek megtervezésével foglalkozik; a szerző hangsúlyozza, hogy a tanulók interkulturális kompetenciájának fejlesztéséhez nem elegendő alkalmanként, a nyelvi ismerettől elválasztva beiktatni egy-egy kulturális gyakorlatot, hanem az adott képzési egységekre kell az egész folyamatot megtervezni. Mind az Alaptanterv, mind a Kerettanterv célként fogalmazza meg a megfelelő nyelvhasználatot, ezek azonban iránymutatást erre nézve csekély mértékben tartalmaznak. Ugyanakkor a megfelelő nyelvhasználat – ahogy HOLLÓ DOROTTYA megjegyzi – megvalósíthatatlan kulturális ismeretek nélkül. Mindehhez a tanmenet kitűnő terepet nyújt, hiszen itt a tanárnak lehetősége van a kulturális képességeket a

nyelvi ismeretekhez kapcsolni. Az egyes órák megtervezéséhez a szerző jól használható támpontokkal szolgál, továbbá olyan összefoglaló táblázatot ad, amely alapján minden nyelvtanár eldöntheti, mennyire volt sikeres az integrált nyelv- és kultúraoktatásra való törekvése. (192. o.)

A *Tananyagok, feladatok* c. 13. fejezetben a szerző rámutat arra, hogy a megfelelő tankönyvválasztás, valamint a körültekintően kiválasztott kiegészítő feladatok elsődlegesek a nyelv és a kultúra integrált tanításának szempontjából. A fejezetben található gyakorlatsorok alapján minden kétséget kizáróan bizonyítást nyer, hogy a célnyelv- és kultúra elemeinek ötvözése a tanításban is sikeresen megvalósítható feladat.

A 14. fejezet a tanári szerepek megvalósíthatóságával foglalkozik. HOLLÓ arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvtanárnak számtalan szerepe mellett a nyelv és a kultúra integrációját is el kell végeznie. Ezt az önmagában is komplex feladatot tovább nehezíti, hogy az erre való felkészülés nem szerepel a tanárképzésben. A megoldást az önfejlesztés jelenti, amelyre a szerző kis időigényű, ám annál hatásosabb, egyszerűen megvalósítható példákkal is szolgál. A nyelvtanár másik feladata a mediálás (itt kultúrák közötti közvetítés), amely az anyanyelvi és a célkultúrától is független köztes vagy harmadik helyről hajtható végre sikeresen. A nyelvtanárnak mindkét fent említett szerepet folyamatosan gyakorolnia kell, és a diákjainak is át kell adnia.

Az utolsó, 15. fejezet a kulturális tudás értékelését, értékelhetőségét vizsgálja. A szerző már a fejezet első mondatában arról tájékoztat, hogy ez a kérdés az integrált nyelv- és kultúratanítás legösszetettebb és legvitatottabb kérdése. A nyelvi képesség mérésére vannak standardizált nyelvvizsgák, de a kulturális elemek mérése sokkal nehezebben kivitelezhető. Márpedig a kettő – nyelv és kultúra ismerete – együtt adja a kulturális-interkulturális kompetenciát, a megfelelő nyelvtudást. Ez az adekvátság azonban mind a mai napig meghatározatlan, így a kulturális kompetencia objektív mérése kivitelezhetetlen. Ennek okairól a szerző a nemzetközi szakirodalomra (is) támaszkodva számol be. Ahol azonban a nyelvtudás valamilyen szakma gyakorlásához szükséges, ott speciális nyelvvizsgákon számon kérnek olyan kompetenciákat (előadói készség, országismeret stb.), amelyek az adott szakma gyakorlásához elengedhetetlenek.

A fejezet másik fontos gondolata az órai tudás ellenőrzését járja körül; funkcióinak, fajtáinak bemutatása után a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a kommunikatív nyelvoktatás szerves része a számonkérés, és ahogyan a tanításban összekapcsolódik a nyelvi és a kulturális ismeret, úgy az értékelésben is részarányosan szerepelhet a két elem. A portfólió szorosan kötődik az értékeléshez, de az önálló munka áttekintését is megkönnyítheti. Az Európai Nyelvi Portfólió célja a nyelvtanuló tanulási folyamatainak dokumentálása, melynek segítségével

független bírálók számára is objektív képet nyújthat nyelvi és (inter)-kulturális kompetenciájáról.

HOLLÓ DOROTTYA munkáját mindazok számára ajánljuk, akik valamelyik – akár tanulói vagy tanári – oldalról érdekeltek a nyelvtanulásban, hiszen a sikeres interkulturális kommunikáció alapvető elemeinek a bemutatása, valamint a tanításban való integrált alkalmazhatóságuk egyformán nélkülözhetetlenné teszik ezt a kötetet, melyet az izgalmas esettanulmányok, az egyes fejezetek feldolgozását segítő, kreatív válaszokat igénylő kérdések-feladatok gazdagítják. A gyakorlati szempontokat figyelembe véve közelít az idegennyelv-oktatás problematikus részeihez. Óriási előnye, hogy nem céloz meg egyetlen korcsoportot, egyetlen nyelvet sem, nincs kitüntetett tankönyv, melyet alapul venne, így bármely nyelv tanításában hasznos segítőtárs lehet. HOLLÓ DOROTTYA *Értsünk szót!* című könyve olyan – a nyelvet és a kultúrát egy-egyben szemlélő – megközelítést ad, amely a nyelvtanítás teljes folyamata alatt követhető koncepciót közöl.

(Reméljük, nemsokára a nyelvtanárok képzésében is egyre nagyobb teret kaphat a könyvben kifejtett nyelv-és kultúraoktatási szemlélet, hiszen Bárdos Jenővel szólva: „A kultúra nyelvbe kötöttségének vigiliája a priori parancs az őrzőhöz: intés nélkül is morális kötelesség”. 2002: 18.)

Irodalom

Bárdos J. (2002) Kulturális kompetencia az idegen nyelvek tanításában. *Modern Nyelvtanítás* 2002/1. 5-18.

OSZLÁNSZKI ÉVA

Pintér Márta: Nyelv és politika Írország történetében

(Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó. 2008. 239 p.)

A szerző, a veszprémi Pannon Egyetem Angol-Amerikai Intézetének oktatója könyvében egy sajátos helyzetben lévő nyelv, a kelta nyelvek családjába tartozó ír nyelv helyzetével foglalkozik. Kutatásának középpontjában az Írországban az V. és XX. század között lezajlott nyelvpolitikai folyamatok állnak: miként került a kora középkortól kezdve stabil, gazdag irodalmi hagyományokkal rendelkező ír nyelv fokozatosan az angol befolyása alá, ill. hogyan szorította ki az angol az ír nyelvet annak szinte minden nyelvi funkciójából olyannyira, hogy az ír nyelv a XX. századra a veszélyeztetett (kevésbé használt) európai nyelvek közé került. A kutatás különös figyelmet fordít a nyelvpolitika minden vetületének alapos vizsgálatára, elsősorban az írek nyelvcserejének több évszázadnyi ideje alatt keletkezett (különböző műfajú) szövegek nyelvpolitikai szempontú elemzésével.

A könyv szerkezetét az ír nyelv helyzetének egymástól többé-kevésbé jól elkülöníthető történeti korszakai határozzák meg. A bevezető

fejezetben a szerző ismerteti a kutatás alapgondolatait, hipotéziseit és módszereit, majd a 2. fejezetben bemutatja az ír nyelv és kultúra XII. századig tartó virágkorát, amely egyben a nyelvi-kulturális szuverenitás első (és utolsó) korszaka is volt. Az ír nyelv középkori történetét egy magas színvonalú, egységes irodalmi nyelv jelenléte jellemezte, ill. az, hogy a kora-keresztény Írországban az ír nyelv olyan funkciókat is képes volt betölteni, amelyek más európai országokban (még évszázadokkal később is) a latin egyeduralma alatt álltak.

A 3. fejezet az angol-normann hódítást és annak nyelvi-kulturális következményeit mutatja be. A XII. és XVI. század között az addig virágzó ír kultúra és nyelv angol-normann befolyás alá került, majd fokozatosan kisebbségi státuszba szorult. A szerző részletesen ismerteti a hosszasan elhúzódó, „visszaütesektől” (gael újjáéledés) sem mentes gyarmatosítási folyamatot. Az idegen hódítók által kialakított „modern” feudális állam és az újjászervezett egyház lett az ősbibb („pogány”) ír nyelv és kultúra legfőbb ellensége.

A 4. fejezet Írország Tudor-kori elangolosításának történetét ismerteti nyelvi, politikai, kultúr- és egyháztörténeti szempontokat egyaránt szem előtt tartva. A XVI. századi Anglia – európai vetélytársaival vetélkedve – nagy gyarmatbirodalom kiépítésén munkálkodott, ennek „kísérleti terepül” szolgált Írország behódoltatása. Az angol gyarmatosításnak ez a második, immáron elsöprő lendülete az ír társadalom tel-

jes körű angolosításával járt. A gyarmatosítás egyik fő eszköze az allochton népességnek a (Kelet-Közép-Európában még a XX. században is használt) tömeges betelepítése volt.

Az 5. fejezetben a szerző egyfajta belső összegzésre vállalkozik: a bemutatott történeti források és folyamatok elemzése után arra a következtetésre jut, hogy Írország gyarmatosítása már a XII. században elkezdődött, majd ezt a XVI. századi Tudor-hódítás teljesítette ki. Ugyancsak ebben a fejezetben mutatja be a szerző azokat a történeti forrásokban fellelhető negatív sztereotípiákat, amelyek a XII. századtól kezdve jellemezték az angol hódítók koloniális diskurzusát. Ebben az ír mint lusta, barbár, ugyanakkor durva és veszélyes nép jelenik meg.

A 6. fejezet a XVII-XVIII. századi Írország politikai, nyelvi és kulturális viszonyait ismerteti, melyekre elsősorban az angol uralom stabilizálása volt jellemző. A korszakban kirajzolódott Írország két szembenálló civilizációja: az őshonos, katolikus írek, ill. a protestáns, kiváltságos, hódító angolok világa. Ennek a hol harcos, hol csöndesebb szembenállásnak a szerző számtalan szövegszintű bizonyítékát tárja az olvasók elé korabeli források alapján. A XVIII. századtól kezdve beszámol a sziget délnyugati végébe viasszasorult, az ún. „rejtőzködő” Írországot alkotó, nyelvőrző szegényparasztság meglétéről, majd fokozatos asszimilációról. Az elhúzódo nyelvcsere azonban nemcsak (nyelv-)politikai, hanem nyelven belüli okai

is voltak: a hosszan tartó elnyomás évszázadai alatt az ír nyelv dialektus-kontinuuma megszűnt, az egyes szigetszerű területi változatok divergensen fejlődtek, majd nem szolgálták a kommunikációt még a nyelv-közösségen belül sem. A korszak fontos eredményeként tárgyalja ugyanakkor a szerző a XVIII. század folyamán az ír nyelv és kultúra iránti (új)ébredés érdeklődést.

A 7. fejezet a XIX. századi brit-ír unió nyelvi és kulturális viszonyait ismerteti. A forrásokból kirajzolódik, hogy bár az angol hatalom fennállása során nem először reagált a külső (mindenekelőtt francia) fenyegetettségre az írországi politika szigorításával, a XX. század első évtizedei mégis az 1801. évi angol-ír szerződés megszűnéséhez vezettek. Az új, független ír állam autochton lakói azonban már javarészt angolul beszéltek, bár kulturális identitásuk meghatározó elemének tekintették az ír nyelvet és kultúrát. Ebben a fejezetben a nyomtatott források mellett nagyobb szerepet kapnak a népszámlálási adatok, amelyek meggyőzően bizonyítják az írek nyelvvesztésének egyes lépcsőit, kitérve pl. az 1845-49-es nagy éhínség, majd a XX. századi kivándorlások, ill. a (természetesen angol nyelvű) iskola-rendszer kiépülésének statisztikailag is igazolható hatásaira. Ugyancsak ebből a fejezetből ismerhetjük meg az ír nyelv újjáélesztésére tett XIX-XX. századi erőfeszítéseket: a Gael Liga és az ír nyelvi mozgalom történetét.

Az utolsó (8.) fejezet összefoglalja az ír nyelv V-XX. századi státusz-

történetét, hangsúlyozva azt, hogy az ír népesség elhúzódó nyelvcserejében az angol hatalom általi permanens gyarmatosítás, ill. a nyelvi-kulturális asszimiláció játszotta a meghatározó szerepet. A kötetet gazdag, a nyelvcsere különböző történeti lépcsőit illusztráló térkép-anyag és bőséges irodalomjegyzék zárja, amely nemcsak a forrásként szolgáló angol nyelvű műveket vontatja föl, hanem áttekintést nyújt a releváns magyar nyelvpolitikai szakirodalomról is.

A könyv kétségkívül legnagyobb érénye, hogy első ízben, nagyon részletesen, új, történeti szempontokat láttatva mutatja be az ír nyelvcsere történetét – méghozzá magyar nyelven, miközben nem hagyja figyelmen kívül a magyar nyelv helyzetének szempontjából érdekes párhuzamokat sem. A mű – a szerző nagyon széles látókörének köszönhetően – igen szerencsésen ötvözi mindazokat a nyelvi, kulturális, vallástörténeti szempontokat, amelyek nélkül alighanem egy „kisebbségi” nyelv működése sem érthető meg. Kevésbé szerencsésnek tűnik néhány központi jelentőségű, a bevezetésben külön reflektált szakkifejezés megválasztása és használata: *plantáció*: ’telepítés’, *antikvárius* tevékenység/érdeklődés: ’múlt felé forduló, régiségre irányuló’, *bárdikus*: ’a bárdok költészetére vonatkozó, abban gyökerező’). A *natív* (<ang. native) műszó bevezetése helyett is találó lett volna az *őshonos*, esetleg idegen megfelelője, az *allochton* célnak megfelelő definiálása és használata.

Mindezek mellett a könyvet minden olyan szakember és érdeklődő figyelmébe ajánljuk, akit foglalkoztat nemcsak az ír, de általában az európai nyelvek múltja és jövője, vagy éppen Írországnak és a brit birodalomnak a nyelvpolitikai elemzésből kirajzolódó története.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

Sztanó László: Olasz-magyar kulturális szótár

(Budapest: Corvina Kiadó. 2008. 304 p.)

Szinte egy időben publikáltak hiányt pótlandó két kulturális szótárt: JUHÁSZ kulturális szótára 2007-ben, míg SZTANÓ műve szinte egy évre rá 2008 őszén jelent meg a könyvesboltok polcain. A Sztanó-féle puhafedeles borítójú, több mint 1300 szócikket közlő kötet az 1999-ben elindult Corvina Kiadó kulturális szótársorozatának részeként, annak is 7. kiadványaként született (további nyelvek a megjelenés évével: japán 1999, amerikai 2000, angol 2002, francia 2005, német és orosz 2008). A kulturális szótár nehezen meghatározható műfajt képvisel, formai jegyeiben emlékeztet a hagyományos értelemben vett szótárra, mivel címszavakra bontva, kézikönyv formájában ismerteti egy adott társadalom kulturális és társadalmi jelenségeit. Mint ahogy az előzményként megjelent Bart-féle *Amerikai-magyar kulturális szótár* (2000) hátoldalán található ismertetőjében szerepel, a sorozattal elérni kívánt cél:

Ne keressen tehát a használó olyan szavakat ebben a szótárban, amelyek jelentése kétnyelvű szótárból megismerhető. Nem két szót, nem is két nyelvet, hanem két kultúrát kívántunk összevetni.

Mivel a tárgy szinte háttérben, rendező elvül azt választottuk, hogy legfőképpen olyan fogalmakat, jelenségeket és tárgyakat szerepeltetünk a szótárban, amelyek az amerikai életformát tükrözik, jellegzetes amerikai értékek és hagyományok jelennek meg bennük, és ekképpen részét, mondhatni kötőanyagát alkotják az amerikai kultúrának, illetve amelyek ismerete nélkül aligha érthető nemcsak az amerikai irodalom, de alkalmassint még a köznapi élet nyelve sem. (Bart, 2000)

A SZTANÓ szerkesztette kötet is e sikeresnek bizonyult hagyományt kívánja követni. A sorozat köteteit az utalással jelzett, egymással összefüggő szócikkek is összekötik egymással, így nemcsak az adott szótáron belül, hanem az adott sorozaton belül is minden mindennel összefügg.

A szerző(páros) – a könyv lektora, ANNAMARIA MASTROVITI szintén a debreceni egyetem oktatója – az előszóban megkísérli definiálni a kulturális szótár fogalmát: „olyan ismeretterjesztő műfaj, mely nehezen en-

gedi magát meghatározni. Hogy mi kerüljön bele, az (...) megérzés, ízlés és személyes tapasztalat kérdése. Könnyebb volt eldönteni, legalábbis elvben, milyen ne legyen” (6. o.). A szócikkek kiválasztásánál a szerző az alábbi szerkesztési elveket vette figyelembe: a szócikkek olasz vonatkozású fogalmak, vagy ha idegen eredetűek, akkor teljes mértékben meghonosodtak, és az átlagos olasz műveltség részét képezik, (az átlagos olasz műveltség részét képezik). Továbbá, nyomtatott szótárról lévén szó, célkitűzésként szerepelt a tömörség, vagyis azon vonások kiemelése egy-egy fogalomnál, amelyek az átlagosan művelt olaszok ismereteibe tartoznak. A hely- és intézménynevek csak abban az esetben szerepelnek, ha valamilyen közismert hagyomány kapcsolódik hozzájuk, mivel a kitűzött cél nem a lexikonok, kézikönyvek és szótárak ismételése volt, mint ahogy ezt az előszóban kifejtik (7. o.). Szem előtt tartották a közvélekedésben élő sztereotípiák bemutatását, mégpedig oly módon, hogy a közvélekedésről szolgáltatassanak információt.

A hátoldalon kivonatossan szereplő, a szótárban okkal hangsúlyos *identitás* szócikk a szerző saját bevallása szerint egyúttal a leghosszabb is a kötetben, számos kulturális, történelmi hivatkozással fűszerezett. Azonban ez a szócikk egyúttal arra is rámutat, hogy ne várjunk a szótártól klasszikus értelemben vett definíciókat (hiszen ez esetben is az önazonosság kulcsszóként nem a szócikktest elején lelhető fel), sokkal

inkább számítsunk etimologizáló, gyakran történelmi fejtegetésekre.

Az előszót egy bevezető követi, ahol szinte időbeli keretként egy Cesari Marchi idézettel megtudhatjuk, mi maradt ki a szótárból. A kötet végén névmutató segíti a felhasználót a szócikkekben található személy- és földrajzi nevek kikeresésében.

A szótár **megastruktúrájának** elemzését folytatva hiányosságának róható fel a felhasznált bibliográfiára, illetve a forrásokra való utalás elmaradása. Egyes esetekben a szócikktestben a szerző közli az idézet forrását, azonban az esetek túlnyomó többségében ez nem történik meg.

A szótár **makrostruktúráját** tekintve annak formai jegyei segítik a felhasználót: a szócikkek az alfabetikus sorrendet követik, míg a betűváltás új oldalon történik, és az adott oldal szócikke a fejlécen is megtalálható. A szótár a szócikkek félkövér álló betűtípusának, és (a szócikkek) azok két oszlopba való elrendezésének köszönhetően is könnyen kezelhető. A szócikktestben az olasz nyelvű szavak és kifejezések dőlt betűvel szerepelnek, utánuk zárójelben megtalálható a magyar megfelelőjük. Amennyiben másik szócikkre nyíllal történik utalás, az (a nyíl utáni,) szintén félkövér álló betűtípussal szedett. A szerző által közölt idegen nyelvű idézet dőlt betűvel szedett, majd ezt kapcsos zárójelben követi a magyar fordítás. Esetenként a szócikktest után kettős nyíl jelzi a sorozatban megjelent kötetekre való utalásokat. A szerző nem tér

ki (a) e döntés indoklására. Feltételezzük, hogy így kívánták egységbe foglalni a sorozatot, ill. biztosítani az átjárást kultúrák között, ahogyan az a valóságban is megtörténik. A szótár nem tartalmaz stiláris jelöléseket, legfeljebb a szócikktestben találunk arra utalást, ha a szócikk a beszélt nyelvre jellemző (l. *a voglia!*), vagy ha a szlengbe tartozik (l. *pirla*).

A kiadvány mikrostruktúráját tovább vizsgálva az alábbiakat emelhetjük ki: a szócikkfejet közvetlenül követi a nyelvtani nemre való utalás, amennyiben a lemma főnév (l. **margherita** f.), vagy zárójelben dőlt betűvel szedve megelőzi az a szókapcsolat, amelyben a szócikk előfordul (l. **Margutta** (via ~) f.). A melléknevek esetében a nőnemű alakokat is közli (l. **fidanzato** / -a). Más esetben nem jelöli a szócikk szófaját. A kiejtést csak abban az esetben jelölik a hangsúlyos magánhangzó aláhúzásával, amennyiben az a szokottól eltérő (nem az utolsó előtti szótagon van). A szócikktestek belső sorrendje változó, formailag nem egységes. A címszó elején hol az ekvivalens (l. **matusa** m. begyöpösödött ember), hol a definíció (l. *acqua alle corde*) szerepel, vagy nem hagyományos definíciókkal – történeti, etimológiai ismertetővel indítja a szócikket (l. *campanilismo*). Ennek ellenére a kitűzött szerkesztési elveknek köszönhetően sikerült egy tartalmilag egységes kötetet szerkeszteni. A betűszavakat külön szócikkben szerepelteti (l. *FIAT*, *DC*, *BOT*), azonban a poliszm alakokat nem (l. *fiorentina*).

A szótár tartalmilag gazdag, széles skálán mozog, hogy egy kis ízelítőt adjunk: a (történelmi,) politikai események (*Mani Pulite, Terza Italia*), a gasztronómia (*tiramisù* – bár az etimológiai fejtegetés elmarad, *torrone, tortellini, mortadella*), a műemlékek (*Ponte dei sospiri*) ismertetésével, szinte idegenvezetőként kalauzol bennünket a történelmi eseményeken (*autunno caldo*) és hagyományokon (*palio*) át, mutat be úgy történelmi személyeket (*Papa Lambertini, Avvocato*), mint politikusokat és pártokat (*Cavaliere, Forza Italia, Lega Nord, Rosa nel pugno*). Olvashatunk a maffiáról (*mafia*) és aktuális (anti)politikai eseményekről (*V-Day, strage di Bologna*), művészekről (*Totò*), filmcímekről (*Amarcord*), irodalomról (*I promessi sposi*), színházról (*commedia dell'arte: Arlecchino, Balanzone, Panatalone, Edoardo*), valamint művészeti irányzatokról (*neorealismo*). Szervesen a kultúra részét képezik az ismert mondókák (*ambarabà ciccì coccò*), (a) gyerekdalok (*Nella vecchia fattoria*), (a) partizándalok (*Bella ciao*), az ünnepek is, valamint a cégek és közismert, ill. közkedvelt termékeik (*Baci Perugina, Testarossa, FIAT, Barrilla*). De ne felejtsük meg a gesztusokról, amelyekhez ábrákat találunk (*avere le mani in pasta*), és az ún. parolaccia-ról (*Mortacci tua!*)

sem. Azonban nem maradhattak el a közhelyek, a közhelyszerű elnevezések (*cocco di mamma, bullo, polentone*), a frazeológiai beszélt köznyelvi kifejezések (*a me mi piace*), az egykor divatos mozgalmak (*paninari*), a neologizmusok (*girotondo, inciuccio*), a televíziós műsorok (*Striscia la notizia*) és végül a szleng (*bona*) sem.

Bár apró tipográfiai pontatlanságokat is fellelhetünk, összességében egy igényesen szerkesztett kiadványt tarthat a kezében az olasz kultúra iránt érdeklődő olvasó. A Debreceni Tudományegyetem Olasz Tanszékének docense olvasmányos, esszéstílusú, nehezen letehető, izgalmas kultúrtörténeti kalauzzal örvendeztette meg az olasz kultúrát és nyelvet szerető népes táborát, amely egy kulturális utazás élményét nyújtja annak, aki e kötetet forgatja.

Irodalom

- Bart I.** (2000) *Amerikai-magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina Kiadó.
Juhász Zs. (2007) *Olasz élet – olasz kultúra*. Budapest: Holnap Kiadó.

TAMÁS DÓRA és
TÓTH GABRIELLA

XI. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem

(Balatonalmádi, 2009. május 24-27.)

A hagyomány szerint ez évben is megrendeztük a *Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemet*, amelyen a magyar résztvevőkön kívül Horvátországból, Szerbiából, Lengyelországból, Szlovákiából és Szlovéniából érkeztek előadók.

A Nyári Egyetem központi témája ezúttal a szókincsvizsgálat volt. Ennek megfelelően hallhattunk előadásokat egynyelvű és kétnyelvű környezetben felnövekvő és élő, valamint második nyelvet tanulók körében végzett szókinccstesztekről és azok elemzéséről.

A négynapos rendezvény – amely a Papp Ferenc Alapítvány, a Hotel Monopoly és a Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlésének támogatását élvezte – alap gondolata tehát a szókinccs fejlődésére vonatkozó kérdések tisztázása irányult, s tette ezt egy- és kétnyelvű közegben. Nyelvpedagógiai szempontból jelentős, hogy az iskolai oktatásban résztvevők körében végzett szókinccsvizsgálatokról is szó esett.

A szókinccsvizsgálatok és a mentális lexikon összetételére, rendeződésére vonatkozó vizsgálatok szoros összefüggéseket mutathatnak. Ez indokolta számos, a mentális lexikon működésére, szervezésére irányuló munka bemutatását.

Az agyi reprezentációról való adekvát kép kialakításához segítségül hívtunk egy fiziológust és egy

kognitív szemantikával foglalkozó, de nem nyelvész szakembert, akik angol nyelvű előadásaikkal részben a nyelv és az agyi reprezentáció hipotéziseit mutatták be történeti síkon, részben pedig a legújabb, az orvostudományban használt képalkotó eljárások adta lehetőségeket mutatták be, nagy sikerrel. A nyelv, agy és mentális reprezentáció témakör keretében előadásokat hallhattunk még a tulajdonnevek mentális reprezentációjáról, a fiúk és lányok közötti tanulási stratégiák különbözőségének lehetséges neurológiai okairól.

A kétnyelvűségi vizsgálatok jelentős mennyiségben reprezentálják magukat a Nyári Egyetemen, minden évben külön szekciót alkotva. Nem volt ez másként ez évben sem. Kárpátaljáról, Felvidékről, Vajdaságból érkező vendégeink a saját kutatásaik pszicholingvisztikai vonatkozásairól tartottak érdekfeszítő előadásokat, de az egyéni kétnyelvűség témájában is hangzottak el beszámolók.

A Beszédkutatások szekcióban azok az egynyelvűségi beszédprodukciós és beszédpercepciós kutatások kaptak lehetőséget a bemutatkozásra, amelyek a spontán beszédben előforduló tervezési és kivitelezési hibákra világítanak rá, hiszen ezek a vizsgálatok a legbeszédeesebbek a mentális lexikon kutatói számára. A spontán beszéden kívül azonban foglalkoztunk a mesterséges környezetben zajló nyelvelsajátítás-nyelvtanulás során fellelhető tipikus jellegzetességekkel, az interferenciajelenségekkel.

A Nyári Egyetem nyitott arra, hogy más, nem szorosan pszicholingvisztikai jellegű, de mindenképpen valamilyen formában a nyelvhez kapcsolódó kutatásoknak tért adjon. Így ebben az évben hallhattunk előadásokat az archetipikus mintákról költői szövegekben, nyelvi mítoszokról, hivatalos EU-s levelezések elemzéséről, szövegértés-fejlesztésről.

2010-ben is megrendezzük az immáron XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemet, amelynek ebben az évben a fő témája a mentális hálózatok. Továbbra is várjuk a kapcsolódó pszicholingvisztikai jellegű előadásokat az egynyelvűség és a kétnyelvűség témakörében. Hirdetésünket a 112-114. oldalakon olvashatják. Várjuk minden érdeklődő jelentkezését!

NAVRACSICS JUDIT

Dis/solutions: the future of the past in Australia, New Zealand and the Pacific

(Palma de Mallorca, 2009. szeptember 22-25.)

2009. szeptember 22-25. között Palma de Mallorcán került sor az EASA (*European Association for Studies on Australia*) tizedik, két-évenként megrendezésre kerülő konferenciájára a University of the Balearic Islands (Spanyolország) szervezésében, ahol Magyarországot Forintos Éva, a Pannon Egyetem Angol-Amerikai Intézetének oktatója képviselte. A mallorcai tanács-

kozást *Dis/solutions: the future of the past in Australia, New Zealand and the Pacific* címmel hirdették meg a szervezők, ezzel egyben arra is felhívták a figyelmet, hogy a korábbi gyakorlathoz képest bővíteni szeretnék a palettát. Ennek megfelelően újdonságnak számított, hogy az ausztrál témájú előadások mellett új-zélandi tanulmányokkal összefüggő előadások is elhangoztak.

Plenáris előadást tartott többek között Graham Huggan (University of Leeds), aki arról értekezett, hogy a náciizmus és a Holocaust milyen kontextusban fordul elő az ausztrál irodalomban és mindez hogyan értelmezhető. Anita Heiss (University of Western Sydney), a számos irodalmi díjjal kitüntetett Aboriginal író és költő a bennszülöttek által az utóbbi évtizedben produkált új ausztrál irodalmat ünnepelte előadásában, egyben utalt arra, hogy ezek a művek használhatók forrásként kutatáshoz és oktatáshoz egyaránt nem csak Ausztráliában, hanem a világ bármely területén. Wenche Ommundsen (University of Wollongong) előadásában ázsiai bevándorlók által írott irodalmi művek segítségével elemezte azokat a megpróbáltatásokat, amelyekkel a népcsoport tagjainak szembesülnie kellett bevándorlásaikor.

A konferencia ideje alatt került sor az egyesület szokásos közgyűlésére, amelynek egyik lényeges eleme a vezetőség újraválasztása volt. Az egyesület új elnöke David Callahan (Universidade de Aveiro, Portugália) lett; a tagság döntése alapján Forintos Éva (Pannon Egyetem) további

két évre az elnökség tagja maradt. Továbbá döntés született arról, hogy az egyesület két év múlva esedékes konferenciáját a University of Prešov, (Eperjes, Szlovákia) szervezheti. Egy internetes folyóirat beindításától is döntés született, amely szakmai lap szerkesztőbizottságának tagja lett Forintos Éva.

A konferencia résztvevői egy kirándulás keretében ellátogattak a festői környezetben elhelyezkedő Deia nevű falucskába, hogy meglátogassák a londoni születésű Robert Graves „távoli házát” (Ca n’Alluny) – ahogy a 20. század egyik legismertebb költője, írója nevezte a házat, ahol életének jelentős részét töltötte. A magyarországi kötődéséről is ismert Graves 1985-ben bekövetkezett halála óta a kis település temetőjében nyugszik.

A Bellver Castle-ben megrendezett nyitó fogadást színesítette, hogy Andrew Taylor and Glen Phillips saját verseiből olvasott fel; a konferenciát záró vacsorára Palma de Malloca nyaralók által kedvelt negyedében a Restaurante Bahía Mediterráneo-ban került sor.

FORINTOS ÉVA

Beszéd kutatás 2009

(Budapest, 2009. október 16-17.)

Október 16-17-én került megrendezésre a 8. Beszéd kutatás konferencia az MTA Nyelvtudományi Intézetében. Az idei ülés szak témája, a spontán beszéd napjainkban egyre

inkább előtérbe kerül a nyelvészeti kutatásokban. Ezt bizonyítja, hogy a beszédtudományokkal foglalkozó hazai kutatók színe-java megtisztelte előadásával a konferenciát. A neves kutatók mellett az idei évben is nagyon sok graduális és PhD-hallgató követte figyelemmel a beszédtudományok legújabb hazai eredményeit.

A kétnapos rendezvényt Kenesei István, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója nyitotta meg méltató szavaival. Az első nap húsz perces plenáris előadását Sáry Gyula tartotta a beszéd idegéletani vonatkozásairól. Az orvosi diagnosztikában használt modern módszerek eredményei szerint több agyterület szükséges a beszéddel kapcsolatos funkciók ellátásához, mint azt korábban hitték. Az intonációhoz és a folyamatos beszéd megindításához és fenntartásához például a homlokleány szükséges. Gerebenné Várbíró Katalin szombati plenáris előadásában a spontán beszéd vizsgálatának hazai kérdéseit mutatta be. Felhívta a figyelmet arra, hogy a spontán beszéd szintaktikai fejlettségének megítélésére nem áll rendelkezésünkre magyar nyelven sztenderdizált módszer. Hangsúlyozta a híres angol nyelvű DSS-technika (Developmental Sentence Scoring) magyar nyelvre adaptált változatának (Közlésegységek Fejlődési Mutatója) mielőbbi sztenderdizálásának fontosságát.

A két nap során 31 szóbeli előadást hallgathattunk meg. Az előadások témája rendkívül változatos volt, a beszéddel foglalkozó tudományok széles skáláját ölelte fel: beszéd-szintézis, beszédfelismerés, gyógy-

pedagógia, anyanyelv-pedagógia stb. Gósy Mária elemezte spontán beszédben az *akkor* szó akusztikai fonetikai sajátosságait, bemutatta a beszélőn belüli és a beszélők közötti variációit. Beke András és Horváth Viktória elsőként vizsgálták a magyar spontán beszédben a *m* és a *n* nazális mássalhangzók hatását a leggyakoribb magánhangzókra (*a*, *o*, *i*, *e*). A szóvégi *z* hang zöngétlenedését vizsgálta Bárkányi Zsuzsanna, Kiss Zoltán és Mády Katalin. Eredményeik jól illeszkednek az aerodinamikai modellbe, de a *v-f* hangpárral összevetésben további kérdéseket vetnek fel. Bóna Judit kutatásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen különbségek vannak a magánhangzók szerkezetében az életkor tekintetében. Beke András és Szaszák György a semleges magánhangzók automatikus felismerési arányának javítására alaprealizációtól függően tanította be a felismerési rendszert. A szubglottális rezonanciák osztályozási képességét vizsgálta spontán beszédben Csapó Tamás Gábor, Bárkányi Zsuzsanna, Beke András, Böhm Tamás és Grácsi Tekla Etelka. Grácsi Tekla Etelka, Markó Alexandra és Beke András spontán beszédben elemezték az explozívák zöngékezdési idejét a mássalhangzó-minőség és a követő magánhangzó képzési jegyeinek függvényében. Vargha Fruzsina nyelvjárási korpuszban elemezte és hasonlította össze az *e* magánhangzó realizációinak formánsszerkezetét.

Tarján Balázs, Mihajlik Péter, Tüske Zoltán és Fegyő Tibor a spontán és a tervezett magyar nyelvű be-

széd gépi felismerésének eredményeit ismertették több szempontból. Rácz Zsuzsanna Zsófia, Olasz Gábor és Bartalis Mátyás bemutatták az automatikus formánselemző eljárásukat, amely tömeges formánsméréseket hajt végre adott szerkezetű beszédadatbázison; valamint az első magyar formánsadatbázist. Zainkó Csaba, Csapó Tamás Gábor és Németh Géza azt vizsgálta, hogy milyen mértékben növelhető a szintetizált beszéd változatossága, ha spontánbeszéd-felvételekből indulnak ki. Pápay Kinga előadásában a kriminalisztikában széles körben használatos költségkímélő és kevésbé időigényes VSA készülékek hatékonyságát hasonlította össze a poligráfos vizsgálatokéval. Tatár Zoltán és Nikléczy Péter kutatásának célja az volt, hogy megállapítsák, milyen típusú szöveget (utánmondás vagy felolvasás) válasszon a hangrögzítést végző személy a kriminalisztikában használatos azonosítási eljárások optimalizálása érdekében.

Mády Katalin a háromféle szakaszhatár (gyenge, közepes, erős) észlelését vizsgálta spontán beszédben, Markó Alexandra pedig háromféle teszttel vizsgálta, hogy a spontán beszédben a különböző prozódiai tényezők milyen paraméterek alapján és milyen hatásokkal váltják ki a hallgatóban a befejezettség érzetét. Bata Sarolta a beszélőváltásokat vizsgálta spontán társalgásokban arra a kérdésre keresve a választ, hogy milyen paraméterekkel jellemezhető, illetve, hogy a megjelenő formákhoz milyen funkciók kapcsolhatók.

Balázs Boglárka előadásában a diszfóniával foglalkozott, amely olyan hangképzési rendellenesség, amelyben a rekedt hang háttérében többféle ok – funkcionális vagy organikus eredet – húzódhat meg. Már számos nyelvben azonosították a nyelvfejlődési zavarnak azon nyelvspecifikus tüneteit, melyek a gyermekek spontán beszédében jelentkeznek. Kas Bence és Lukács Ágnes vizsgálatukban arra tettek kísérletet, hogy a magyar nyelvre is azonosítsák ezeket a tüneteket. Jordanidisz Ágnes óvodáskorú (4 és 6 éves) gyermekek fonológiai tudatosságát vizsgálta spontán beszédhelyzetekben. Mészáros Éva és Bánréti Zoltán a szemantikai és a szintaktikai rekurzivitást vizsgálták afáziás betegek spontán megnyilatkozásaiban.

Gyarmathy Dorottya a sorrendiséget érintő megakadásjelenségek közül a perszeverációt elemezte 80 adatközlő spontán beszédében. Bakti Mária a megakadásjelenségek tükrében vizsgálta, hogy valóban spontánnak tekinthető-e a szikrontolmácsok beszédprodukciója. Laczkó Mária középiskolások beszédében elemezte a megakadásjelenségek típusait és gyakoriságát műfaji szempontból.

A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltás és kódkeverés fogalmak használata nem egységes. Navracsics Judit előadásában a két fogalom tisztázására vállalkozott kétnyelvű beszélők spontán beszéde alapján. Judith Rosenhouse a magyar és a héber nyelv egymásra hatásának fonetikai sajátosságait elemezte ma-

gyar-héber kétnyelvűek spontán beszédprodukciójában. Magyarul tanulóknak beszédprodukcióját vizsgálta Szende Virág, hogy választ kapjon arra a kérdésre, hogy a célnyelvi környezetben tartózkodó és nyelvoktatásban részesülő adatközlők beszédében milyen mértékű fejlődés tapasztalható.

Antalné Szabó Ágnes előadásában pragmatikai és nyelvi szempontból elemezte a tanári kommunikációban elhangzó értékelő megnyilatkozásokat. A spontán beszédben gyakran előforduló diskurzusjelölők a *hát*, az *így*, az *ilyen* és az *úgyhogy*, melyek előfordulási gyakoriságát és megjelenési pozícióját vizsgálta Dér Csilla Ilona. Imre Angéla és Bóna Judit felnőtt férfiak és nők hangos olvasását elemezték több szempontból, hogy képet kapjanak arról, milyen tipikus hibákat ejtenek. Váradi Viola előadásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy a beszéd mely összetevőit és milyen mértékben befolyásolja, hogy ugyanazokat a mondatokat hallás után ismétli meg, vagy felolvassa az adatközlő. Az anya és a csecsemője szemkontaktusait elemezte Koós Ildikó, hogy bővítse a preverbális kommunikációról való ismereteket.

Az idei évben, a nemzetközi konferenciák gyakorlatának megfelelően, poszterszekcióval bővült a program. Hét nagyon érdekes posztert szemlélhettünk meg a szombati nap folyamán, és lehetőség volt arra is, hogy az előadóknak személyesen vagy nyilvánosan – a vita keretein belül – feltegyük kérdéseinket. Nagy sikert aratott ez az új szekció, remél-

jük, a következő években is lesz lehetőség a poszterelőadásokra.

Nem tematikus szekciókat állítottak össze a szervezők, tehát a különböző tudományterületek iránt érdeklődők és a szakemberek is bepillantást nyerhettek egymás kutatási eredményeibe. A mai, az interdiszciplinaritást egyre inkább megkövetelő világban nagy igény van arra, hogy a különböző területeken dolgozók együttműködjenek, és felhasználják egymás eredményeit.

VÁRADI VIOLA

Jelnyelvi konferencia a Miskolci Egyetemen

(Miskolc, 2009. november 11.)

2009. november 11-dikén rendeztük meg a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén az első miskolci jelnyelvi konferenciát *A JELNYELV A MINDENNAPOKBAN ÉS A TUDOMÁNYOS KUTATÁSBAN* címmel.

Az időpontot még az előző tanévben választottuk ki, azt követően, hogy megszületett az Oktatási Hivatal jóváhagyó döntése a Jelnyelvi mentor szakirányú továbbképzés elindításáról. November hónap 2003 óta a magyar tudomány hónapja, ez indokolta a novemberi dátum kijelölését. A véletlen azonban úgy hozta, hogy jobb időpontra nem is tervezhattünk volna jelnyelvi konferenciát, mint a 2009. november 9-dikét követő napokra. Az Országgyűlés ugyanis ezen a napon fogadta el a magyar

jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló törvényt, s ezzel elismerte a jelnyelv hivatalos nyelvi státuszát, azt, hogy a magyar jelnyelv önálló, természetes nyelv.

A jogszabály azt is rögzíti, hogy a hallássérültek közössége egy nyelvi kisebbség, és ezzel az ország elindul azon az úton, amelynek végén a hallássérültek a fogyatékkal élők csoportja helyett a nyelvi kisebbség csoportjába fognak tartozni. Nagy várakozással tekintettünk az elé, hogy a Parlament elfogadja a jelnyelvi törvényt. Elmondhatjuk, hogy most ez a pillanat bekövetkezett, és Magyarországon a siketek jelnyelve hivatalos státuszt kapott. A törvény értelmében – az EU tagországai közül Finnország után másodikként – kimondjuk, hogy a hallássérültek közössége nyelvi kisebbség, a siketvak személyek jogait pedig először Magyarországon rögzíti törvény.

A konferenciára az első alkalommal a szervezők olyan jelnyelvvvel foglalkozó kutatókat hívtak meg, akiknek a tevékenysége immár országosan ismert. Természetesen nem kerülhetett sor valamennyi jelnyelv-kutató meghívására egy egynapos rendezvényre, amelynek ráadásul az is időkorlátot szabott, hogy a konferenciát követően este 7 órától jelnyelven tolmácsolt színházi előadást tekinthettek meg a résztvevők. Miután a MANYE honlapján megjelentettük meghívónkat az előadásokat tartók névsorával, sokan érdeklődtek, s jöttek is el hallgatóként konferenciánkra. Így voltak vendégeink Budapestről, Debrecenből, Egerből, Kazincbarcikáról és Nyíregyházáról

is. Remélhető, hogy a következő konferencián nagyobb számú előadást lehet majd tartani. Azt a konferenciát ugyanis úgy szeretnénk szervezni, hogy már az idei tanév végén közzéteesszük a felhívást, amely alapján a második konferenciára bárki jelentkezhet, aki a jelnyelv kutatásával foglalkozik, s kedvet érez erről beszámolni. Még az is megtörténhet, hogy 2010-ben, az akkori Tudomány Ünnepeén kétnapos konferenciát tartunk majd.

A SINOSZ-t, azaz a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségét mind az előadók között, mind a hallgatóság soraiban többen képviselték. A Miskolci Egyetem és a SINOSZ közötti együttműködési szerződés nyomán a SINOSZ közre is működött a konferencia megvalósításában. A budapesti, a miskolci és a borsodi jelnyelvi közösségből mintegy 30 fő volt jelen a konferencián, a hallgatóság soraiban pedig természetesen ott voltak egyetemünk jelnyelvvvel foglalkozó diákjai, többek között a korábban említett Jelnyelvi mentor szakirányú képzés résztvevői is.

A konferenciát Dr. Dobróka Mihály tudományos rektorhelyettes nyitotta meg, ezt követően Csernyánszki Boglárka jelnyelvi tolmács lépett fel *Dalok jelnyelven* című előadásával, amellyel a halló és hallásérült közönség körében egyaránt nagy sikert aratott. Majd dr. Simigné dr. Fenyő Sarolta, a Modern Filológiai Intézet igazgatója köszöntötte a vendégeket, aki rövid előadást is tartott *A jelnyelv oktatása a Miskolci Egyetemen* címmel. Dr. Simigné dr. Fenyő Sarolta volt az, aki az ország-

ban először kezdeményezte, hogy az alkalmazott nyelvészet szakos hallgatók képzési struktúrájába építsük be a jelnyelv tanulását. Így egyetemi hallgatók jelnyelvi képzése a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén indult el először.

Konferenciánk első vendégelőadója dr. Bartha Csilla egyetemi tanár volt, aki *A siket közösség és a jelnyelv helyzete Magyarországon: korlátok, lehetőségek, távlatok* című előadásában a jelnyelvvvel főként szociolingvisztikai szempontból foglalkozva számos kérdést megvilágított. Hasonlóan nagy hatású és igen részletes volt Hattyár Helga *Attitűdök, nyelvelsajátítás és kommunikatív kompetencia – Vizsgálatok magyarországi siket gyerekek körében* című előadása. Mindkét előadást sok illusztráló anyag tette emlékezetessé, felméréseket ismerhetett meg a hallgatóság arról, hogy milyen tévhitnek élnek az emberek között a siketekről és a jelnyelvről, továbbá megdöbbentő iskolázottsági adatokat is olvashattunk¹, valamint részleteket láttunk siket és nagyothalló személyek írásos megnyilvánulásainak köréből. Az előadások során sok szó esett a siket gyerekek bilingvális oktatásának kérdéseiről. A jelnyelvi törvény is szól a bilingvális oktatás 2017-es elkezdéséről, amely ma még igen távolinak tűnik, ám a feltételeket ehhez – jelnyelven oktató pedagógusok képzése révén – meg kell teremteni. Ma viszont még csupán a

¹ A SINOSZ adatai szerint felsőfokú képesítéssel a nagyothallók 5,35%-a, a siketeknek pedig mindössze 2-3%-a rendelkezik; a siketek gazdasági aktivitása csupán 9% körül van.

leendő oktatókra vonatkozó oktatási anyagoknak a kidolgozásánál tartunk, s ezeket először akkreditáltatni kell.

Rövid technikai szünet után Vincze Tamás előadására került sor, aki mintegy bevezetett minket, hallókat a jelnyelv világába, nagy sikerű bemutatót tartva *Barangolás a jelnyelv ösvényén* címmel. Vincze Tamás mellett az első részben még dr. Tapolczai Gergely *A nemzetközi jelnyelv és a jelnyelvek státusza Európában* című előadása, a második részben pedig dr. Kisida Tamás és Tempfli Kátya előadása képviselte a SINOSZ-t. Dr. Tapolczai Gergely szavai hozzájárulhatnak annak a téves elképzelésnek az eloszlatásához, hogy a különböző országok jelnyelvet használói mindig megértenék egymást, ugyanakkor szólt a nemzetközi jelnyelvről, amelynek az elsajátítása lehetővé teszi a kölcsönös megértést.

Az előadók közt üdvözölhattuk Albertné Balázsi Júliát, aki a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatója; előadása a *Jelnyelvek és nyelvi tervezés Hollandiában és Flandriában* címet viselte. Nagyon sok olyan kérdés merült fel ebben az előadásban, amely a magyarországi jelnyelvi közösséget is egészen közelről érintheti, legyen szó akár a bilingvális oktatásról, akár a jelnyelv standardizálásának kérdéseiről. Rácz Szilárd, aki magyarul és idegen nyelveken is több cikket publikált már a jelnyelvről, ez alkalommal *Nyelvi kontaktusok hangzó nyelv – jelnyelv viszonylatában. Előtanulmányok egy szociolingvisztikai szempontú ku-*

tatáshoz címmel beszélt eddigi kutatásairól és további terveiről. Tempfli Kátya *a háromnyelvű tolmácsolás pszicholingvisztikájáról* tartott előadást. Azt a szituációt kell itt elképzelni, hogy egy magyar jelnyelvi tolmács, aki történetesen angolul is magas szinten tudó személy, angolból közvetlenül magyar jelnyelvre fordít, ill. fordítva. A szerző hipotéziseit tartalmazó kutatási terv felkellette a miskolci jelnyelvvvel foglalkozó diákok érdeklődését is

A Miskolci Egyetemet Csetneki Sándorné, továbbá a SINOSZ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Szervezetének titkáráként a jelnyelv jogi vonatkozásairól hallgatóinknak rendszeresen órákat tartó dr. Kisida Tamás képviselte. Az ő előadása az újonnan elfogadott törvény pontjairól szólt *A jelnyelvi törvényről* címmel. Az előbbi – *A jelnyelv lejegyzési rendszereiről* – című előadáshoz visszatérve: a jelnyelvek lejegyzésének elsősorban a tudományos kutatás számára van jelentősége, s egyre több ilyen rendszerrel találkozunk a jelnyelvi kutatás műhelyeiben. Ugyanakkor időnként felmerül az igény a jelnyelvi jelek olyan írásos változatának a kidolgozására, amely a siket közösség tagjai közötti kommunikációt tenné lehetővé. Egy már ma is létező ilyen – az oktatásban is alkalmazható – rendszerrel is megismerkedtek a hallgatók.

Az idő rövidsége miatt csak néhány hozzászólás hangzott el, amelyekből azonban kiderült, hogy a hallgatóság várja a konferencia írásos anyagának mielőbbi megjelenését, ill. a tanulmányoknak a honlapra

való felkerülését. A konferenciához csatlakozó színházi előadás az *Őrült nők ketrece* című vígjáték volt; jelenyelve tolmácsoló színházi előadásra – a szervezők tudomása szerint – most került sor először Miskolcon.

CSETNEKI SÁNDORNÉ

A IX. Országos Neveléstudományi Konferencia

Neveléstudomány – Integritás és integrálhatóság

Inter- és multidiszciplináris szemlélet, többnyelvűség, multikulturalitás az oktatás és nevelés elméletében és gyakorlatában
(Veszprém, 2009. november 19-21.)

Az Országos Neveléstudományi Konferenciák történetében idén először adott otthont e rangos – szakmaiságát, tudományos elkötelezettségét, szervezés- és rendszermetodikáját illetően nemzetközi gyakorlatot követő – eseménynek „vidéki” egyetem. A IX. Országos Neveléstudományi Konferencia elnökeként, prof. dr. BÁRDOS JENŐ, DSc intézetigazgató egyetemi tanár, az MTA Neveléstudományi Bizottságának szakmai támogatását és bizalmát élvezve, Veszprémben, a Pannon Egyetemen rendezhette meg a sorozat kilencedik konferenciáját, amely egyrészt szervesen illeszkedett a korábbi segrszemlék hagyományaihoz, másrészt viszont – az integritás és integrálhatóság jegyében – nyitott más tudományterületek irányába is.

Prof. dr. BÁRDOS JENŐ, a konferencia elnöke és dr. POÓR ZOLTÁN egyetemi docens, a Tudományos Programbizottság tagja a beköszöntőben az alábbiakat hangsúlyozták:

„Már a 2008. évi Nevelésügyi Kongresszus vitáiban is felmerült, hogy a megoldhatatlannak tűnő pedagógiai problémák iskolai és iskolán kívüli okozói a megfelelő kulturális ismeretek és a nyelvi kompetenciák hiányára vezethetők vissza. [...] Kétségtelen, hogy az utóbbi időben különleges érdeklődés nyilvánult meg olyan területek iránt, mint a tanárképzés és a tanár-továbbképzések világa, az iskola finanszírozhatósága, valamint a foglalkoztatáspolitikája, a demográfia és a költségvetés összefüggései. Reflektorfénybe került az esélyegyenlőség és hátrányos helyzet kérdése [...]. Külön helyet követelt magának a pedagógiai mérések és az ezekkel összekapcsolható minőségbiztosítás világa. [...]

A beköszöntő szerzői a fentiek alapján kiemelték:

„Olyan konferenciát szeretnénk, amely inter- és multidiszciplináris tekintetben integrált tud lenni és túlmutat az eddigi határokon, főként a pszichológia, a nyelvészet, a performatív pedagógiai képességek/művészetek irányába. A pedagógiai értékek közvetítése olyan széles sávban mozog, amelynek alapfokú polihisztorsága a neurolingvisztikától az orvosi pszichiátriáig terjed. [...] A tudásalapú társadalom értékeinek közvetítése – az új európai tanulási térben – jelentős mértékben az anya- és idegen nyelveken kifejlesztett kommunikációs képességektől függ. Nem véletlen, hogy az európai tudást megtartó és fejleszteni kívánó [...] kulcskompetenciák [...] az anya- és idegennyelvi képességek döntő tényezőként szerepelnek. A fenti indo-

kok miatt tartanánk fontosnak, hogy [...] a címben is említett inter- és multidiszciplináris szemlélet a többnyelvűség és multikulturalitás kérdéseire összpontosítson [...] a pedagógiai értelmiség és az intézményrendszerek teljes keresztmetszetében.”

A fentiekben idézett célkitűzések alapján a konferencia igen széles spektrumú, 26 témakört felölelő programmal nyitotta meg kapuit a kutatók, oktatók és kutatójelöltek előtt. (*Alternatív pedagógiák, egyházi nevelés; Egészségnevelés, sportpedagógia; Felsőoktatás, felnőttek-tanítás; Gyermek- és ifjúságvédelem; Gyógynevelés, sajátos nevelési igények; Hátrányos helyzet, kisebbségi oktatás; Idegen nyelvi oktatás; IKT, e-learning, távoktatás; Kognitív fejlődés és fejlesztés; Környezetpedagógia; Motiváció, önszabályozás; Művészeti nevelés, vizuális kultúra; Neveléstörténet, reformpedagógia; Oktatási módszerek, szakmódszertan; Oktatáspolitikai, EU oktatásiügy; Óvodapedagógia; Összehasonlító pedagógia, határon túli oktatás; Pedagógiai értékelés, minőségfejlesztés; Pedagógusképzés, pedagógus-pálya; Szakképzés; Személyiségfejlődés és -fejlesztés; Szociális képességek, szociális tanulás; Tanulás, tudás; Társadalomtudományi oktatás; Tehetséggondozás, speciális fejlesztés; Természettudományi oktatás).*

A konferencia jelentőségét, tudományos súlyát és szerepét támasztja alá, hogy csak olyan szakmai munkák bemutatására kerülhetett sor, amelyeket egymástól függetlenül legalább két szakmai bíráló – előre

definiált értékelési szempontok alapján – arra érdemesnek tartott.

A rendezvény volumenét, nemzetközi és országos jelentőségét az alábbi, a benyújtott és elfogadott szakmai anyagokra vonatkozó számszerűsített adatok is kiválóan érzékeltetik:

- 19 szimpózium keretében 86 előadás;
- 95 tematikus előadás;
- 20 referátum;
- 13 poszter-előadás.

A meghirdetett 26 témakörben tehát mindösszesen 214 alkalommal hangzottak el projektek keretében elindított, folyamatban lévő kutatásokról, azok részeredményeiről készült összefoglalók, újszerű, hazai kezdeményezésű tudományos munkákról szóló beszámolók, de akár a hazai kutatásokban eddig nem ismert nemzetközi adaptációk ismertetését célzó prezentációk.

Az integrációs törekvések előremozdításának és az integrálhatósági lehetőségek keresésének sorába illeszkedtek a plenáris előadások is.

- Prof. dr. PLÉH CSABA az MTA rendes tagja: *Tudás és kompetencia viszonya a tanulás és tanítás tudományában*;
- Prof. dr. CSÉPE VALÉRIA az MTA levelező tagja, főtárgy-helyettes: *Szóhangsúly: az idegennyelv-tanítás elfeledett aspektusa – ahogy az idegtudomány számára látható*;
- Dr. GEORG GOMBOS (Klagenfurti Egyetem, Ausztria): *Education in a Multilingual World – Challenges for Educators and Institutions*;
- Dr. MICHAEL BYRAM (University of Durham): *Education for Intercultural Citizenship*.

A háromnapos konferencia első napján, 2009. november 19-én, a nyitó ünnepségen prof. dr. MANHERZ KÁROLY államtitkár, prof. dr. RÉDEY ÁKOS rektor, PORGA GYULA Veszprém Megyei Jogú város alpolgármestere köszöntötték a résztvevőket.

A második nap végén, 2009. november 20-án, a szervezők a tudományos eszmecserék keretétől szolgáló szimpóziumi és tematikus szekciók, valamint a posztergalériák biztosítása mellett egy, a rendezvény hangulatához sajátosan illeszkedő, nagy tetszést arató kulturális eseménnyel is gazdagították a IX. ONK programkínálatát. A Mendelssohn Kamarazenekar interpretációjában Antonio Vivaldi *A négy évszak* és Astor Piazzolla *A négy évszak Buenos Airesben* c. szerzeményei formabontó, évszakonkénti komparatív előadásban kerültek színre.

2009. november 20-án, a zárónapon került sor egyebek között az *Új kutatások a neveléstudományokban 2008* című tanulmánykötet bemutatójára, amely a 2008. évi konferencia újszerű hazai kutatásait, a nemzetközi kutatások adaptációit bemutató hagyományteremtő kezdeményezésnek indult. Prof. dr. KOZMA TAMÁS DSc, az MTA Neveléstudományi Bizottságának elnöke hangsúlyozta: Az ötven éve folyamatosan megjelenő *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* című tanulmánysorozat mellett, amelyben az érett tudományok kerülnek közreadásra, elérkezettnek látszott az idő arra, hogy azok az újdonságok, újszerűségek, amelyek a neveléstudományi konferenciákon

exponálódnak, új sorozat formájában jelenjenek meg.

Az integrálhatóság és a multidiszciplináris törekvések sikerét jelzi, hogy a Neveléstudományi Bizottság nyilvános ülésén döntött a konferenciasorozat folytatásáról és a tanulmánykötet jövő évi kiadásáról. Annak mérhető indexe, hogy a IX. ONK elért-e a beköszöntőben közzétett célját, az *Új Kutatások a neveléstudományokban 2009* című tanulmánykötet lehet.

SEBESTYÉN JÓZSEF

Alkalmazott nyelvészeti tanszékek első országos találkozója

(Budapest, 2009. november 26-27.)

Az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke és az Alkalmazott Nyelvészet Szakos Hallgatói Érdekképviselőlete rendezte meg 2009. november 26. és 27. között az *Alkalmazott nyelvészeti tanszékek első országos találkozója* elnevezésű hallgatói-oktatói tudományos konferenciát.

E hagyományteremtő, új kezdeményezésre az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén, Budapesten került sor. Remélhetőleg minden évben megismétlődik majd ez a szakmai fórum, amely lehetőséget teremt arra, hogy az ELTE, PE, ME és az SZTE mesterképzéseiben részt vevő hallgatók konferencia-előadással tegyék próbára magukat.

A továbbiakban részleteket olvashatnak az első találkozó meghívóleveléből:

„A rendezvény az alkalmazott nyelvészeti tanszékek első országos összejövedele, tudományos konferenciája, amelyen lehetőség nyílik mind a hallgatók, mind az oktatók számára a különböző oktatási-kutatási profilok bemutatására és megismerésére, a közös törzsanyag mellett különös tekintettel az egyes tanszékek specialitásaira. A tudományos konferencián oktatói és hallgatói előadások fogják váltani egymást. A szervezők célja olyan előadások szerepeltetése, amelyek képesek markánsan bemutatni a képviselt tanszék profilját. A rendezvény jelentős abból a szempontból is, hogy a tanulmányaikat folytató, illetve végzés előtt álló főiskolai és egyetemi hallgatók megismerkedhetnek a tudományegyetemeken folyó alkalmazott nyelvészeti képzés teljes spektrumával: lényegesen könnyebbé válhat így a BA képzésben részt vevő hallgatók számára a nekik megfelelő mesterképzés kiválasztása. A szervezők a rendezvény egyik napján egy kerekasztal-beszélgetést is terveznek; ennek célja azoknak a

PhD programoknak a bemutatása, amelyeknek a meghívott tanszékek önállóan a gazdái.

Az ELTE a fenti rendezvénnyel a 2008 tavaszán Budapesten rendezett *Ismeretlen ismerős – ismerős ismeretlen. Az alkalmazott nyelvészet dimenziói* című első hallgatói tudományos alkalmazott nyelvészeti konferencia és a 2009 tavaszán Szegeden megrendezett *TI és MI. Alkalmazott nyelvészet és multikulturalizmus* elnevezésű közös (ELTE-SZTE) hallgatói-oktatói tudományos konferencia hagyományait kívánja folytatni, abban a reményben, hogy az alkalmazott nyelvészeknek ez az országos találkozója a jövőben rendszeressé válik.

A rendezvény mindkét napján különböző workshopok és kedvezményes szakkönyvvásár várják az érdeklődőket.”

SIMON ORSOLYA

Az Alkalmazott Nyelvtudomány leendő szerzőihez

Folyóiratunk első közlésre szánt, elsősorban magyar nyelvű dolgozatokat vár megjelentetésre az alkalmazott nyelvtudomány tárgyköréből. A lap évente kétszer, április és november közepén jelenik meg. A közlésre szánt kéziratokat Microsoft Word fájlként és egy példányban kinyomtatva a következő címre kérjük:

Veszprémi Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
8200 Veszprém, Egyetem u. 3.
navju@yahoo.co.uk; gosy@nytud.hu

A kézirat terjedelme ne haladja meg az 1 ívet (40 000 n)! Kérjük, a kéziratban ne alkalmazzanak tabulátorokat, stílusokat és elválasztást, s kövessék a következő formátumot:

Összefoglaló

A kézirat elején szerepeljen egy legfeljebb 1000 leítés hosszú, angol nyelvű összefoglaló. Az összefoglalót Times New Roman (TNR) 11 pt. normál betűvel, szimpla sortávolsággal, sorkizárással, behúzás nélkül kérjük.

Szövegtörzs

A kézirat szövege TNR 14 pt. normál betűvel, szimpla sortávolsággal, sorkizárással, az első sor 0,5 centiméteres behúzásával készüljön, a margó minden oldalon 2,5 cm legyen. A fél oldalnál nagyobb ábrákat és táblázatokat kérjük a mellékletben elhelyezni, a szövegben sorszámozással hivatkozzanak rá. A táblázatok és ábrák száma és címe TNR 11 pt. normál betűvel készüljön, a felirat a táblázat esetében felül, középen, az ábra esetében alul, középen legyen elhelyezve. Az esetleges **kulcsszavak** kiemeléséhez félkövér, vagy dőlt betűket használjanak, felsorolásoknál pedig egységesen behúzást és – ha szükséges – bajszos szöveget.

Szerző, cím, alcím, fejezetcímek

A szerző neve TNR 14 pt. normál betűvel szerepeljen kis kapitálissal, középre zárva. Kérjük feltüntetni a szerző munkahelyét és e-mail címét is a szerző neve alatt TNR 11 pt. normál betűvel. A cím legyen TNR 16 pt. félkövér középre zárva, az alcím és a szövegben szereplő további alcímek pedig TNR 15 pt. félkövér betűvel balra zárva.

Nyelvi példák

Nyelvi példák megadása dőlt betűvel történjen az esetleges **hívószavaké** félkövérrel. Használjuk a következő jelöléseket: /fonéma/, [hang], 'betű'.

Idézetek, hivatkozások

A szövegben szereplő „két sornál rövidebb idézeteket” kérjük idézőjelbe tenni.

A hosszabb – két sort meghaladó – idézetek külön bekezdésbe kerüljenek, 14-es betűnagysággal, idézőjel nélkül. Ilyenkor a sortávolság legyen szimpla, és mindkét oldalon legyen 1 cm a behúzás. Az idézet előtt és után hagyjanak 6 pt helyet.

Mindkét esetben kérjük, adják meg a pontos forrást. A hivatkozásokat (Grosjean, 1997) és a pontos hivatkozásokat (Grosjean, 1997: 123) formában kérjük megadni. Kérjük, legfeljebb két szerző vezetéknévét tüntessék fel, több szerző esetén alkalmazzák az *et al.* rövidítést (McLeod, *et al.*, 1998: 23). Ha a szerző több, azonos évben kiadott művére hivatkoznak, az évszám utáni kis betűkkel különböztessék meg a műveket (Long, 1990a: 649-66) és (Long, 1990b: 251-85). A művek részletes adatait az irodalomjegyzékben kérjük megadni.

Jegyzetek

1. A jegyzetek a szöveg után következzenek sorszámozva, TNR, 11 pt, normál betűvel.
2. A sortávolság legyen szimpla.
3. Lábjegyzeteket ne használjanak.

Irodalom

Az összes felhasznált mű pontos megadása a kézirat végén szerepeljen. Kérjük, használja a következő példákban látható formátumot (TNR, 11 pt., szimla sortáv, a bekezdés típusa függő, a szerző neve félkövéren, a magyar szerzők keresztnéve elé ne kerüljön vessző, az évszámok a szerző neve után zárójelben jelenjenek meg, csak a könyvcímek legyenek dőlten szedve, a cikkek címét ne tegyék idézőjelbe, a kiadó neve kövesse a kiadás helyét, magyar nyelvű kiadványok és idegen nyelvű tanulmánykötetek esetében pp. jelet ne használjanak). Amennyiben a közlésre szánt tanulmány nem magyar nyelvű, alkalmazkodjanak az adott nyelvben szokásos irodalomjegyzék formátumához.

Kötetek:

Latour, B. (1987) *Science in Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Stigler, F., Schweder, R. & Herdt, G. (eds., 1990) *Cultural Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kiss J. (1995) *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Folyóiratcikkek:

Long, M. (1990a) The least a second language acquisition theory needs to explain. *TESOL Quarterly* 24/4. pp. 649-66.

Long, M. (1990b) Maturational constraints on language development. *Studies in Second Language Acquisition* 12/3. pp. 251-85.

Réger Z. (1986a) A gymeknyelvi utánzás kutatása a pszicholingvisztikában. Egy új szempont. *Pszichológia* 6/1. 93-134.

Réger, Z. (1986b) The functions of imitation in child language. *Applied Psycholinguistics* 7. pp. 323-352.

Tanulmánykötet adatai:

Klaudy, K. & Károly, K. (2000) The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural faultlines. Research models in translation studies I. Textual and cognitive aspects*. Manchester, UK & Northampton, MA: St Jerome Publishing. 143-160.

Sulyok H. (1994) A dalmáciai „latinok”. In: Annus G., Bárdos J. és Lengyel Zs. (szerk.) *II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1992*. Veszprém: Egyetemi Kiadó. 315-318.

Függelék

A mellékletek, függelékek a jegyzeteket és az irodalomjegyzéket kövessék (TNR, 11 pt., szimla sortáv). A mellékletben szerepeljenek a nagyobb táblázatok és ábrák sorszámozva. Az ábrák legyenek fekete-fehérek, nyomdakész állapotban, a betűk pedig legyenek könnyen olvasható méretűek.

Recenziók

A recenziókat a szövegtörzsben leírtakhoz hasonlóan kérjük megszerkeszteni, hasábokat ne alkalmazzanak. A recenzált könyv szerzője és címe kerüljön a lap tetejére, TNR, 16 pt., félkövér, középre zárva, majd ugyancsak középre zárva, TNR 11 pt. normál betűvel zárójelben jelenjen meg a mű kiadási helye, a kiadó, a kiadás éve és a mű terjedelme a következőképpen:

David Graddol: The Future of English?

(London: The British Council. 1997. 64 p.)

Tisztelettel kérünk minden leendő szerzőt, hogy írása benyújtásakor vegye figyelembe a fent ismertetett szerkesztési útmutatót. Amennyiben a kéziratban formai hiányosságok fedezhetők fel, a kéziratot átszerkesztésre visszaküldjük.

A kéziratokat folyamatosan várjuk a szerkesztőségbe. Tekintettel arra, hogy a lektorálási és az utólagos szerzői módosítási munkák több hónapot is igénybe vehetnek, az egyes írásk megjelentetése nem garantálható a beérkezésüket követő számban.

Minden szerző értesítést kap kézírata beérkezéséről, a lektorok által javasolt módosításokról, ill. arról is, ha a kézirat valamilyen ok miatt nem jelenhet meg a folyóiratban. Kéziratokat nem küldünk vissza.

Alkalmazott Nyelvtudomány

Hungarian Journal of Applied Linguistics

LEVÉLCÍM

Pannon Egyetem
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
8201 Veszprém, Egyetem u. 10.

"

MEGRENDELŐLAP

az

MTA Nyelvtudományi Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága
Alkalmazott Nyelvtudomány c. folyóiratához

A folyóirat évente egyszer jelenik meg, éves előfizetési díja: 1500,- Ft +
postaköltség

Fizetés módja:

- átutalással: (Papp Ferenc Alapítvány számlaszáma:)
11600006-00000000-04643979

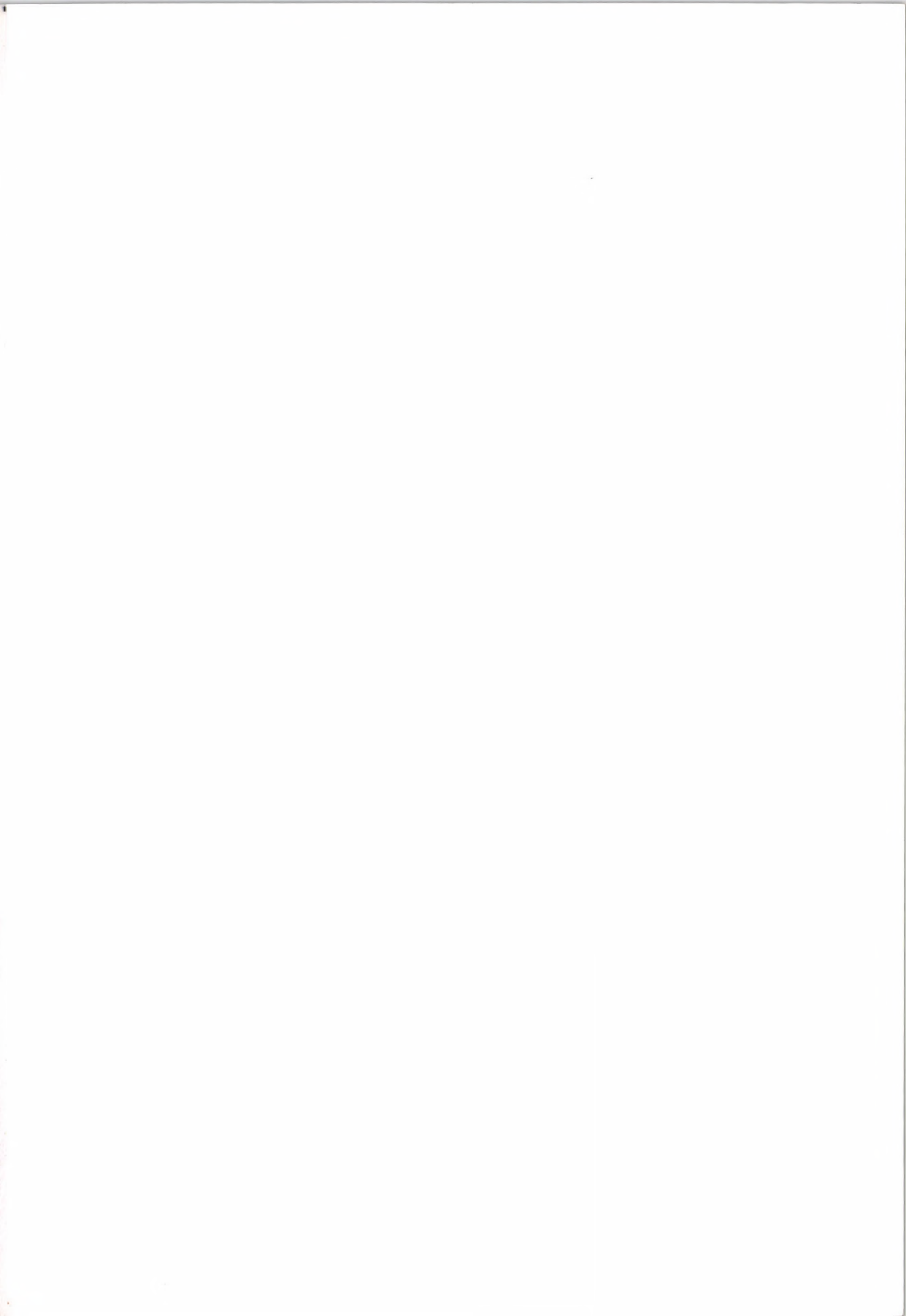
NÉV: _____

CÍM: _____

PÉLDÁNYSZÁM: _____

A számlát a következő névre és címre kérem:

"

ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY

IX. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM 2009.

E számunk szerzői:

Bóna Judit
Czékmán Orsolya
Csetneki Sándorné
Forintos Éva
Fóris Ágota
Imre Angéla
Jász Anikó
Kovács László
Mátis Bernadett
Mészáros Ágnes
Navracsics Judit
Oszlánszki Éva
Rákli Veronika
Sebestyén József
Simon Orsolya
Szilágyi-Kósa Anikó
Tamás Dóra
Tóth Gabriella
Váradi Viola
Zöldi Kovács Katalin

LINGUISTICA APPLICADA

Primenjena lingvistika